

Svakodnevnica ranih visokih civilizacija. Prijedlog proširenja znanja uz školsko gradivo povijesti prema spomenicima iz Muzeja Mimara

Fijan, Marko

Master's thesis / Diplomski rad

2022

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:131:676535>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom](#).

Download date / Datum preuzimanja: **2024-06-29**

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
University of Zagreb
Faculty of Humanities
and Social Sciences

Repository / Repozitorij:

[ODRAZ - open repository of the University of Zagreb
Faculty of Humanities and Social Sciences](#)

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

ODSJEK ZA POVIJEST

KATEDRA ZA STARU POVIJEST

Marko Fijan

**Svakodnevnica ranih visokih civilizacija. Prijedlog proširenja znanja uz školsko gradivo
povijesti prema spomenicima iz Muzeja Mimara**

Diplomski rad

Mentorica: dr. sc. Jasmina Osterman, doc.

Zagreb
lipanj 2022.

SADRŽAJ

1. PREDGOVOR	4
2. UVOD	6
2.1. Nastava Starog istoka u muzeju	7
2.2. Povijesni pregled muzejske edukacije.....	10
2.2.1. Muzejska edukacija u Muzeju Mimara.....	10
2.2.2. Edukativne radionice u Hrvatskom povijesnom muzeju.....	14
2.2.3. Edukativne radionice u Arheološkom muzeju u Zagrebu	14
2.3. Predstavljanje građe	15
3. Posuđe Starog istoka	18
3.1. Svakodnevna upotreba	22
3.1.1. Hrana i piće.....	22
3.1.2. Kozmetika.....	27
3.1.3. Skladištenje i prijevoz robe	29
3.1.4. Posuđe kao iskaz statusa pojedinca	31
3.2. Ritualna praksa	32
3.2.1. Prinošenje žrtve	33
3.2.2. Pogrebni obredi.....	35
3.2.3. Državne/religijske ceremonije i festivali	38
3.2.4. Magijski/medicinski obredi	40
3.3. Problematika atribuiranja posuđa	42
3.4. Posuđe Starog istoka u Muzeju Mimara.....	43
4. Teorijski okvir radionice	47
4.1. Povezivanje kurikuluma s građom	47
4.2. Didaktički pristupi.....	51
4.3. Dodirne točke muzejske edukacije i nastave u muzeju.....	57
4.4. Muzejska komunikacija.....	59
5. Radionica: “Što sve možemo saznati o životima ljudi Starog istoka na temelju posuđa koje su koristili?”	63
5.1. Ishodi radionice	63
5.2. Nastava prije radionice.....	64
5.3. Izvedba radionice	66
5.4. Nastava nakon radionice	68
6. ZAKLJUČAK: Značaj, primjena i daljnje mogućnosti	70

7. SAŽETAK	72
8. SUMMARY	73
9. BIBLIOGRAFIJA	74
9.1. Literatura	74
9.2. Mreža.....	80
9.3. Popis ilustracija	80
10. PRILOZI	82
10.1. Izvedbeni plan	82
10.2. Nastavni listić	86
10.3. Primjer izlazne kartice.....	87
10.4. Primjeri vennovih dijagrama	88
10.5. Katalog građe	89
10.6. Popis slika.....	98

1. PREDGOVOR

Interes za rane civilizacije i staru povijest seže još iz djetinjstva. Poglavitito je to bilo preko dječjih enciklopedija o raznim narodima i priča iz mitologije. U osnovnoškolskim danima interes je prerastao općenito na povijest, dok se u gimnaziji pojavila konkretno želja za upisivanjem studija povijesti na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Iskustvo u Gimnaziji Josipa Slavenskog Čakovec i pristup profesora prema učenicima pobudio je želju za nastavničkim usmjerenjem. No, iako je upis na nastavnički smjer značio odbacivanje istraživačkog usmjerenja, mogućnost slušanja izbornih kolegija dala mi je priliku stjecanja dodatnog znanja vezanog uz tematiku Starog istoka. Stoga mi se na diplomskom studiju pojavila ideja pisanja diplomskog rada koji bi objedinio oba interesa, nastavnički smjer te Stari istok.

Rad u Arheološkom muzeju u Zagrebu, vođenjem učenika kroz građu te održavanjem edukativnih radionica za njih, inspirirao me da tematika diplomskog rada bude vezana uz muzejski postav. Međutim, već je dosta radova temeljeno na građi zbirka u Arheološkom muzeju u Zagrebu, osobito egipatskoj kojoj sam se planirao baviti. Promišljanjem o drugim zbirkama s predmetima iz Starog istoka, najpodobnija se činila ona u Muzeju Mimara, osobito jer sadrži kako egipatske predmete tako i predmete iz drugih krajeva Starog istoka, konkretno Mezopotamije, Male Azije te Irana što omogućuje usporedbe civilizacija Starog istoka. Dodatna motivacija je bila što se rijetko koji diplomski rad bavio građom tog muzeja u svrhu planiranja edukativne radionice.

Građa unutar Zbirke starih civilizacija i Zbirke stakla sastoji se od raznih predmeta poput posuđa, kipića, amuleta i perla. Od građe je naposljetku odabrano posuđe. Razlog tome jest mnogobrojnost posuđa te njegova multifunkcionalnost kojom se može zornije prikazati svakodnevni život ranih civilizacija. Osim toga, ideja da učenici samostalno izrađuju svoje posuđe činila mi se najatraktivnijom za radionicu. Daljnjom analizom sam posuđe svakodnevne podijelio u dvije kategorije – svakodnevna upotreba i ritualna praksa. Stoga je nakon uvodnog dijela rada, u kojem se predstavlja tema, pregled muzejske edukacije te građa, ponuđen povijesni pregled korištenja posuđa u navedenim kategorijama na prostoru Starog istoka kako bi se što lakše odabrana građa mogla kategorizirati unutar svakodnevne upotrebe i ritualne prakse. Budući da je velika količina predmeta porijeklom iz Egipta, najveći fokus je upravo na njemu kroz faraonsko, ptolemejsko i rimsko razdoblje.

Međutim, tijekom pisanja rada, pojavilo se i pojedinih problema. Prvenstveno, zbog posljedica potresa te nepovoljne epidemiološke situacije nije bilo moguće direktno pristupiti građi muzeja i vidjeti na licu mjesta izložbeni prostor te mogućnosti muzeja, što je naravno otežalo organizaciju same radionice i njezinih aktivnosti. Vlastiti katalog izabrane građe priložen na kraju

rada temelji se na muzejskim katalogima i drugoj literaturi pa su tako i sve slike preuzete iz njih. Nadalje, teškoća je bilo i u pronalasku literature koja bi pokrila sve kategorije unutar kojih se koristilo posuđe u kontekstu svakodnevne upotrebe i ritualne prakse. Stoga je bilo nužno tražiti zasebnu literaturu za hranu i piće, kozmetiku, skladištenje i prijevoz robe, iskaz statusa pojedinca, obrede prinošenja žrtve, pogrebne obrede, religijske ceremonije i festivale te magijske, odnosno medicinske obrede. Naravno, svaku stavku je trebalo pokriti kako za Egipat tako i za Mezopotamiju, Malu Aziju (Hetite) te Iran (Perziju). Naposljetku, rad je interdisciplinarne prirode. Naime, osim povijesti, kako nastavničkog smjera tako i stare povijesti, obuhvaća područja arheologije, povijesti umjetnosti, muzeologije te antropologije.

Naravno, realizacija diplomskog rada ne bi bila moguća bez pomoći. Prvenstveno zahvaljujem mentorici, dr. sc. Jasmini Osterman, koja me usmjeravala i savjetovala tijekom pisanja diplomskog rada te spremno odgovarala na moje upite. Također posebno zahvaljujem profesorici dr. sc. Ingi Vilogorac Brčić za pomoć oko egipatske građe i za davanje ideje kako da osmislim radionicu vezanu uz građu u Muzeju Mimara. Zahvaljujem i profesorici dr. sc. Snježani Koren za pomoć oko didaktičkog dijela, planiranja ishoda te aktivnosti same radionice. Zahvaljujem i svim ostalim profesorima na Katedri za staru povijest, dr. sc. Bruni Kuntić-Makvić, dr. sc. Borisu Olujiću te dr. sc. Jeleni Marohnić, na njihovim konstruktivnim kritikama i savjetima tijekom diplomske radionice. Zahvalio bih i ravnateljici Muzeja Mimare, mr. sc. Ladi Ratković Bukovčan, na ustupljenim muzejskim katalogima i literaturi vezanoj uz građu. Također bih zahvalio profesorici Mariji Borko koja mi je predavala povijest u Gimnaziji Josipa Slavenskog Čakovec i svojim pristupom me potaknula da upišem studij povijesti. Naposljetku bih zahvalio obitelji i prijateljima na strpljivosti i podršci tijekom cijelog razdoblja pisanja rada.

2. UVOD

Nastava u muzeju predstavlja spoj učenja činjenica i vještina u kojem učenici rade kao samostalni istraživači, proučavajući izložene povijesne izvore. Iz tog bi razloga trebala biti ključan dio aktivne nastave povijesti. Međutim, prema predmetnom kurikulumu za Povijest za osnovne škole i gimnazije iz 2019. godine, vidljivo je da nema mnogo spomena o takvom pristupu obradi nastavnih sadržaja. Jedina dva spomena muzeja su kod opisa tehničkog koncepta rada s povijesnim izvorima gdje se spominje važnost i uloga ustanova u kojima se nalaze takvi predmeti¹ te kod dijela vezanog uz učenje i poučavanje dotičnog predmeta pod stavkom “okružje” gdje se spominju izvanškolske mogućnosti poučavanja povijesti u muzejima i ostalim baštiničkim ustanovama kao i na arheološkim i drugim lokalitetima.²

Nastava u muzeju pruža pregršt mogućnosti u učenju nastavnih sadržaja. Muzej je dodatni izvor povijesnih informacija. Daje uvid u živote ljudi nekog razdoblja na autentičniji i upečatljiviji način od čitanja udžbenika. Posjetiteljima pruža mogućnost da se užive u život ljudi određenog razdoblja ili okruženja. Pogodan je kako za grupni rad i suradničko učenje tako i za individualizirano učenje. Koristan je izvor za učeničke projekte i istraživanja te potiče promišljanje i ispitivački pristup. Suradnja između muzeja iste ili slične tematike dodatno proširuje kontekst te potiče interdisciplinarni pristup. Moguće je uključiti i učenike u pripremu materijala čime dobivaju uvid u rad muzeja i muzejskih djelatnika. Rad muzeja i kustosa, proces sabiranja, izlaganja i interpretacije predmeta može se kritički analizirati.³ Pitanja na koja se valja usredotočiti jesu: Što se čuva? Koja/Čija povijest se čuva? Koje/Čije priče se konstruiraju? Na koji način se te priče prenose? Kome su one upućene?⁴

Prema odgojno-obrazovnim ciljevima navedenim u kurikulumu, nastava u muzeju pogodna je ponajviše u kontekstu očuvanja baštine. Učenici posjetom muzeju ostvaruju direktan kontakt s predmetima, a osim toga stječu uvid u djelatnost muzeja kao baštiničke ustanove. Uostalom, muzej kao okružje učenja nudi mogućnost ostvarivanja i svih ostalih odgojno-obrazovnih ciljeva. Ovisno o tematici muzeja, učenici dobivaju uvid u razdoblja, društva, procese, pojedince ili važne događaje, zapravo činjenično znanje na atraktivniji način. Građa muzeja može se koristiti za poučavanje tehničkih koncepata, prvenstveno rada s povijesnim izvorima. Učenici muzej mogu samostalno koristiti u svrhe istraživanja i vlastitih projekata. Analizom izložaka, načina na koji su izloženi publici te praćenjem rada kustosa, učenici mogu uočiti načine pridavanja povijesnog značaja

¹ *Kurikulum Povijest* 2019, 11.

² Isto, 66.

³ Stradling 2003, 164

⁴ Miklošević 2010, 212.

predmetima, povijesne interpretacije kustosa te njihove stavove što zapravo pokriva razumijevanje profesionalno-etičkih norma prisutnih u proučavanju povijesti. Znanje i vještine koje učenici steknu korisni su za daljnji njihov život u pogledu stvaranja kritičkog mišljenja, argumentacije i iznošenja stavova.⁵

Spomenut je koncept rada s povijesnim izvorima. Muzeji nude mogućnost rada sa svakojakim vrstama izvora, poput pisanih i materijalnih, te audiovizualnim pomagalicama. Osobito se ističu materijalni izvori te metoda rada s predmetima, odnosno *object-based learning*.⁶ Rad s predmetima je nešto što kurikulum podrazumijeva, bilo preko tehničkog koncepta rada s izvorima ili odgojno-obrazovnih ciljeva jer se može iskoristiti za zornije poučavanje nastave povijesti i usvajanja njezinih ciljeva. Međutim, postavlja se pitanje kako uspješno pristupiti materijalnim izvorima. Prema Flemingovom modelu, koji povezuje značajke drugih područja poput antropologije, povijesti umjetnosti te folkloru, glavni koraci u radu s predmetima jesu identifikacija predmeta, njegova evaluacija naspram drugih predmeta, analiza predmeta na raznim razinama (analiza izvora, smještanje predmeta u povijesni i kulturni kontekst, likovna analiza) te interpretacija predmeta u svrhu određivanja njegovog značaja.⁷ Takvim pristupom obuhvaćaju se odgojno-obrazovni ciljevi kurikuluma u pogledu stjecanja znanja šireg povijesnog konteksta, razvijanja vještina, aktivnog pristupa istraživanju, rada s povijesnim izvorima te očuvanja baštine. Stoga bi zbog svih navedenih pogodnosti bilo poželjno metodu rada s predmetima što više uključiti u redovnu nastavu povijesti.

Mnogi muzeji u Hrvatskoj imaju edukativne radionice za najmlađe posjetitelje te školarce u kojima učenici imaju priliku raditi s izvorima. Međutim, još uvijek se radi na njihovoj aktualizaciji i pristupačnosti nastavnicima. Nadalje, nisu sve škole u mogućnosti organizirati izvanučioničku nastavu zbog nedostatka sredstva ili pak nedostatka muzeja u svom kraju. Na primjer, u manjim seoskim i područnim školama, posjet muzeju u mnogim slučajevima prerasta u cjelodnevne izlete u veće gradove što naravno iziskuje i veću razinu planiranja i organizacije nastave.

2.1. Nastava Starog istoka u muzeju

Stari istok se obrađuje u 5. razredu osnovne te 1. razredu gimnazije i četverogodišnjih strukovnih škola. U Republici Hrvatskoj postoji nekoliko mogućnosti za poučavanje stare povijesti zbog bogatstva nalazišta i lokaliteta. Nadalje, hrvatski povijesni prostor bio je obuhvaćen grčkom kolonizacijom te daljnim rimskim osvajanjem i uspostavljanjem provincija. Sukladno tome, podosta

⁵ *Kurikulum Povijest* 2019, 6.

⁶ Kebet 2020,

⁷ Fleming 1974, 154-161.

predmeta Starog istoka upravo potječe iz rimskog perioda bilo preko orijentalnih kultova ili velike popularnosti predmeta iz Egipta i ostatka Istoka. Iako RH ne raspolaže mnoštvom predmeta porijeklom sa Starog istoka, muzeji posjeduju popriličan broj egipatskih predmeta. Neki od muzeja koji sadrže egipatske predmete jesu: Arheološki muzeji u Zagrebu, Splitu, Dubrovniku, Puli i Zadru, Muzej Mimara u Zagrebu, Muzej suvremene umjetnosti u Zagrebu (Arheološka zbirka Benka Horvata), Muzej Slavonije u Osijeku, Pomorski i povijesni muzej Hrvatskog primorja u Rijeci, Gradski muzej Varaždin, Muzej grada Šibenika te Dioklecijanova palača u Splitu. Ovdje se najviše ističe Arheološki muzej u Zagrebu koji u stalnom postavu sadrži egipatsku zbirku sa zavidnim brojem od gotovo 3000 predmeta od Srednjeg Kraljevstva do Ptolemejevića.⁸ Uz to, ističe se po svom pedagoškom radu u pogledu edukativnih radionica koje se bave sadržajima Starog istoka.⁹

S druge strane, Muzej Mimara jedinstven je u pogledu što sadrži egipatske predmete od stakla kao i predmete iz preddinastičkog razdoblja,¹⁰ ali i predmete ostalih civilizacija i regija Staroga istoka, poput predmeta iz Male Azije, Irana, Sirije i Mezopotamije.¹¹ Međutim, zbog prirode zbirke i postava, Muzej Mimara vodi se kao umjetnički muzej te prvenstveno organizira edukativne radionice na polju likovne umjetnosti. To je razumljivo budući da muzej nudi bogat povijesni pregled likovne umjetnosti. Osim toga, učenici mogu upoznati i uspoređivati različite likovne stilove, tehnike, materijale i motive, a naglasak radionica je na praktičnom i samostalnom radu učenika.¹² Doduše, kako je muzej jedinstven u RH, ne samo zbog provenijencije predmeta, već i zbog vrste predmeta, zbirka pruža pogled u dio povijesti koji se nerijetko zanemaruje – svakodnevicu. Naime, riječ je o posuđu koje može dati uvid u različite aspekte ljudskog djelovanja. Upravo zbog neiskorištenog potencijala koji Muzej Mimara nudi s jedinstvenim predmetima za prikaz svakodnevice ranih civilizacija te za usporedbu predmeta iz Egipta i ostalih dijelova Starog istoka cilj jest ponuditi edukativni sadržaj u svrhu produbljivanja školskog gradiva vezanog uz Stari istok.

U promišljanju edukativnog sadržaja proizlaze i sljedeća pitanja na koja se valja usredotočiti i ponuditi adekvatan odgovor:

⁸ Tomorad 2017, 50-53.

⁹ Skok 2021, 28

¹⁰ Tomorad 2017, 65, 67.

¹¹ Čukman Nikolić 2014, 86

¹² Odjeljak muzejske pedagogije, <https://virtualna-izlozba.mimara.hr/odsjek-zbirke-restauracija-muzejska-pedagogija/odjeljak-muzejske-pedagogije/> (pristup 9.12.2021.)

1. Kako se posuđe Starog istoka u zbirkama starih civilizacija i stakla Muzeja Mimare u Zagrebu može iskoristiti za produblјivanje školskog građiva 5. razreda OŠ vezanog uz nastavne sadržaje Starog istoka?
2. Kako se posuđe Starog istoka u zbirkama starih civilizacija i stakla Muzeja Mimare u Zagrebu može iskoristiti za ostvarenje odgojno-obrazovnih ciljeva navedenih u Kurikulumu za nastavni predmet Povijest iz 2019. godine?
3. Kako se posuđe starog Istoka u zbirkama starih civilizacija i stakla Muzeja Mimare u Zagrebu može predstaviti ciljanoj publici (osnovnoškolci) kroz organizirano vodstvo i edukativni sadržaj uzimajući u obzir muzej kao komunikacijski sustav u svrhu prilagodbe i prezentacije sadržaja?

Kao sredstvo nastave u muzeju pomoću kojeg će se ostvariti cilj rada osmišljena je edukativna radionica za 5. razred osnovne škole. Sagledan je dosadašnji edukativni rad Muzeja Mimare kao i primjeri nekih edukativnih radionica koje se provode u Hrvatskom povijesnom muzeju te Arheološkom muzeju u Zagrebu. Radionica se temelji na odabranoj muzejskoj građi koju čini posuđe Starog istoka u zbirkama stakla i starih civilizacija. Građa je analizirana svrstavanjem unutar dviju domena koje čine svakodnevna upotreba i ritualna praksa, a unutar svake domene, posuđe je opisano u četiri kategorije. U domeni svakodnevne upotrebe te kategorije su: hrana i piće, kozmetika, skladištenje i prijevoz robe te iskaz statusa pojedinca. Kod ritualne prakse, kategorije su: prinošenje žrtve, pogrebni obredi, državne/religijske ceremonije i festivali te magijski/medicinski obredi.

Sama je radionica koncipirana u skladu s odrednicama Kurikuluma za Povijest iz 2019. godine s naglaskom na aktivno učenje i samostalni rad učenika te metodu rada s predmetima. Takvim pristupom se u fokus stavlja usvajanje vještina propisanih kurikulumom kao i koncepata poput vremena i prostora, promjene i kontinuiteta, usporedbe te rada s povijesnim izvorima. Budući da ne postoje konkretni ishodi vezani uz rad u muzeju i navedenim zbirkama za usvajanje sadržaja Starog istoka, radionica sadrži vlastite ishode sastavljene na temelju okvirnih ishoda vezanih uz navedene sadržaje. Bazirana je na kognitivističkim pristupima učenja i poučavanja, kako kognitivno-konstruktivističkim u pogledu prilagodbe aktivnosti ciljanoj grupi učenika, tako i socio-konstruktivističkim radom učenika u grupama uz pomoć stručnog vodstva i nastavnika. Osim toga, radionica je koncipirana i na odrednicama muzejske edukacije pogodne za odvijanje nastave u muzeju te na postojećim programima muzejske edukacije stare povijesti, prvenstveno Arheološkog Muzeja u Zagrebu. Uz to se vodi i računa o muzejskoj komunikaciji, odnosno prezentaciji i interpretaciji odabrane građe, odnosno njenog predstavljanja ciljanoj publici – učenicima 5. razreda osnovne škole.

2.2. Povijesni pregled muzejske edukacije

Muzejska edukacija je područje koje sve više dobiva na značaju u 21. stoljeću kada dolazi do reinterpetacije uloge muzeja pod utjecajem kulturnog obrata u humanističkim i društvenim znanostima 70-ih godina prošlog stoljeća. Time muzej mijenja svoj autoritativni pristup prema publici u otvoreniji pristup okrenut komunikaciji i učenju te otvorenijem diskursu u pogledu interpretacije kulture i značenja predmeta.¹³ Fokus prelazi s predmeta na aktivnost posjetitelja s ciljem uspostave ravnopravnijeg dijaloga između muzeja i publike.¹⁴ Kako velik dio publike čine školarci, sve više se osnivaju pedagoški odjeli unutar muzeja s ciljem da se poveže građa s obrazovnim programima i potrebama škola. Njihova je funkcija konzultiranje sa školama i nastavnicima na koji način se određena zbirka ili izložba može povezati sa sadržajima, organiziranje stručnih vodstva i radionica za potrebe škola te izrada nastavnih materijala za pripremu posjeta i za rad kako u školi tako i u muzeju.¹⁵ Valja naglasiti da muzejska edukacija i nastava u muzeju nisu istoznačni pojmovi budući da muzejska edukacija obuhvaća širu publiku. Međutim, nastava u muzeju može biti dio muzejske edukacije, konkretno ako je riječ o radionicama i aktivnostima namijenjenima ciljano učenicima.¹⁶ Slijedi povijesni pregled muzejske edukacije u Muzeji Mimara, a spomenut će se i neke od radionica u Hrvatskom povijesnom muzeju prilagođene poučavanju nastavnih sadržaja povijesti kao i radionice u Arheološkom muzeju u Zagrebu budući da se konkretno bave nastavnim sadržajima Starog istoka.

2.2.1. Muzejska edukacija u Muzeju Mimara

Muzej Mimara otvoren je 17. srpnja 1987. te se sastoji od umjetničke zbirke Ante i Wiltrude Topić Mimare. Otvoren je, zapravo, šest mjeseci nakon smrti slikara, restauratora i kolekcionara Mimare na temelju dogovora između njega i Socijalističke Republike Hrvatske s ciljem ispunjenja njegove želje da mu se zbirka ovjekovječi trajnim izlaganjem publici. Naime, kako bi Mimara donirao svoju umjetničku zbirku, država je morala osigurati prostor u kojem će predmeti biti izloženi. Za te potrebe odabrana je neorenesansna palača na Rooseveltovom trgu, dovršena 1895. na inicijativu Izidora Kršnjavoga za školske potrebe. Zbirka se sastoji od otprilike 3750 predmeta raspoređenih na dva kata: Zbirka stakla, Zbirka orijentalnih sagova i Zbirka dalekoistočne umjetnosti na prvom katu te Zbirka starih civilizacija i Zbirka europskog kiparstva i primijenjene umjetnosti na drugom katu. Predmeti su raspoređeni kronološki po povijesno-stilskom kriteriju, a predmeti variraju od prapovijesti do kraja 19. stoljeća. Muzej se ističe raznolikošću predmeta u

¹³ Hooper-Greenhill 2007, 1-2.

¹⁴ Milutinović 2010, 220-221.

¹⁵ Stradling 2003, 162

¹⁶ Hooper-Greenhill 1999, 21.

pogledu stilova, materijala, tehnika i lokaliteta. Naravno, zbog prostornih i tematskih ograničenja, nisu izloženi svi predmeti koji čine umjetničku zbirku.¹⁷

Među pionirskim pokretima muzejske edukacije i općenito promocije muzeja publici nakon osamostaljenja Hrvatske bio je projekt “Što je u muzeju oduševilo Baltazara?” 1996. godine. Projekt se odvijao u Zagrebu pod vodstvom Muzejskog dokumentacijskog centra (u daljnjem tekstu MDC) i kolegija kustosa pedagoga zagrebačkih muzeja s ciljem prezentacije i aktualizacije zagrebačkih muzeja, prvenstveno djeci. U projektu je sudjelovalo 15 muzeja, a jedan od sudionika bio je i Muzej Mimara. Projekt je bio koncipiran u obliku nagradne igre u kojoj djeca moraju posjetiti najmanje 10 od 15 muzeja kako bi sudjelovali u samoj igri. Zadatak im je bio da, poput detektiva, istražuju predmet u muzeju na kojem se nalazi oznaka profesora Baltazara. Sudjelovanjem u projektu, djeca su aktivno posjećivala muzeje, uvidjela raznolikost zagrebačkih muzeja te analizirala označene predmete budući da su za svaki predmet morali navesti naziv, vrstu te ponešto o predmetu što im se činilo zanimljivim. Za popularizaciju projekta izrađivali su se posebni plakati, knjižice, bedževi, letci itd.¹⁸

Već iduće godine, održao se projekt “Cvijet” pod vodstvom Mile Škarić, muzejske pedagoginje Arheološkog muzeja u Zagrebu, u sklopu MDC-a. U ovom projektu je sudjelovalo 19 zagrebačkih muzeja, uključujući Muzej Mimara. Povod projekta bilo je obilježavanje Međunarodnog dana muzeja (18. svibanj) kao i uspjeh prošlogodišnjeg projekta. Ponovno se pokušalo popularizirati muzeje te ukazati ne samo na različitosti muzeja u pogledu zbirka i tematike, već i na sličnosti u njihovim funkcijama i djelatnosti. Svaki sudionik je kupio knjižicu u obliku cvijeta gdje je svaka “latica” predstavljala određeni muzej. Knjižica je služila i kao ulaznica za svih 19 muzeja uključenih u projekt. Zadatak je bio da posjetitelj pronađe predmete u muzeju na kojima se nalazi motiv cvijeta. Konkretno, za Muzej Mimara je trebalo samostalno pronaći umjetnine u stalnom postavu zadane na listu papira.¹⁹

Tradicija održavanja muzejskih projekata pod vodstvom MDC-a i pedagoga zagrebačkih muzeja nastavlja se i idućih godina pa se tako održavaju sljedeći projekti: “Put pod noge” (1998.), “Od..do” (1999.), “2000.” te “Jačajmo se” (2001.). Godine 2002. provodio se projekt “Kuća” u sklopu kojeg je u Muzeju Mimara organizirana kreativna radionica “U zajedničkom okviru” čija je autorica Anica Ribičić Županić.²⁰ Godinu nakon toga, Muzej Mimara sudjeluje u projektu “U slast”, s temom “Duhovna hrana: Čime se djeca u muzeju hrane.” Posjetitelji su morali samostalno pronaći

¹⁷ Lukšić 1988, 6-7.; Lukšić 2016, 7

¹⁸ Laszlo 1997, 22-23

¹⁹ Škarić 1997, 34-36

²⁰ Županić 2002, 149

umjetnička djela vezana uz tematiku Majke Božje koja doji malog Isusa s ciljem uvida u simbolički značaj navedenog motiva kroz razna povijesna razdoblja.²¹ Zatim sudjeluje u projektu “Odišlo” (2004.) s temom “Što skriva plašt?” Posjetitelji su samostalno tražili likove koji nose plašt, a kroz razgovor sa stručnim vodstvom bi saznali ponešto o navedenom odjevnom predmetu – kroj, materijali, boja, simbolika te kronološki i prostorni kontekst.²² U projektu “Portal” (2005.), posjetiteljima je skrenuta pozornost na ulaz u zgradu Muzeja.²³ Sljedeći projekt, “Zvuk...ton...glas” (2006.), Muzej je obilježio temom “Zašto je u muzeju tišina?” kako bi se posjetiteljima poslala poruka da umjetnine šutke prenose svoju poruku i značenje.²⁴

Od 2007. godine pa nadalje, MDC u *Izješćima zagrebačkih muzeja* iznosi konkretan broj održanih radionica uz projekte na kojima Muzej Mimara redovito sudjeluje. Tako je 2007. održano ukupno 19 likovnih radionica i 12 likovnih igraonica, a Muzej je sudjelovao u projektu “Iznenadjenje.”²⁵ 2008. godina bila je iznimno lukrativna. Muzej je sudjelovao u projektu “Original”, za potrebe kojeg je odabrana zdjelica izrađena na Muranu, 1880. godine, tehnikom tisuću cvjetova. Tijekom godine je održano 39 likovnih radionica od kojih je 14 tematski vezano uz spomenuti projekt. Osim toga, ostvarena je i suradnja između Muzeja i Privatne klasične gimnazije u Zagrebu u kojoj su učenici škole proveli tjedan dana u Muzeju pomažući muzejskom osoblju. U listopadu iste godine je ostvaren i novi pedagoški projekt – “1 slika, a 1000 riječi” koji se bavi djelima pripadnika radionice Sandra Boticellija i time obrađuje razne povijesno-umjetničke teme.²⁶ Iduće godine Muzej sudjeluje u projektu “(U)okvir(i)” te je u sklopu projekta provedeno 23 tematskih radionica, dok je sveukupno godišnje provedeno 58 likovnih radionica.²⁷ Godine 2010. održano je sveukupno 62 likovnih radionica, od toga 24 u sklopu projekta “Kotač.”²⁸ Za 2011. godinu se spominju prijedlozi pedagoških radionica s tematikom slikarskih tehnika i vrsta namijenjenih osnovnim i srednjim školama. Sveukupno je održano 56 likovnih radionica, a od toga 17 tematskih vezanih uz projekt “Dodir.”²⁹

Nema spomena o održavanju radionica za 2012. te 2013. godinu. Za 2014. godinu zabilježeno je održavanje 47 likovnih radionica od kojih je 12 tematskih vezanih uz projekt “(Bez)Veze.”³⁰ 2015. godine održano je 54 likovnih radionica od kojih je 14 tematskih vezanih uz projekt “Održivost.” Uz to, povodom međunarodne izložbe “Iznik – osmanska keramika na dnu

²¹ *Izješća zagrebačkih muzeja* 2004, 101

²² *Izješća zagrebačkih muzeja* 2005, 112

²³ *Izješća zagrebačkih muzeja* 2006, 123

²⁴ *Izješća zagrebačkih muzeja* 2007, 191

²⁵ *Izješća zagrebačkih muzeja* 2008, 267

²⁶ *Izješća zagrebačkih muzeja* 2009, 24

²⁷ *Izješća zagrebačkih muzeja* 2010, 21

²⁸ *Izješća zagrebačkih muzeja* 2011, 20

²⁹ *Izješća zagrebačkih muzeja* 2012, 18

³⁰ *Izješća zagrebačkih muzeja* 2015, 15

Jadrana”, održane su i radionice oslikavanja keramičkih tanjura u suradnji s Hrvatskim restauratorskim zavodom.³¹ Trend održavanja radionica nastavlja se i 2016. godine s ukupno 64 likovnih radionica, od toga 24 tematskih vezanih uz projekt “Klik na kulturni krajolik.” Osim toga, povodom manifestacije “Noć Muzeja”, ostvarena je suradnja s Klasičnom gimnazijom i Školom primijenjene umjetnosti i dizajna u Zagrebu. Naime, učenici tih škola su volontirali kao vodiči u Muzeju. Valja istaknuti da se i 2016. godine započeo odvijati edukativni program “Kolekcionarska škrinjica” koji je ostao sastavni dio pedagoške ponude Muzeja. U sklopu programa, učenici upoznaju lik i djelo Ante Topića Mimare u kontekstu kolekcionarstva i njegovog značaja te izrađuju ukrasne škrinjice.³²

Za 2017. godinu nema spomena konkretnog broja održanih radionica. Samo se spominje održavanje likovne radionice povodom projekta “Tajne.” Ponovno je ostvarena suradnja sa školama za Noć muzeja, međutim ovoga puta volontirali su učenici Glazbene škole Zlatka Balokovića te Ženske opće gimnazije Družbe sestara milosrdnica.³³ O konkretnom broju održanih radionica ponovno nema spomena za 2018. i 2019. godinu, već je samo spomenuto da su se one održavale tijekom godine uz stalni postav i izložbe. Godine 2018. Muzej sudjeluje u projektu “Lađa,” a 2019. godine u projektu “(PRE)HRANA.” Uz to je 2019. godine ostvarena suradnja s udrugom “Praktikum” pa se Muzej priključio njihovoj akciji “Zagreb kak imam te rad” u sklopu koje su se provodile tematske likovne radionice u Muzeju. Nastavlja se provođenje programa “Kolekcionarska škrinjica.”³⁴ Kako je Muzej oštećen potresom koji je pogodio Zagreb 2020. godine te privremeno zatvoren za posjetitelje, nisu održane niti edukativne radionice unutar Muzeja.³⁵

Uzevši u obzir pregled edukativne djelatnosti Muzeja, vidljivo je da redovito svake godine sudjeluje u sklopu projekata. Nadalje, od 2007. godine se spominje konkretan broj održanih radionica bilo u sklopu projekta ili stalnog postava te povremenih izložba. Također je vidljiv porast broja održanih radionica do 2016. godine u kojoj se sveukupno održalo 64 radionica. Takav trend izuzetno je pozitivan budući da prikazuje veći interes publike, između ostalog škola, za posjet Muzeju i sudjelovanjem u radionicama. Kao što je već u uvodnom dijelu rada napomenuto, radi se o prvenstveno likovnim radionicama, iako postoji mogućnost za interdisciplinarni pristup kod nekih provedenih radionica i projekata (primjerice tema “Duhovna hrana: Čime se djeca u muzeju hrane”) kao i za međupredmetnost koju ističe kurikulum.

³¹ *Izješća zagrebačkih muzeja 2016*, 22-23

³² *Izješća zagrebačkih muzeja 2017*, 19

³³ *Izješća zagrebačkih muzeja 2018*, 23

³⁴ *Izješća zagrebačkih muzeja 2019*, 19-20; *Izješća zagrebačkih muzeja 2020*, 21

³⁵ *Izješća zagrebačkih muzeja 2021*, 12

2.2.2. Edukativne radionice u Hrvatskom povijesnom muzeju

Hrvatski povijesni muzej u Zagrebu se ovdje spominje u kontekstu edukativnih radionica koje nudi svojim posjetiteljima. Budući da Muzej nema stalni postav, radionice se razlikuju, a neke od tema koje obrađuju su: heraldika, genealogija, hrvatski narodni preporod, dolazak Hrvata te teme vezane uz specifičnu osobu, njezin život i djelovanje u Hrvatskoj, primjerice Ivan Mažuranić. Neke su radionice održane u sklopu jedinstvenih izložba: “Dadoh zlato za željezo 1914.-1918. – Hrvatska u vrijeme I. svjetskog rata”, “Kolomanov put”, “Život u palači 1764-2004.”³⁶ Mnoge spomenute radionice pokrivaju sadržaje nastave povijesti, osobito one namijenjene 7. razredu osnovne škole te 3. razredu gimnazije. Međutim, nije samo tematika radionice dovoljna kako bi ona bila primjerena za poučavanje sadržaja, već je potrebna i pedagoška prilagodba radionice. Kao primjer se navodi radionica u sklopu izložbe “Ostavština Jelačić” (2009.-2011.). Naime, kako bi radionica pospješila učenje sadržaja, veliki je naglasak na iskustvenom učenju, interaktivnosti te na vlastitom istraživanju i radu. Inzistiralo se na autentičnosti cjelokupnog ambijenta. Izložci su vizualno istaknuti, neki popraćeni i audio zapisima i efektima, a poneki su i skriveni te od posjetitelja zahtijevaju aktivno istraživanje i radoznalost. Nadalje, izložci su prezentirani i obrađeni na način da se preko njih uči o širem povijesnom kontekstu. Primjerice, banovom odjećom i predmetima se dao uvid u društveni život ljudi sličnog položaja. Također se osvrnulo i na kasnija razdoblja i današnjicu značajem Josipa Jelačića za hrvatsko društvo kao i problematikom njegovog spomenika na trgu.³⁷ Zadaci u sklopu radionica sastojali su se od samostalnog istraživanja predmeta, kratkih opisnih pitanja vezanih uz tematiku, opisivanja predmeta kao svojevrsne analize te skiciranja predmeta ili pak vlastite izrade kopija predmeta te njihovog ukrašavanja.³⁸ Valja istaknuti posljednji zadatak u kojem su učenici zapravo na temelju naučene teorije morali samostalno ukrasiti odjeću bana i njegove žene, uzimajući u obzir vrijeme i ondašnje trendove te na neki način i vrednovati koje će od motiva izabrati u svom radu što iziskuje više kognitivne razine.

2.2.3. Edukativne radionice u Arheološkom muzeju u Zagrebu

S druge strane, Arheološki muzej u Zagrebu se bavi konkretno sadržajima Starog istoka radionicama koje prate Egipatsku zbirku. To su: “Egipatska piramida”, “Faraonska kruna” te “Pišemo i čitamo hijeroglif.” Svaka radionica sastoji se od stručnog vodstva Egipatskom zbirkom u trajanju od 30 minuta s naglaskom na predmete vezane uz tematiku radionice. Nakon vodstva slijedi radionica istog trajanja na kojima je naglašena aktivnost učenika kroz praktične radove. Radionica “Egipatska piramida” namijenjena je djeci od 5. do 8. razreda osnovne škole. Nakon

³⁶ Hotko 2010, 232-235

³⁷ Isto, 236-237

³⁸ Isto, 240

vodstva, tijekom kojeg su mogli vidjeti razne egipatske motive i simbole vezane uz religiju i pogrebne obrede, sudionici izrađuju modele piramida te ih ukrašavaju po vlastitoj želji. Radionica se definira kao likovno-kreativna te je navedeno da daje odgovore na sljedeća pitanja: “Kako su se gradile piramide?” i “Čemu su sve piramide služile?” Radionica “Faraonska kruna” također je namijenjena osnovnoškolcima, a navedeno je da daje odgovore na pitanja: “Što je sve značio jedan faraon ili faraonka u drevnom Egiptu?” i “Kako su se ostali stari Egipćani odnosili prema njima?” Nakon odrađenog vodstva gdje sudionici mogu vidjeti ilustracije kruna te krune na kipićima božanstva kao i simbole moći, sudionici izrađuju vlastitu faraonsku krunu.³⁹ Posljednja radionica zapravo je najpopularnija u ponudi Muzeja, a provodi se još od 2010. godine. Zbog mogućnosti prilagodbe namijenjena je svim uzrastima, iako najčešću publiku čine učenici 5. razreda. Cilj radionice je upoznati sudionike sa staroegipatskim pismima – hijeroglifima, hijeratikom te demotikom. Tijekom vodstva je naglasak na zapisima na papirusu, kamenim spomenicima i sarkofazima, pisačem priboru i kartušama vidljivim na pojedinim zapisima. Na samoj radionici je najveći fokus na hijeroglifima jer sudionici moraju izraditi straničnike tako da napišu svoje ime pomoću pojednostavljenih hijeroglifa prikazanih na plakatu. Također imena stavljaju u kartušu, odnosno uokvire ih poput egipatske kartuše. Nakon toga slijedi igra pogađanja imena sudionika, a igru je moguće i otežati i pojednostaviti ovisno o profilu sudionika i preostalom vremenu.⁴⁰

Radionice u oba muzeja ukazuju na nužnost pedagoške prilagodbe te povezivanja zbirke s tematikom radionice i aktivnostima. Naglasak je na samostalnom radu sudionika, iskustvenom učenju u svakom smislu, ali i učenju kroz zabavu.

2.3. Predstavljanje građe

Za potrebe rada izdvojeno je 27 predmeta iz Muzeja Mimare. Oni se nalaze u Zbirci stakla (18 predmeta) te Zbirci starih civilizacija (9 predmeta). Najstariji predmeti potječu iz razdoblja Nagada egipatske povijesti, dakle IV. tisućljeća pr. Kr. te početka III. tisućljeća pr. Kr., dok najmlađi potječu iz II., a možda čak i IV. st. po Kr.

Od 27 predmeta, 23 ih dolazi iz Egipta od kojih troje potječe iz preddinastičkog razdoblja, točnije razdoblja Nagada (o. 4000. do 3000. pr. Kr.⁴¹), 10 iz faraonskog Egipta (o. 3000. do 332. pr. Kr.) te 10 iz vremena Ptolemejevića (306. do 30. pr. Kr.) i rimskog razdoblja (30. pr. Kr. do 395. po Kr.), porijeklom iz Aleksandrije. Predmete iz razdoblja Nagada (o. 4000. do 3000. pr. Kr.) čine posuda (katalog br. 1.), boca (katalog br. 2.) te plitica (katalog br. 3.). Plitica i boca su prema

³⁹ Skok 2021, 28

⁴⁰ Babić 2014, 350-352

⁴¹ Datacije za razdoblja egipatske povijesti preuzete su iz Tomorad 2016.

literaturi datirani i u arhajsko razdoblje (o. 3000. do 2686. pr. Kr.). Na boci napravljennoj od terakote vidljivi su ukrasi u obliku isprepletenih linija koje čine mrežu te motiv ljudskog lica. Navedeni predmeti nalaze se u Zbirci starih civilizacija, a značajno je što su to jedini predmeti spomenutog razdoblja koje je moguće pronaći u hrvatskim muzejima.⁴²

Petero predmeta iz faraonskog Egipta (o. 3000. do 332. pr. Kr.) potječe iz II. tisućljeća, vjerojatno iz vremena Novog Kraljevstva (o. 1539. do 1069. pr. Kr.), dok ostalih pet predmeta potječe iz kasnog razdoblja (o. 664. do 332. pr. Kr.). Predmeti iz drugog tisućljeća su: vrč (katalog br. 4.), balzamarij (katalog br. 5.), amforisk (katalog br. 6.), plitica (katalog br. 7.) te još jedan balzamarij (katalog br. 8.). Vrč od modre staklene paste gotovo je istovjetan vrču faraona Amenofisa II. (o. 1427. do 1400. pr. Kr.) pronađenog u njegovoj grobnici čime se potvrđuje njegova datacija.⁴³ Na prvom balzamariju (katalog br. 5.) vidljive su posljedice kalcizacije, odnosno nagriženost površine, zbog čega je teže posve točno odrediti boju, ukrase te motive na samom balzamariju.⁴⁴ Međutim, na drugom balzamariju (katalog br. 8.) vidljivi su ukrasi u obliku pera te dvije ručke koje pomalo slične na ovnujske glave kroz koje je bio provučen zlatni lančić. Amforisk od modrog stakla sadrži dvije ručke te ukrase u obliku girlanda i pera.⁴⁵ Plitica je iznimno bogata motivima te prikazuje egipatski način dočarivanja perspektive. Naime, u sredini je vidljiva riba koja se nalazi u krugu, vjerojatno bazenčiću, jezeru ili nekoj drugoj vodenoj površini, dok iz ruba kruga izvire četvero lotosovih cvjetova.⁴⁶

Predmeti iz kasnog razdoblja (o. 664. do 332. pr. Kr.) su: poklopac kanope (katalog br. 9.), dva balzamarija (katalog br. 10. te 13.) i dva amforiska (katalog br. 11. te 12.). Balzamariji su epruvetastog oblika. Prvi (katalog br. 10.) sadrži motiv listića, dok drugi (katalog br. 13.) sadrži motiv pera i ukrasne ručke. Budući da je drugi balzamarij (katalog br. 13.) datiran IV.-III. st pr. Kr. mogao bi se datirati i u Ptolemejsko doba (306. do 30. pr. Kr.), no u literaturi se ne svrstava u aleksandrijsku grupu predmeta. Kod oba amforiska je prisutna irizacija, to jest, površina im reflektira svjetlost u duginim bojama.⁴⁷ Prvi amforisk (katalog br. 11.) ima ukrasne motive u obliku girlande, dok drugi (katalog br. 12.) ima motive u obliku cik-cak linije.⁴⁸ Poklopac kanope predstavlja Duamutefa – Horusovog sina zaduženog za čuvanje želuca. Kod same kanope je problematična datacija. Konkretno se pojavljuju dvije različite datacije, a to su Srednje Kraljevstvo

⁴² Tomorad 2003, 67; Tomorad 2017, 65

⁴³ Ratković-Bukovčan 2004, 16

⁴⁴ Isto, 69

⁴⁵ Isto, 68

⁴⁶ Lukšić 2016, 76

⁴⁷ Ratković-Bukovčan 2004, 70-71

⁴⁸ Isto, 69-70

(o. 2055. do 1650. pr. Kr.)⁴⁹ te kasno razdoblje (o. 664. do 332. pr. Kr.).⁵⁰ Potonja opcija je vjerojatnija, budući da se Srednje Kraljevstvo (o. 2055. do 1650. pr. Kr.) navodi u starijim katalozima, kao i činjenica da se prema literaturi kanope u obliku Horusovih sinova javljaju tek za vrijeme XIX. dinastije (o. 1295. do 1186. pr. Kr.) koja spada u Novo Kraljevstvo (o. 1539. do 1069. pr. Kr.).⁵¹ Od svih spomenutih predmeta, samo se plitica i poklopac kanope nalaze u Zbirci starih civilizacija, dok je ostalih osmero predmeta iz Zbirke stakla.

Predmeti iz Aleksandrije potječu iz I. st. pr. Kr. do II.,⁵² odnosno IV. st. po Kr.,⁵³ ovisno o literaturi. Svih 10 predmeta nalazi se u Zbirci stakla. Predmete čine: tri zdjelice (katalog br. 14., 15. te 16.), tanjurić (katalog br. 17.), šalica (katalog br. 18.), dvoručna vaza (katalog br. 19.), bočica (katalog br. 22.) te dva vrčića (katalog br. 20. te 23.) Uz navedene predmete, u ovoj kategoriji nalaze se i fragmenti posuda (katalog br. 21.), konkretno 450 komada raznobojnih ulomaka različitih motiva, od cvjetova, zvjezdica do spirala i mrlja.⁵⁴ Svi navedeni predmeti ove kategorije, osim vrčića i bočice, rađeni su tehnikom *millefiori*, odnosno tehnikom tisuću cvjetova. Zapravo se tehnika prvotno nazivala mozaičkim staklom, a naziv *millefiori* je dobila daljnjim razvojem tijekom renesanse.⁵⁵ Bočica (katalog br. 22.) te vrčić (katalog br. 23.) izrađeni su tehnikom puhanja koja se javlja znatno kasnije, a kod bočice je prisutna i irizacija.⁵⁶

Preostalih četvero predmeta Starog istoka korištenih u radu čine: vrč (katalog br. 24.), riton (katalog br. 25.) i dva balzamarija (katalog br. 26. te 27.). O vrču nema puno podataka. Nepoznata mu je provenijencija, no svrstan je pod predmete Starog istoka, a datira se u kasno brončano doba (o. 1550. do 1200. pr. Kr.).⁵⁷ Bogato je ukrašen raznim geometrijskim motivima. Riton (X.-VIII. st. pr. Kr.) je u obliku konja, a potječe sa sjevernog Irana. Balzamariji potječu iz Male Azije iz vremena helenizma (III.-II. st. pr. Kr.). Oba oblikom imitiraju životinje. Na jednom su motivi više stilizirani (katalog br. 26.), dok drugi (katalog br. 27.) ima realističnije motive koji podsjećaju na svinju. Uz to ima i dvije ručke. Slični primjeri balzamarija životinjskog oblika mogu se pronaći i u muzeju Ashmolean u Oxfordu te u Zbirci Norberta Schimmela pomoću kojih se lakše odredila datacija predmeta.⁵⁸

⁴⁹ Lukšić 1987, 407; Tomorad 2003, 64

⁵⁰ Čukman Nikolić 2014, 88; Tomorad 2017, 66

⁵¹ Tomorad 2016, 298

⁵² Tomorad 2017, 68

⁵³ Ratković-Bukovčan 2004, 80-81

⁵⁴ Isto, 77

⁵⁵ Ratković-Bukovčan 2000, 23

⁵⁶ Ratković-Bukovčan 2004, 80-81

⁵⁷ Čukman Nikolić 2014, 95

⁵⁸ Lukšić 2016, 79

3. Posude Starog istoka

Stari istok poznat je kao jedno od područja početka neolitičke revolucije, a plodni polumjesec kao školski primjer nastanka te razvitka ranih visokih civilizacija. Razvoj i proizvodnja keramike je jedna od karakteristika neolitičke revolucije. Do 5500. pr. Kr. je na Starom istoku bilo nekoliko kultura s karakterističnim tipovima keramike koja se razlikovala po oblicima ili načinu ukrašavanja.⁵⁹ Ubrzanom urbanizacijom dolazi i do masovne proizvodnje posuda od keramike.⁶⁰ Za takvu je mehanizaciju proizvodnje bila potrebna veća politička i društvena kontrola nad resursima i radnom snagom što je utjecalo na stratifikaciju društva.⁶¹ Proizvodnja keramike i posuđa se može gledati kao jedan od čimbenika razvoja civilizacije i pariteta između prvih zajednica i kultura, uz ostale poput tehnološkog napretka, razvoja religijskog sustava, kontrola resursa, ekspanzije sustava navodnjavanja itd.⁶²

Keramika čini većinu arheoloških nalaza ranih civilizacija te je iznimno dragocjena u pogledu određivanja datacije. Međutim, predmeti svakodnevne upotrebe, u koje spada i keramika, generalno su manje pouzdani u određivanju datacije od primjerice natpisa i kovanog novca. Ipak, oblici tih predmeta, materijali od kojih su izrađeni te načini njihove proizvodnje kao i ukrašavanje ili pak nedostatak istog daju uvid u promjene i kontinuitete unutar duljih perioda, osobito kada je moguće povući paralele između sličnosti i razlika uspoređenih predmeta.⁶³ Isto tako, osim datacije keramika nudi i uvid u sam sastav društva, ekonomske djelatnosti tog društva, tehnologije kojima barataju te njihova vjerovanja.

Najčešći tip keramike čini posuđe. Ono se izrađivalo i od drugih materijala, primjerice drva, kamena, bjelokosti, kosti, raznih ruda, stakla i fajanse te stijena i minerala, a proizvodnja je ovisila o geografskom prostoru te dostupnosti resursa kao i o poznatim tehnologijama obrade tih materijala. Za proučavanje posuđa su korisne tipološke tablice koje su arheolozi napravili za lakšu klasifikaciju. Prvi primjer takve tablice jest Petrieva iz 1920. godine za keramiku preddinastijskog razdoblja u Egiptu, a daljnjim se istraživanjem tablice nadograđuju, primjerice tablica Wenera Kaisera 1957. te potom Stana Hendrickxa 1989. godine.⁶⁴ O rasprostranjenosti i važnosti posuđa svjedoče i pisma starih civilizacija gdje su neki znakovi u obliku posuđa (protoklinasto i hetitski hijeroglifi),⁶⁵ dok egipatski hijeroglifi imaju cijelu kategoriju posvećenu posuđu.⁶⁶ Posuđe je bilo

⁵⁹ Snell 1997, 13

⁶⁰ tzv. *beveled-rim bowl* što ujedno ukazuje na jačanje i standardizaciju administracije te birokratizacije ranih civilizacija u IV. tisućljeću pr. Kr.

⁶¹ Snell 1997, 19

⁶² Kuhrt 1995a, 25

⁶³ Tomorad 2016, 15

⁶⁴ Isto, 26

⁶⁵ Van den Hout 2018, 9

različitih kvaliteta, od običnih glinenih posuda za svakodnevnu upotrebu do ukrašenih posuda napravljenih od skupocjenih materijala.

Na Starome istoku su svakodnevnu keramiku većinom proizvodile žene unutar kućanstva. Postojale su 4 faze u procesu proizvodnje keramike. Prvo se gaženjem mijesila glina. U nju se dodala slama, trava, ljuske zrnja, pijesak i/ili životinjski izmet kako bi smjesa ojačala. Zatim se smjesa oblikuje u posudu. To se radilo ručno do otkrića lončarskog kola krajem kulture Halaf i tijekom kulture Obeid, odnosno početkom V. tisućljeća pr. Kr. Lončarsko kolo ubrzalo je i pojačalo kvalitetu izrade keramike. Prije samog sušenja se oblikuju ukrasi i motivi te se nanosi boja. Nakon toga se keramika suši i na kraju se peče u posebnim pećima kako bi se dobio finalni proizvod tvrde, vodonepropusne keramike.⁶⁷

Posuđe od drugih materijala je bilo potrebno naručiti od obrtnika i radionica ili kupiti na tržnicama.⁶⁸ Obrtnici i majstori su bili izuzeti ostalih poslova kako bi se mogli fokusirati na proizvodnju što boljih i kvalitetnijih proizvoda.⁶⁹ Zajedno uz trgovce, pisare i vojnike, obrtnici predstavljaju slobodno urbano stanovništvo koje je imalo mogućnost napredovanja na društvenoj ljestvici.⁷⁰ Materijali koje obrtnici koriste su raznoliki. Osim gline, ističu se kamen i drvo, razne stijene kao vapnenac, granit, diorit, alabaster, škriljavac i serpentin te razni metali poput zlata, srebra, bakra, kositra, bronce i željeza.⁷¹ Izrađivalo se posuđe i od životinjskih dijelova poput kostiju, bjelokosti, rogova ili školjaka.⁷²

Luksuznije posuđe se proizvodilo i od fajanse⁷³ koju karakteriziraju razne boje, najčešće zelena i plava čime su imitirali malahit i lapis lazuli.⁷⁴ Tehnike izrade posuđa od fajanse mogle su se primijeniti na staklenu pastu i staklo. Samo staklo dobivalo se taljenjem i stapanjem natrijevog karbonata, kalcijevog oksida te silicijevog dioksida, a razne boje dobivali su dodatkom metalnih oksida.⁷⁵ Najstarija tvornica stakla u Egiptu bila je u Tebi, a od rimskog razdoblja Aleksandrija

⁶⁶ prema Gardinerovoj podjeli znakova u Dickson 2006, 4.

⁶⁷ Moorey 1994, 144-149; David 2003, 324-325

⁶⁸ Moorey 1994, 142; Brier & Hobbs 2008, 83

⁶⁹ Snell 1997, 45

⁷⁰ Uranić 2013, 32

⁷¹ Moorey 1994, 21, 216; Tomorad 2016, 222; Neumann 2018, 11

⁷² Moorey 1994, 111

⁷³ fajansa ili majolika je keramički proizvod od pečene gline prevučene neprozirnom kositreno-olovnom caklinom, preuzeto iz *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Pristupljeno 26. 4. 2022.

<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=38202>

⁷⁴ Moorey 1994, 167; David 2003, 327-328

⁷⁵ Ratković-Bukovčan 2004, 16

postaje najpoznatiji centar staklarstva.⁷⁶ Prozirne staklene posude izrađivale su se puhanjem što je prvi put zabilježeno u Siriji (I. st. pr. Kr.), a osobito je zaživjelo za vrijeme Rimskog Carstva.⁷⁷

U Mezopotamiji je keramici prethodila tzv. “bijela keramika” od vapnenca i gipsa tipična za neolitik B (o. 8500. do 6500. pr. Kr.). Proizvodnja keramike nastavlja se za neolitske kulture: Hasuna u sjevernoj (o. 6000. do 5500. pr. Kr.), Samara u središnjoj (o. 6000. do 5500. pr. Kr.), Halaf u sjeverozapadnoj (o. 5500. do 5000. pr. Kr.) te Obeid u južnoj Mezopotamiji (o. 5500. do 4000. pr. Kr.). Tipične boje bile su crna, bijela, smeđa, crvena i narančasta, a posuđe je moglo biti mono, di i polikromno. Do masovne proizvodnje keramike prvi put dolazi za razdoblje Uruk (o. 4000. do 3100. pr. Kr.). Glazirana keramika pojavljuje se u II. tisućljeću pr. Kr, a veže se uz dvorski kontekst i luksuz. Prevladavaju plava, bijela, žuta i zelena boja. U Mezopotamiji se proizvode zdjele, tanjuri, plitice, boce, vrčevi i vrčići s ili bez drške, čase, pehari i balzamariji.⁷⁸

Počeci proizvodnje keramike u Anadoliji vežu se uz prva neolitska naselja poput Çatal Höyüka (o. 7000. pr. Kr.).⁷⁹ Budući da je prostor Anadolije bogat rudama, osobito srebrom, karakteristično je i posuđe izrađeno od metala.⁸⁰ Tijekom II. tisućljeća Anadolijom dominiraju Hetiti, a najčešće hetitsko posuđe jesu razne zdjele različitih dimenzija, tanjuri, ćupovi, čaše, pehari, vrčevi s ili bez drške te različitih izljeva (često kljunastog), keramičke urne i ritoni.⁸¹

Tipično posuđe u Perziji su: plitke srebrne i zlatne zdjelice floralnih uzorka s rozetama, okrugle srebrne i zlatne čašice, brončane čaše, amfore s dva otvora, zlatni vrčevi sa zoomorfnom ručkom, ritoni za točenje u obliku roga, stošca ili neke životinje (bik, grifon, lav) izrađeni od zlata, srebra, bronce, rjeđe keramike, a ponekad i od stakla ili fajanse. Običan puk i siromašniji staleži su imali keramičko posuđe jer si nisu mogli priuštiti zlatno, srebrno ili stakleno posuđe, a nerijetko se u proizvodnji običnog posuđa imitirao oblik onog aristokratskog. Također su radionice diljem Perzije unijele nešto karakteristično za svoje prostore, bilo motive ili pak materijale tipične za određeno područje (npr. u Egiptu fajansa i nilski motivi).⁸²

U Egiptu je proizvodnja keramike karakteristična za neolitske kulture – Fajum u Donjem Egiptu (o. 7000. do 4400. pr. Kr.) te Badari u Gornjem Egiptu (o. 4400. do 4000. pr. Kr.). Kod egipatske keramike dominiraju prirodne boje poput smeđe, crvene, bijele i crne, a krase ju geometrijski ornamenti i motivi životinja. Isti stilovi ukrašavanja se zapravo primjenjuju i dalje te

⁷⁶ David 2003, 328-329

⁷⁷ Ratković-Bukovčan 2000, 25-26.

⁷⁸ Moorey 1994, 142-161.

⁷⁹ Kuhrt 1995a, 12-13

⁸⁰ Moorey 1994, 234

⁸¹ Bryce 2002, 177-178; Cannon 2020, 79-80

⁸² Simpson 2005, 109

se samo nadograđuju tehnološkim dostignućima i razvojem religije.⁸³ Dvije glavne sirovine za lončarstvo u Egiptu su nilska glina te lapor u pustinjama, a dolazi i do miješanja tih dviju sirovina.⁸⁴ Postojali su raznovrsni tipovi posuđa ovisno o namjeni: vrčevi, pehari, zdjelice, plitice, pladnjevi, vrčevi za pivo/vino/vodu, posude za ulje (kasnije i amfore), balzamariji za kozmetiku. Proizvodnju glazirane keramike Egipćani preuzimaju od Grka.⁸⁵ Za vrijeme rimskog Egipta (30. pr. Kr. do 395. po Kr.) se u stare obrasce uvode rimski elementi prilagođeni carskom tržištu, ali i obrnuto – izvoze se tipične egipatske posude diljem carstva kako su ljudi bili općinjeni egipatskom kulturom.⁸⁶ Dolazi do varijacija i sinkretizma lokalnih i stranih stilova, oblika, ukrasa i motiva.⁸⁷

Iako se danas na posuđe starog svijeta, osobito na ono luksuznije, gleda i proučava kao predmet umjetnosti, smatra se da u starom svijetu nije bilo prave umjetnosti, već da su ti predmeti bili rezultat obrta izrazite kvalitete, a svaki je izrađen kako bi zadovoljio određene potrebe poput onih svakodnevnih, iskazivanje statusa pojedinca, legitimizacije i propagande te kulturnih svrha ili pak jednostavno želju za posjedovanjem određenih predmeta.⁸⁸ Naime, pojam umjetnosti dolazi iz modernog doba kojim se označuju različita dostignuća starih kultura i civilizacija te suvremenog čovjeka. “Umjetnost” u Egiptu i ostalim civilizacijama Starog istoka je zapravo odraz njihovog života, misli i viđenja svijeta. Prikazuju se prizori iz svakodnevnog života, pogrebnih obreda, festivala i ceremonija, politike. Inspiracija i motivi dolaze prvenstveno iz njihovih religijskih misli i filozofija.⁸⁹

Posuđe je u starome svijetu korišteno u svakodnevici društva ranih civilizacija bilo unutar svakodnevne upotrebe ili ritualne prakse. Također, kako je Stari istok obilježen s više različitih civilizacija, opisat će se zajedničke stavke te ponekad istaknuti specifičnosti pojedinih civilizacija i geografskih prostora.

⁸³ Tomorad 2016, 191-192

⁸⁴ Gates-Foster 2012, 880

⁸⁵ David 2003, 323

⁸⁶ Gates-Foster 2012, 879

⁸⁷ Peacock 2000, 442-444

⁸⁸ Uranić 2013, 31

⁸⁹ Tomorad 2016, 191

3.1. Svakodnevna upotreba

Unutar svakodnevnog života, posuđe se koristilo za hranu i piće, kozmetiku, skladištenje i prijevoz robe ili kao iskaz statusa pojedinca.

3.1.1. Hrana i piće

Na Starom istoku su glavne prehrambene namirnice bile žitarice. Među njima prevladavaju dvozrna pšenica i ječam, a od ostalih se spominju pir te rijetko proso. Kasnije dolazi i riža s Dalekog istoka te se prva koristi u najistočnijim krajevima Starog istoka, dok u Egipat stiže tek nakon arapskih osvajanja.⁹⁰ Pšenica se prvenstveno koristila za proizvodnju kruha. On je bio raznih oblika: geometrijski, u obliku životinja, ljudi ili božanstva. Često se radio i plosnat kruh, sličan lepinjama. Razlikovao se svakidašnji kruh od onog za posebne religijske ili državne prigode i ceremonije. Jeo se svakodnevno. U kruh bi se dodali razni dodaci i začini kako bi se dobili drugačiji okusi, bilo slani, slatki ili gorki.⁹¹ Radile su se i razne mesne pite, a dodavanjem voća i zaslađivanjem kruha bi se dobili kolači.⁹² U Egiptu su bogatija kućanstva imala vlastitu pekarnicu i pekara. Kruh i kolači su se pekli na tavama ili u pećima u keramičkim posudama.⁹³ Žitarice bi se jele i u obliku kaše, a često se pravio i bulgur (osobito u Mezopotamiji).⁹⁴

Osim žitarica, često su se konzumirale i mahunarke. Prevladavaju slanutak i leća, a od ostalih se koriste razne vrste graha te grašak. Mahunarke su se dodavale kruhu, jele suhe, kuhane ili pržene te su se od njih radile paste (inačice modernog humusa) ili juhe. Prednost im je bila što su se lako skladištile te bogatstvo hranjivim tvarima, osobito kao izvor proteina siromašnjima koji su rijetko konzumirali meso.⁹⁵ Pod mahunarke valja spomenuti i rogač koji se, osim uobičajenog načina, konzumirao u kombinaciji s mlijekom čime se dobio desert teksture slične čokoladnome pudingu.⁹⁶ Od ostalog povrća su se najviše uzgajali luk, češnjak i poriluk koje je bilo jednostavno skladištiti. Jeli su se sirovi, sušeni i pečeni te se dodavali kao začini hrani.⁹⁷ Kruh i luk su činili najčešći obrok običnog puka.⁹⁸ Nadalje, uzgajale su se razne vrste salate, osobito u Egiptu i Mezopotamiji gdje su često simbolizirale plodnost,⁹⁹ te krastavci, mrkva, pastirjak, celer, rotkvica i artičoka.¹⁰⁰ Uzgajala se i repa, no ona se smatrala prvenstveno stočnom hranom ili pak hranom u

⁹⁰ Alcock 2006, 32-35

⁹¹ Brier & Hobbs 2008, 111; Van den Hout 2018, 9

⁹² Ellison 1978, 126

⁹³ David 2003, 329-330

⁹⁴ Ellison 1978, 106

⁹⁵ Alcock 2006, 35-38; Bryce 2002, 73

⁹⁶ Brier & Hobbs 2008, 115

⁹⁷ Alcock 2006, 52-54

⁹⁸ Ellison 1978, 191

⁹⁹ Alcock 2006, 55; Ellison 1978, 196

¹⁰⁰ David 2003, 121; Ellison 1978, 194-195; Van den Hout 2018, 10

vrijeme krize (ratovi, bolesti, duge zime) kao i hrana za najsiromašnije.¹⁰¹ Povrće se često uzgajalo unutar kućanstva, u malim vrtovima.¹⁰²

Uz povrće, voće je također bilo izvor vitamina i minerala, ali i prirodnog šećera. Najčešće su se diljem Staroga istoka konzumirale datulje. Koristile su se svježe, sušene, konzervirane. Dodavale su se jelima, prvenstveno kruhu i kolačima. Također se od njih radio sirup koji se dodavao pivu ili vinu te koristio kao baza za voćne sokove. Nakon datulja slijede smokve koje su se jele sušene te bi se isto dodavale kolačima. Od ostalog voća prevladavaju dinje, lubenice, nar, žižula, mušmula, grožđe te šljive.¹⁰³ Uz spomenuto, za Anadoliju su tipične jabuke, kruške, višnje i bobice,¹⁰⁴ dok su za Perziju i najistočnije dijelove karakteristične breskve, marelice, dunje, smrdljika te persea voće slično avokadu.¹⁰⁵ Od orašastih plodova su za područje današnjeg Irana karakteristični bademi, orasi te pistacije, a preko Anadolije dolaze kesteni, lješnjaci i žirevi. U crnogoričnim šumama su tipični pinjoli.¹⁰⁶ Voće se poput povrća uzgajalo unutar vlastitih voćnjaka. Iznimka je Mala Azija u kojoj je, zbog nedostatka obradivih površina i plodnog tla, prevladavao ekstenzivan uzgoj povrća i voća¹⁰⁷ na malim zemljištima s više različitih kultura.¹⁰⁸

Meso je bilo predmet luksuza i samo najbogatiji slojevi društva su si mogli priuštiti redovitiju konzumaciju. Meso se smatralo jelom za posebne prigode, nakon ceremonija ili rituala te za većih gozba.¹⁰⁹ Jelo se odmah nakon klanja, a jeli su se svi dijelovi životinja. Organi su se jeli odmah, a meso se sušilo kako bi se čim dulje očuvalo.¹¹⁰ Meso su pekli na ražnju, u pećima te na otvorenoj vatri u loncima.¹¹¹ Meso se također dodavalo raznim juhama i varivima.¹¹² Također su se radili i mesni proizvodi poput kobasica.¹¹³ Diljem Starog istoka važna je bila uloga transhumantnog stočarstva pa su najrasprostranjenije domaće životinje Starog istoka bile koze i ovce koje su davale i čitav niz nusprodukata kao što su vuna i mlijeko koji bi se dalje prerađivali.¹¹⁴ Iznimku čini Egipat u kojem se ovce nisu jele zbog religijskih razloga (sveti ovan Mendes). Govedina je bila iznimno skupa pa se našla na stolovima bogatijih poput vladara i dvora te svećenika.¹¹⁵ Jedu se i svinje, no u nekim kulturama Starog istoka postoje tabui vezani uz konzumaciju svinjetine za cijelo društvo

¹⁰¹ Alcock 2006, 54

¹⁰² David 2003, 121

¹⁰³ Alcock 2006, 41-46

¹⁰⁴ Alcock 2006, 39-45; Bryce 2002, 74; Van den Hout 2018, 10

¹⁰⁵ Alcock 2006, 39-47; Simpson 2005, 110

¹⁰⁶ Alcock 2006, 47-49; Ellison 1978, 217; Simpson 2005, 110

¹⁰⁷ Kuhrt 1995a, 273

¹⁰⁸ Bryce 2002, 74

¹⁰⁹ David 2003, 365

¹¹⁰ Van den Hout 2018, 9

¹¹¹ David 2003, 366

¹¹² Van den Hout 2018, 9

¹¹³ Alcock 2006, 65

¹¹⁴ Bryce 2002, 83

¹¹⁵ Alcock 2006, 66-68

(Židovi) ili pak samo za neke dijelove društva (svećenici u Egiptu).¹¹⁶ Od peradi su tipične patke i guske, a osim njih su se uzgajale i prepelice, biserke te golubovi i grlice. Osim mesa, perad je bila važna zbog izmeta koji se koristio kao gnojivo ili gorivno sredstvo te jaja koja su se jela kuhana, poširana, pečena ili su služila kao dodatak jelima.¹¹⁷

Ljudi su se u sjedilačkim društvima i dalje bavili lovom, naravno u manjim razmjerima nego prije. Lovci bi se na taj način opskrbili dodatnom količinom mesa ili bi dobivali plaću za ulovljene životinje.¹¹⁸ Od divljači su za hranu najviše lovili: jelene, antilope, gazele, orikse, adakse, divlje koze, divlje magarce, zečeve, fazane, nojeve i jarebice.¹¹⁹ Divlje svinje su osobito mnogobrojne u šumovitim i brežuljkastim krajevima Male Azije.¹²⁰ Jeli su i sitne glodavce poput miševa i ježeva, a delicije su bile i kukci, osobito skakavci.¹²¹ Ovdje valja istaknuti Egipat i Južnu Mezopotamiju u kojima je glavni izvor mesa za najsiromašnije predstavljalo bogatstvo ptica selica koje bi se sezonski smjestile u močvarna područja, primjerice ždralovi, pelikani, rode, čaplje te razne manje ptice.¹²²

Iako se meso rijetko pronašlo na tanjurima siromašnih, stanovništvo na područjima uz slatku ili slanu vodu uživalo je u mnogobrojnom, lako dostupnom i bogatom izvoru proteina – ribama. To su prvenstveno Mezopotamija (Eufrat i Tigris), Egipat (Nil) te Levant (Sredozemno more), dok je u Anadoliji, zbog geografskog položaja i malih planinskih rijeka, to bilo rjeđe.¹²³ Ribe su se često sušile ili kiselile zbog klime i poteškoća očuvanja hrane.¹²⁴ Uzgajale su se i u posebnim ribnjacima.¹²⁵ Osim slatkovodnih i morskih riba, konzumirali su i lignje, hobotnice, sipe, rakove, kozice, jastoge, školjke i jegulje.¹²⁶ Posebne delicije bile su kornjače.¹²⁷

Veliki udio prehrane činili su mlijeko i mliječni proizvodi. Konzumiralo se više vrsta mlijeka. Najukusnije se redom smatralo kravlje, zatim konjsko pa devino, a naposljetku kozje i ovčje,¹²⁸ a pilo se i magareće mlijeko.¹²⁹ Kako se mlijeko brzo kvari, zbog nemogućnosti očuvanja i konzerviranja na visokim temperaturama, većinom se prerađivalo u druge proizvode kao što su

¹¹⁶ Snell 1997, 22; Alcock 2006, 68

¹¹⁷ Alcock 2006, 72-75

¹¹⁸ Tomorad 2016, 223-224

¹¹⁹ Alcock 2006, 69-70, 73-74; Brier & Hobbs 2008, 121

¹²⁰ Kuhrt 1995a, 273

¹²¹ Paulus 2018, 5

¹²² Ellison 1978, 177-179; Brier & Hobbs 2008, 114

¹²³ Van den Hout 2018, 9

¹²⁴ Brier & Hobbs 2008, 112-113

¹²⁵ Tomorad 2016, 225

¹²⁶ Alcock 2006, 79-81

¹²⁷ Paulus 2018, 5

¹²⁸ Alcock 2006, 82-83

¹²⁹ Brier & Hobbs 2008, 116

razne vrste sireva, vrhnje, pročišćeni maslac, mlaćenica te ukiseljeno mlijeko slično jogurtu.¹³⁰ U mliječne proizvode su se dodavali i dodaci poput meda, maslinovog ulja te raznih začina i začinskog bilja. Mlijeko i mliječni proizvodi su se često dodavali drugim jelima kako bi obogatili njihov okus i teksturu.¹³¹

Stari istok je poznavao i veliku količinu začina te začinskog bilja. Svrha im je bila da obogate okus hrane i pića, a koristili su se i u kozmetici te medicini. Neki od korištenih začina su: anis, kumin, korijandar, šafran, ruj, mak, gorušica, lovorov list, bosiljak, kopar, sljez, mažuran, timijan, kadulja, piskavica, menta, mirta, peršin, komorač te oregano.¹³² Kao dodatak koristi se i cvijeće, primjerice lotosov cvijet u Egiptu,¹³³ a poznata je i mandragora koja ima halucinogena svojstva i koja se dodavala pićima.¹³⁴ U Egiptu se jeo i papirus.¹³⁵

Najvažnije sredstvo za očuvanje trajnosti hrane jest sol koja se vadila iz rudnika ili se koristila morska sol.¹³⁶ Za konzerviranje hrane se koristio i ocat.¹³⁷ Kod Hetita u Maloj Aziji je zabilježena i tehnika pravljenja leda pa su mogli smrzavat hranu do određene razine i produljiti njen rok trajanja.¹³⁸ Za kuhanje su se koristila razna ulja, ovisno o njihovoj dostupnosti, a i preferencijama naroda. Tako se ističu sezamovo, laneno, rotkvičino i ricinusovo ulje. Maslinovo ulje je dominiralo u sredozemnim područjima.¹³⁹ Na prostorima s velikom količinom riba proizvodilo se i riblje ulje. Uz ulja su se koristile i životinjske masti poput kozje, ovčje i kravlje. Svinjska mast se koristila kod naroda koji nisu imali religijskih tabua vezanih uz konzumaciju svinja.¹⁴⁰ Jako cijenjena namirnica bila je med, koji je imao ulogu šećera. Osim kao zaslađivač i u proizvodnji kolača, med se koristio i kao konzervans u hrani i piću.¹⁴¹

Pivo je bilo glavno piće Starog istoka, osobito kod običnog puka. Bilo je sigurnije od vode budući da je alkohol uništavao štetne bakterije. Često se koristilo i u prehrani kao i ritualima. Većinom se radilo ječmeno pivo, a dodavale su se datulje, med i/ili ostalo voće, kako bi se napitak zasladio, te začini i začinsko bilje.¹⁴² U Mezopotamiji se pivo ispijalo iz velikih posuda pomoću slamka zbog taloga nastalog u procesu izrade piva.¹⁴³ Vino su preferirali bogatiji.¹⁴⁴ Također se pilo

¹³⁰ Alcock 2006, 83-84; Van den Hout 2018, 10

¹³¹ Ellison 1978, 181-186

¹³² Alcock 2006, 56-64; Ellison 1978, 218-222; Simpson 2005, 110; Brier & Hobbs 2008, 115

¹³³ Alcock 2006, 51

¹³⁴ Isto, 44

¹³⁵ Brier & Hobbs 2008, 114

¹³⁶ Alcock 2006, 88; Ellison 1978; 223

¹³⁷ Alcock 2006, 90.

¹³⁸ Van den Hout 2018, 10

¹³⁹ Alcock 2006, 86-88

¹⁴⁰ Ellison 1978, 198

¹⁴¹ Alcock 2006, 84-85

¹⁴² David 2003, 330-331; Ellison 1978, 140

¹⁴³ Ellison 1978, 256

slamčicama što upućuje da je i kod vina bio prisutan talog.¹⁴⁵ U Perziji je vino bilo iznimno popularno unutar svih slojeva društva.¹⁴⁶ Proizvodio se i alkoholni napitak od meda sličan medovini.¹⁴⁷ Voda se koristila većinom za kuhanje i čišćenje.¹⁴⁸ Pili su i slatke voćne sokove na bazi sirupa od datulja.¹⁴⁹

Na Starom istoku se hrana spremala u kuhinjama koje su činile posebnu prostoriju unutar kućanstva, a ponekad su se peći nalazile u dvorištu kuća.¹⁵⁰ Posuđe za kuhanje je bilo keramičko, a variralo je od zdjelica i lonaca do tava, kalupa i vrčeva raznih veličina i oblika, te je bilo lako zamjenjivo u slučaju da se ošteti.¹⁵¹ Hrana se posluživala na raznolikom posuđu, ovisno o vrsti hrane i prigodi. Jelo se prstima, a od pribora se koristio nož za rezanje hrane te žlice i grabilice za juhe, variva i kaše. Često je pribor za jelo zamijenio kruh u obliku lepinje na kojeg se stavljala hrana ili se jednostavno umakao u nju.¹⁵² Posuđe za piće je bilo glineno, a kasnije stakleno i od staklene paste te s drškom ili bez drške. Ponekad je bilo ukrašeno raznim vodenim motivima čime je davalo iluziju biljaka ili riba u vodi kada je bilo popunjeno.¹⁵³ Egipćani su jeli sjedeći na podu za stolom na kojem je bila hrana, dok je piće u posudama bilo ispod stola ili na zasebnim stolovima. Bogatiji su sjedili na stolicama, a posluživali su ih sluge.¹⁵⁴ Običaj ležanja za vrijeme obroka, koji je tipičan za grčki svijet, zapravo dolazi od Perzijanaca koji su običaj preuzeli od Asiraca.¹⁵⁵ U tom položaju je prikazan i novoasirski vladar Asurbanipal na reljefu palače u Ninivi (Slika 1.). Običan puk je imao po dva obroka dnevno (doručak i večera), dok su bogatiji imali i po tri obroka.¹⁵⁶ Gotova hrana se prodavala na tržnicama ili u svratištima.¹⁵⁷

Većina namirnica staroistočnjačkih kuhinja je poznato, međutim nepoznati su omjeri, odnosno količine pojedinih namirnica zabilježenih u "receptima" kao i način obrade namirnica.¹⁵⁸ Recepta u današnjem smislu nije bilo, već su bili poznati zapisi ili formule u kojima su zapisana jela ili namirnice. Primjer toga u Egiptu jesu pogrebne stele s popisima "menija" koje su služile kao hrana pokojniku u zagrobnom životu¹⁵⁹ te liste namirnica u Mezopotamiji.¹⁶⁰ Nadalje, recepti su

¹⁴⁴ Brier & Hobbs 2008, 116

¹⁴⁵ Alcock 2006, 93

¹⁴⁶ Simpson 2005, 110

¹⁴⁷ Alcock 2006, 159

¹⁴⁸ Isto, 92

¹⁴⁹ Tomorad 2016, 225

¹⁵⁰ Ellison 1978, 131; Tomorad 2016, 225

¹⁵¹ Alcock 2006, 110

¹⁵² Brier & Hobbs 2008, 111; Ellison 1978, 253; Simpson 2005, 110

¹⁵³ Alcock 2006, 117

¹⁵⁴ David 2003, 364

¹⁵⁵ Evans 2008, 95

¹⁵⁶ Alcock 2006, 182; Ellison 1978, 245

¹⁵⁷ Alcock 2006, 125-126; Bryce 2002, 92, Evans 2008, 98

¹⁵⁸ Paulus 2018, 5

¹⁵⁹ David 2003, 77; Muhs 2018, 12

cirkulirali diljem Starog istoka pa su tako Babilonci koristili i međunarodne recepte, npr. sirijske ili elamske.¹⁶¹ U egipatsku kuhinju od Novog Kraljevstva (o. 1539. do 1069. pr. Kr.) dolaze i jela iz Sirije i Male Azije.¹⁶²

Veličina države i brojnost naroda i kultura unutar nje odrazilo se i na prehranu i dostupnost namirnica i okusa.¹⁶³ Diljem Starog istoka dolazi još više različitih namirnica za vrijeme helenizma i rimske vladavine.¹⁶⁴ Tako iz grčko-rimskog svijeta dolaze kupus, kelj, šparoge, brokula, različite bobice, gljive itd. Raste popularnost vina i maslinovog ulja, a dvozrnu pšenicu zamijenjuje tvrda pšenica, odnosno durum pšenica.¹⁶⁵ Intenzivnija je i trgovina s Indijom iz koje dolaze razni začini iz Dalekog istoka, primjerice klinčić, đumbir, papar, cimet i kardamon.¹⁶⁶ Pojavljuje se i kokoš iz Dalekog istoka preko Perzije.¹⁶⁷

3.1.2. Kozmetika

Kozmetiku na Starome istoku čine razne šminke i boje, parfemi, kreme i ulja za tijelo i kosu te sredstva za čišćenje i dezinfekciju. Kozmetika se većinom izrađuje od raznih ulja, masti, začina i hrane.¹⁶⁸ Ona se pohranjivala u male keramičke ili staklene posudice i vaze,¹⁶⁹ a posude za kozmetiku se čuvalo u lijepo ukrašenim kutijama.¹⁷⁰ Za izradu kozmetičkih posuda su se koristili i kost i bjelokost.¹⁷¹

Najuobičajenija šminka bila je sjenilo za oči i ruž. U Egiptu su sjenila izrađivana od malahita za zelenu i galenita za crnu boju. Sjenilo se nanosilo malim štapićima od drva, kosti ili bjelokosti.¹⁷² Za ruževe se koristio crveni oker, a miješanjem s uljima ili mastima se dobilo sjajilo za usne. Ugljen se koristio kao olovka za oči,¹⁷³ a nanosio se pomoću metalne šipke.¹⁷⁴ Šminkali su se i muškarci i žene. Za uklanjanje šminke koristila se mješavina od usitnjenog vapnenca i biljnih ulja.¹⁷⁵

¹⁶⁰ Ellison 1978, 262

¹⁶¹ Paulus 2018, 5

¹⁶² David 2003, 365

¹⁶³ Simpson 2005, 110

¹⁶⁴ David 2003, 365

¹⁶⁵ Alcock 2006, 149

¹⁶⁶ Isto, 60-64

¹⁶⁷ Bailleul-LeSuer 2012, 28

¹⁶⁸ David 2003, 338; Ellison 1978, 198

¹⁶⁹ Bryce 2002, 91; Curtis 2005, 149; David 2003, 338

¹⁷⁰ Brier & Hobbs 2008, 152

¹⁷¹ David 2003, 336

¹⁷² Brier & Hobbs 2008, 151

¹⁷³ David 2003, 368

¹⁷⁴ Curtis 2005, 149

¹⁷⁵ Brier & Hobbs 2008, 151

Budući da je kozmetika, osobito šminka, sadržavala mast, ubrzo bi se usmrđila pa su često nanosili povelike količine parfema kako bi prikrili miris. Kako nisu znali destilirati alkohol, jednostavno su mirisnu tvar umočili u ulje ili mast i onda nanijeli parfem na svoje tijelo.¹⁷⁶ Za parfeme su koristili razno cvijeće (lotos, iris, kana), začine i začinsko bilje (cimet, kardamon, smirna), med pa čak i vino.¹⁷⁷ Za Egipat su karakteristični voštani mirisni stošci na perikama koji su se tijekom večeri topili i time se postepeno oslobađao ugodan miris.¹⁷⁸ Hetiti su, zbog nedostatka resursa za proizvodnju, uvozili parfeme iz ostalih dijelova Starog istoka.¹⁷⁹ Za vrijeme helenizma je Egipat postao centar izvoza parfema diljem starog svijeta. Ruže korištene u produkciji parfema su se uzgajale u Egiptu.¹⁸⁰ Baza parfema bila je od maslinovog ulja, a dodavala se i smirna iz Somalije i južne Arabije te tamjan iz Nubije i roga Afrike.¹⁸¹

Od kozmetike se također koriste razne kreme za zaštitu od sunca te očuvanje kože, osobito u krajevima gdje su visoke temperature i klima je suha. Kreme su se radile od biljaka i masti. Koriste se i kreme protiv bora, kao i kreme za depilaciju. Kreme su se nanosile na kožu, stopala, ruke i nokte, a prakticirali su manikuru i pedikuru. Za kosu su se koristile kreme od kane te razna ulja. Postojale su i kreme protiv sijedih vlasi i ispadanja kose.¹⁸²

Valja spomenuti i sredstva za čišćenje i dezinfekciju. Većinom je to bila voda pomiješana s nekim antiseptikom ili tvarima koje sadrže dezinfekcijska svojstva. U Egiptu je to bila mješavina vode i natrona koji se mogao pronaći u prirodi.¹⁸³ Natron je zapravo bio mješavina natrijevog karbonata i bikarbonata s malim količinama natrijevog klorida, odnosno soli, te natrijevog sulfata.¹⁸⁴

Bitno je bilo i održavanje osobne higijene. Naime, svećenici su se trebali svakodnevno čistiti i održavati higijenu te nositi čistu odjeću.¹⁸⁵ Osobito je veliki naglasak na održavanje higijene kod Hetita. Za vršenje određenih radnji se očekivala čistoća i higijena, primjerice kod pripreme kruha gdje su pekari morali biti čisti, sređenih noktiju, odrezane kose te nositi čistu odjeću.¹⁸⁶ Egipćani su

¹⁷⁶ Bryce 2002, 20; Brier & Hobbs 2008, 151-152

¹⁷⁷ Brier & Hobbs 2008, 152; Ellison 1978, 218

¹⁷⁸ David 2003, 366-367

¹⁷⁹ Bryce 2002, 91-93

¹⁸⁰ Evans 2008, 33

¹⁸¹ David 2003, 338

¹⁸² David 2003, 366-368; Brier & Hobbs 2008, 276

¹⁸³ Alcock 2006, 189

¹⁸⁴ David 2003, 354

¹⁸⁵ Brier & Hobbs 2008, 76; Bryce 2002, 155

¹⁸⁶ Kuhrt 1995a, 270

imali i sredstva protiv zadaha i čišćenje ustiju slična današnjim bombonima od mente. Bili su malog valjkastog oblika, napravljeni od cimeta, tamjana, smirne i kuhani zajedno s medom.¹⁸⁷

3.1.3. Skladištenje i prijevoz robe

Određene vrste posuđa koristile su se za skladištenje i prijevoz robe. Žitarice su se skladištile u posebnim posudama koje su se nerijetko pohranjivale u podrumima kuća gdje je hladnije.¹⁸⁸ Osim žitarica skladištio se povrće i voće. U kuhinjama su imali velike vrčeve vina, piva, žita i ulja, dok se voda čuvala u specijaliziranim vrčevima koji su ju održavali čim hladnijom.¹⁸⁹ Vino se čuvalo u posebnim vrčevima koji su se zapečatili.¹⁹⁰ Na njima bi pisala vrsta vina, kvaliteta, a nekad i proizvođač.¹⁹¹ Posudice za kozmetiku stavljale su se u košare ili kovčege budući da kućanstva nisu imala ormariće.¹⁹² Obrtnici su imali posebne posude za skladištenje robe i materijala potrebnih za svoje zanate, primjerice posude za čuvanje boja i pigmenata.¹⁹³

Na asirskim i perzijskim dvorovima postojale su posebne prostorije koje su služile kao velika skladišta za bojnu opremu, riznicu i ostalu dvorsku opremu čiji je sastavio dio bilo i posuđe.¹⁹⁴ Kako su hramski kompleksi Starog istoka bili višenamjenska središta (kulturološka, religijska, znanstvena i ekonomska) s vlastitom proizvodnjom i posjedima, također su sadržavali mnoštvo robe od hrane, pića, ulja i parfema do raznih predmeta svakodne upotrebe ili kulnog inventara, između ostalog i posuđe.¹⁹⁵

Male lokalne tržnice i sajmovi uz rijeke i gradove svjedoče o stvaranju viškova robe koja se mogla prodavati. Na njima je sudjelovao puk, a moglo se naići na hranu, piće, namještaj, odjeću, ulje, kozmetiku, nakit, oruđe itd.¹⁹⁶ Uz navedeno se mogli naići i na posuđe bilo kao predmet sam po sebi ili kao spremnik neke robe (hrana, piće, kozmetika). Trgovačke mreže na Starom istoku bile su mnogobrojne pa je tako i posuđe u sklopu trgovine razmjenjivano diljem Starog istoka.¹⁹⁷ Za potrebe trgovine ističu se velike keramičke posude, a najčešće se u njih pohranjivalo žito ili ulje.¹⁹⁸

Ovdje valja istaknuti Aleksandriju kao jedno od glavnih trgovačkih središta Starog istoka za vrijeme helenizma i Rimskog Carstva. Iz nje se izvozilo žito, papirus, fajansa, staklo, tkanina, nakit

¹⁸⁷ Brier & Hobbs 2008, 272

¹⁸⁸ Tomorad 2016, 225; Bryce 2002, 77

¹⁸⁹ David 2003, 362

¹⁹⁰ Isto, 331

¹⁹¹ Brier & Hobbs 2008, 117

¹⁹² David 2003, 362

¹⁹³ Cannata 2012, 815

¹⁹⁴ Kuhrt 1995b, 489; Curtis & Razmjou 2005, 55

¹⁹⁵ Bryce 2002, 153, 249; Uranić 2013, 113

¹⁹⁶ Kuhrt 1995a, 150

¹⁹⁷ Kuhrt 1995b, 402

¹⁹⁸ Bryce 2002, 94

te razno posuđe izrađeno od dragocjenih materijala.¹⁹⁹ Tipična posuda Starog istoka za vrijeme helenizma postaje amfora. Koristila se kao spremnik tekućina poput vina, ulja i meda ili pak za razne žitarice i povrće (najčešće mahunarke). Amfore s maslinovim uljem su bile i nagrade sportskih igara i natjecanja.²⁰⁰ Sadržavale su žigove grada iz kojeg potječu te dataciju. Budući da je Aleksandrija bila dominantno grčki grad, njeni su stanovnici koristili maslinovo ulje. Međutim, kako su Egipćani prvenstveno koristili sezamovo i ricinusovo ulje, ostatak Egipta je postao pogodno mjesto za izvoz maslinovog ulja. Isti je slučaj i s vinom jer je puk većinski pio pivo. Aleksandrijom prolaze i trgovački putovi s Indijom, Arabijom i Puntom pa tako egzotični i skupocjeni proizvodi iz tih zemalja, poput začina i parfema, dolaze do ostatka Rimskog Carstva.²⁰¹ Kako jačaju veze s Indijom, pronađeno je i posuđe indijske proizvodnje u gradovima na obali Crvenog mora.²⁰²

Posuđe je u trgovini korišteno i kao platežno sredstvo ili pak kao spremnik platežnog sredstva. Najčešće platežno sredstvo diljem Istoka bilo je žito.²⁰³ Ostala platežna sredstva su ovisila o onome što je bilo dostupno od resursa i što se proizvodilo unutar različitih civilizacija uzimajući u obzir prostorna i klimatska obilježja. S druge strane, vladala je i potražnja za predmetima koje te civilizacije nisu mogle proizvesti.²⁰⁴ Plaće su bile regulirane ugovorima, a ovisile su o poslu, spolu, prostoru i razdoblju.²⁰⁵ Poznato je da su graditelji grobnica u Deir el-Medini primali plaću u obliku keramike popunjene ječmom, žitom, brašnom, pivom, ribom, uljem, povrćem, vodom, kolačima, solju, datuljama, natronom te mesom.²⁰⁶

Nekada se roba davala i kao poklon ili nagrada, bilo pojedincima tijekom posebnih manifestacija ili drugim vladarima u znaku zahvalnosti ili poštovanja, savezništva, mirovnih ugovora, vazalskih odnosa i ostalih diplomatskih dogovora.²⁰⁷ Kod Hetita je vladar od svojih saveznika dobivao zlatno i srebrno posuđe.²⁰⁸ U Perziji je vladar dijelio poklone službenicima gdje se uz haljine, nakit i konje moglo pronaći i razno posuđe. Na taj način je perzijsko posuđe cirkuliralo diljem Starog istoka.²⁰⁹

¹⁹⁹ Tomorad 2016, 159

²⁰⁰ Evans 2008, 108

²⁰¹ Isto, 76-78

²⁰² Gibbs 2012, 90

²⁰³ Bryce 2002, 77

²⁰⁴ David 2003, 319

²⁰⁵ Kuhrt 1995a, 151; Snell 1997, 36

²⁰⁶ David 2003, 213

²⁰⁷ Bryan 2000, 247

²⁰⁸ Bryce 2002, 238

²⁰⁹ Simpson 2005, 108

3.1.4. Posuđe kao iskaz statusa pojedinca

Posuđe je bilo i iskaz društvenog te političkog statusa.²¹⁰ Posjedovanje keramike i posuđa, osobito onog izrazite kvalitete osiguravalo je viši položaj unutar društvene hijerarhije, budući da su prvi koji su si mogli priuštiti takve predmete bili utjecajni pripadnici zajednice.²¹¹ Tako je zlatna zdjela u Perziji mogla biti simbol društvenog statusa pojedinca (službenika, dvorjanina) koji je zadobio vladarevo povjerenje i time se razlikovao od većine običnog puka.²¹² Luksuzno posuđe se, naravno, koristilo i na dvorovima vladara. Primjerice, na perzijskome dvoru se često koristilo posuđe napravljeno od dragocjenih materijala kao što su srebro, zlato i lapis lazuli.²¹³ Također se ističu gradovi poput Aleksandrije i Babilona u pogledu korištenja, ali i proizvodnje luksuzne robe.²¹⁴

Luksuzno posuđe se nerijetko koristilo u sklopu svečanih gozba. Bogatiji slojevi društva često su organizirali gozbe kao način zabavljanja ili za specifične događaje i dogovore poput prodaje nekretnina,²¹⁵ vjenčanja ili rođenje djeteta.²¹⁶ Velike svečane gozbe čest su motiv na reljefima starih civilizacija, primjerice u egipatskim grobnicama i na stelama²¹⁷ ili reljefi novoasirskih palača.²¹⁸ Budući da je za pripremu i provedbu gozba trebalo mnoštvo sredstva, od hrane i pića do različitih zabavljača, na te gozbe se može gledati kao na sredstvo iskaza moći viših staleža i središnje vlasti.²¹⁹

Stijeg iz Ura (Slika 2.) svjedoči o održavanju svečanih gozba u Mezopotamiji, gdje vladar i ostatak uzvanika (vjerojatno aristokracija) sjede dok ih poslužuju sluge, a gozba je praćena glazbom.²²⁰ Kod Asiraca i Hetita su se također organizirale slične svečane gozbe.²²¹ Gozbe su se sastojale od više slijedova jela, a ponekad se pretjerivalo u konzumaciji hrane i pića te se ekscesivno trošilo. Osobito su se perzijske gozbe smatrale dekadentnima zbog svakojakih nasumničnih i egzotičnih kombinacija jela.²²²

U Egiptu su gozbi prisustvovali i muškarci i žene. Bili su posluženi svakojakim jelima na pladnjevima, pliticama, u vrčevima, zdjelama, peharima itd. Kako je domaćin bio bogatiji, tako je i

²¹⁰ Smith 2003, 45

²¹¹ Snell 1997, 13

²¹² Kuhrt 1995b, 689

²¹³ Simpson 2005, 104

²¹⁴ Kuhrt 1995b, 609

²¹⁵ Kuhrt 1995a, 40

²¹⁶ Gibbs 2012, 81

²¹⁷ Brier & Hobbs 2008, 122

²¹⁸ Kuhrt 1995b, 505

²¹⁹ Ermidoro 2016

²²⁰ Kuhrt 1995a, 35

²²¹ Bryce 2002, 191; Ermidoro 2016

²²² Simpson 2005, 110

posuđe bilo od veće kvalitete i skupocjenih materijala, primjerice fajanse i stakla. Jelo su posluživale sluškinje, a gozbu su pratili zvukovi instrumenata, plesači i ostali zabavljači. Sluškinje su donosile i posebne zdjele u slučaju neugodnosti zbog prevelike količine konzumirane hrane ili previše ispijenog alkohola.²²³ Za vrijeme helenizma se i na Istoku javljaju takozvani simpoziji na kojima se skupila odabrana grupa ljudi te su zajedno ispijali vino uz hranu, razgovor i zabavu u specijaliziranim prostorijama sa specijaliziranim posuđem (čaše i vrčevi za vino).²²⁴

U domeni svakodnevne upotrebe, posuđe se prvenstveno koristilo kao predmet kojim se posluživala hrana i piće. Osim toga, posuđe se koristilo kao spremnik, poglavito žita te sušene hrane, općenito raznih pića i ostale tekuće robe kao što su ulja (bilo za kuhanje ili mirisnih) te kozmetike poput parfema i šminke. Posuđe se koristilo kao spremnik namirnica te prirodnih resursa, u trgovini diljem starog svijeta, ali i kao platežno sredstvo. Naposljetku, posuđe visoke kvalitete napravljeno od skupocjenih materijala imalo je i ulogu luksuznog predmeta koji je krasio domove aristokracije i iskazivao njihov društveni položaj te političku moć, poglavito organizacijom svećanih banketa i gozbi gdje se dalo do znanja na kojem su društveno-političkom položaju.

3.2. Ritualna praksa

Religije starog svijeta bile su politeističke, jedinu iznimku činila je židovska religija. Za razliku od monoteizma, politeizam zahtijeva više raznolikih obrazaca ponašanja u kontekstu rituala, ovisno o ciljanom božanstvu i ceremoniji, a shodno tome, karakteristično osoblje, svećenstvo i kult te religijske ustanove (hramovi i svetišta).²²⁵ Ritualni, odnosno obredni nastaju kao standardizacija riječi, djela, predmeta i procesa obavljanja kulturnih radnji, a specijalizacijom ljudi koji obavljaju te obrede nastaje i svećenstvo. Najčešći rituali bili su prinošenje darova, odnosno žrtava božanstvu ili pokojniku (pogrebni obredi).²²⁶ U kultu je prisutan posrednik koji predstavlja sponu između božanstva i naroda i kojem narod prinosi darove kako bi zadovoljio božanstvo.²²⁷ Posebnost starih religija jest preuzimanje i asimiliranje stranih bogova čime dolazi do raznih sinkretističkih božanstva, a isti sinkretizam je ponekad vidljiv i u ritualima.²²⁸

Kulturni inventar je činilo štošta, između ostalog i posuđe. Namjena posuđa kod ritualne prakse može se proučavati kod prinošenja žrtve, pogrebnih obreda, državnih/religijskih ceremonija i festivala te kao dio magijskih/medicinskih obreda.

²²³ Brier & Hobbs 2008, 123-124

²²⁴ Evans 2008, 96

²²⁵ Bryce 2002, 134

²²⁶ Uranić 2013, 43

²²⁷ Uranić 2002, 235

²²⁸ Bryce 2002, 135-136

3.2.1. Prinošenje žrtve

Obred prinošenja žrtve čini najčešći tip rituala u starome svijetu. Žrtva se prinosila poglavito bogovima, ali i vladaru ili svećenstvu. Na prvi se pogled čini da je svrha rituala bila simbolički nahraniti bogove, međutim tim činom bi se zapravo održao simbiotski odnos između bogova i ljudi, gdje ljudi žrtvom koju prinosе pokazuju spremnost da služe bogovima, a zauzvrat očekuju božji blagoslov.²²⁹ Blagoslov je imao i magijskih elemenata u smislu osiguravanja reda, mira, moći, zaštite ili plodnosti,²³⁰ a žrtva se prinosi i za ozdravljenje bolesnika te za traženje savjeta od samih bogova.²³¹

Žrtvu bogovima prinosi vladar kao predstavnik cijeloga naroda i kao božji sluga u ulozi vrhovnog svećenika čime opravdava svoj položaj, osobito tijekom festivala i ceremonija.²³² Kako jedino u Egiptu vladar direktno predstavlja živuće božanstvo, sve žrtve se prinosе u faraonovo ime.²³³ Osim vladara, žrtve prinosе i svećenici kao njihovi predstavnici.²³⁴ Žrtva koja se prinosi govori podosta o obrascima prehrane i vjеровanjima određene zajednice. Većinom postoji normativna životinja pogodna za žrtvu (govedo, ovca, riba itd.), a odabir životinje ovisi i o položaju ljudi te prostoru na kojem oni obitavaju.²³⁵ Životinja bi se ritualno pripremila, ubila, a njeno meso zapalilo uz velike količine ulja. Naposljetku su to meso pojeli svećenici ili puk ako je riječ o žrtvi tijekom festivala.²³⁶

Najčešći ritual prinošenja žrtve jest prinošenje svetog jela, odnosno obroka, bogovima. Zabilježen je diljem Starog istoka te su mu glavne odrednice iste: provodio se svakodnevno, a hrana se prinosila ispred kipa božanstva kojeg su ritualno oprali, odjenuli, ukrasili te namazali uljima i namirisali parfemima. Prinosila se na pliticama, tanjurima i zdjelama dok se piće stavljalо u vrčice.²³⁷ Postojale su sitne varijacije unutar različitih civilizacija koje su ovisile o kulturološkim razlikama kao i prostornim te klimatskim obilježjima. Varijacije postoje i unutar kultova različitih božanstva iste kulture koje su određivale tip žrtve i predmeta korištenih u te svrhe. Naime, u Perziji su kod obreda prinošenja žrtve često korišteni ritoni u obliku konja,²³⁸ dok se kod Hetita spominje ritualno prosipanje brašna i ulja pred ulazom u hram kako bi se napravio simbolički put bogu.²³⁹

²²⁹ Tomorad 2016, 267

²³⁰ David 2003, 169

²³¹ Bryce 2002, 175, 186

²³² Kuhrt 1995a, 33

²³³ Uranić 2002, 214

²³⁴ David 2003, 161

²³⁵ Garnsey 1999, 64-65

²³⁶ Bryce 2002, 155; Brier & Hobbs 2008, 118; Evans 2008, 154

²³⁷ Kuhrt 1995b, 491; Bryce 2002, 154; Tomorad 2016, 267

²³⁸ Tallis 2005, 227

²³⁹ Bryce 2002, 154

Osim u hramovima, žrtva se prinosila i kod drugih svetih mjesta, nerijetko u prirodi. Tako su se u Egiptu žrtva i darovi prinosili rijeci Nil s ciljem očuvanja njezine plodnosti.²⁴⁰ Nadalje, Hetiti su rijeke smatrali vezom nadzemnog i podzemnog svijeta pa bi kraj nje iskopali rupu u koju se prosula krv žrtvovane životinje uz pivo i/ili vino, a ritual je bio usmjeren bogovima plodnosti.²⁴¹ Osim toga, žrtvu su prinosili i kamenim stelama, tzv. *huwasi*, koje su označavale prisutnost bogova i time činile određeno područje svetim mjestom.²⁴² Perzijanci su koristili specijalizirane prostorije za žrtvovanje životinja, a rituali su se nerijetko izvodili i u kraljevskim vrtovima – *pairidaēza*. Također su prinosili žrtve kod rijeka i planina koje su smatrali svetima.²⁴³

Valja spomenuti i prinošenje žrtve u domeni privatne religioznosti. Njen zadatak je bio da osigura zaštitu pripadnicima kućanstva te plodnost, kako njihovu tako i njihovog zemljišta.²⁴⁴ Na primjer, u Egiptu su se kućna božanstva štovala u posebnim mjestima unutar kućanstva u obliku oltara ili malih kapelica sa stelom, uljanicama, vazama s vodom ili uljem, kipićem božanstva te postoljem za prinošenje žrtve. Kipić se također uređivao te se palio tamjan.²⁴⁵ U sklopu privatne religioznosti koristi se posuđe u obliku nekih božanstva ili pak ukrašeno njihovim atributima što može implicirati pripadnost kultu te označavati obiteljsku tradiciju. Tako je u Egiptu moguće uočiti elemente Izide, Besa, Harpokrata te Taueret.²⁴⁶

Prinošenje žrtve je uobičajen motiv na likovnim prikazima starih civilizacija, npr. na freskama kraljevskih palača.²⁴⁷ Egipćani su prikazivali slične scene na stelama. Na njima su vidljivi konkretni prilozima, poput Intefove stele (Slika 3.) gdje prinosi med i pivo bogu Ra i božici Hathor, kao i hijeroglifima ispisane liste predmeta koji se prinose što je slučaj na steli Hathorine svećenice (Slika 4.).²⁴⁸ Osim slikovnih prikaza, Egipćani su ljudske aktivnosti i svakodnevni život prikazivali i pomoću kipića. Ovdje valja istaknuti kipiće koji prinosе darove i žrtvu božanstvima uz koje je vidljivo razno posuđe, a osim toga se javljaju i modeli posuda, bilo onog korištenog u svakodnevnom životu ili namijenjenog ritualu.²⁴⁹

²⁴⁰ David 2003, 117

²⁴¹ Bryce 2002, 185

²⁴² Isto, 156-157

²⁴³ Razmjou 2005, 152-153

²⁴⁴ Frankfurter 2012, 453

²⁴⁵ David 2003, 168

²⁴⁶ Frankfurter 2012, 450-451

²⁴⁷ Kuhrt 1995a, 96-97

²⁴⁸ Seidlmayer 2000, 135-141

²⁴⁹ Tomorad 2016, 203

3.2.2. Pogrebni obredi

Posuđe, kao i mnoštvo ostalih predmeta svakodnevice, činilo je učestali prilog tijekom pogrebnih obreda te inventar grobnica.²⁵⁰ Same grobnice na neki način predstavljaju kućanstva pokojnika te tako sadržavaju sve predmete svakodnevne upotrebe koji su im bili potrebni za vrijeme života.²⁵¹ Glavna svrha pogrebnih obreda gotovo svih naroda Starog istoka bila je simbolički nahraniti i smiriti dušu pokojnika. Naime, vjerovalo se da duše pokojnika i dalje obitavaju sa živućima pa bi nepravilno i neredovito izvršavanje obreda naljutilo duše, dok bi obrnuto garantiralo njihovu zaštitu. To je osobito bitno kod izvršavanja pogrebnih obreda vladara jer se direktno odražavalo na njegovu vladavinu i cjelokupno društvo. Uspješni obredi su garantirali blagostanje i legitimnu vlast, dok bi neizvršavanje obreda donosilo krize i katastrofe.²⁵²

Pomoću grobnica i priloga nađenih u njima moguće je promatrati društveni položaj pokojnika. Prilozi bogatijih su bili izrađeni od ekskluzivnijih materijala poput zlata, srebra, stakla i lapis lazulija, a sadržavali su i predmete koje si običan puk nije mogao priuštiti, primjerice luksuzan nakit te skupocjenu kozmetiku. Osim toga, prilozi su se razlikovali i po spolu pokojnika. Naime, bogatije žene su ponekad imale i više priloga od muškaraca iste društvene razine, osobito kada je riječ bila o nakitu. Najčešće pogrebne priloge čini keramika, odnosno posuđe, bilo za skladištenje ili konzumaciju hrane i pića te za kozmetiku. Pretpostavlja se da je hrana evocirala i gozbe u kojima bi pokojnik sudjelovao u svijetu mrtvih, što je samo po sebi na Starom istoku bio simbol društvenog položaja i moći. Drugu skupinu posuđa čini ono direktno namijenjeno za izvršavanje pogrebnih rituala. Većinom se radilo o posudama koje sadrže tekućinu, kozmetiku i ulja za čišćenje i libacije.²⁵³

Pogrebni obredi u Mezopotamiji uključuju kip koji predstavlja pokojnika. Slično kao i s prinošenjem žrtve božanstvima, kip pokojnika su čistili i odjevali što je evociralo čišćenje i spremanje pokojnikovog tijela za pokop.²⁵⁴ Budući da je po mezopotamskim vjerovanjima podzemni svijet bio prikazan kao tumorna zemlja s pokvarenom hranom i vodom, bilo je nužno duše pokojnika opskrbiti hranom i pićem kako bi mogle blagovati u takvoj zemlji.²⁵⁵ Stoga su najčešći prilozi bili posude s hranom i pićem, konkretno kolači, voće, ječam, pivo, vino, med,

²⁵⁰ Snell 1997, 23

²⁵¹ Pollock 2007, 214

²⁵² Schwartz 2007, 45

²⁵³ Isto, 42-50

²⁵⁴ Katz 2007, 169-170

²⁵⁵ Pollock 2007, 212

mlijeko te vruća i hladna voda. Osim toga, grobne priloge su činili i ostali privatni predmeti pokojnika poput nakita, oružja, oruđa, odjeće i kozmetike.²⁵⁶

Tip pogreba kod Hetita je često bio kremacija te je na lokalitetima pronađeno mnoštvo žara s pepelom pokojnika. Isto je vrijedilo i za hetitske vladare, a budući da su ih spaljivali nisu postojale velike kraljevske grobnice s mnoštvo priloga. U nekim mjestima bila je prisutna i inhumacija, no karakteristično tijekom pokopa je bilo stavljanje ostataka pokojnika u veliku posudu, osobito kod nižih slojeva društva. Pogrebni obredi za vladara trajali su nekoliko dana. Tijekom pripreme vladarevog tijela za kremaciju, prinosila se žrtva i lijevalo vino nakon čega bi se posuda uništila. Poslije spaljivanja se održala svečana gozba, a kosti vladara su se stavile na čelo stola. Jeli su kruh i meso te su tri puta nazdravili u čast pokojnom vladaru. Pripremila se i posebna lutka od smokva, groždica i maslina za koju se smatralo da je ispunjena dušom vladara. Naposljetku se kosti odnose u *hekur* kuću te se odlažu na poseban ležaj. Slično mezopotamskom vjerovanju, pogled na podzemni svijet i život nakon smrti bio je pesimističan. Iznimku čini vladar koji nakon smrti obitava na bogatom pašnjaku, slično grčkim Elizejskim poljanama. Pokojnicima se redovito prinosila žrtva u obliku hrane.²⁵⁷

U Perziji je također zabilježeno prinošenje priloga te hrane i pića pokojnicima. Pokapalo ih se u grobnice, a posebno se ističu velebne i raskošne kraljevske grobnice. Vjerojatno su bile bogate prilozima, no sve su bile opljačkane. Prema perzijskom vjerovanju, zrak, voda, zemlja i vatra su bili sveti elementi. Stoga je tijelo pokojnika bilo potrebno zaštititi od prirode, odnosno svakojakih vanjskih uvjeta pa su pokojnike polagali u lijesove unutar stijena i planina, dok su bogatije prekrivali voskom i polagali u luksuznije metalne lijesove. Spominje se i posebna vrsta obreda za svećenike. Njihova tijela izložila bi se na visokim tornjevima, a meso bi postupno otkidale ptice. Naposljetku su se kosti svećenika položile u posebne kosturnice unutar stijena.²⁵⁸

Egipatski pogrebni obredi jedni su od najpoznatijih zahvaljujući bogatim nalazima u grobnicama faraona,. U grobni inventar Egipćana spadaju mnogi predmeti svakodnevne upotrebe poput raznih alatka, medicinskih pomagala, nakita, kozmetičkih proizvoda te posuđa kao spremnika hrane i pića, mirodija, mirisnih ulja i kozmetike.²⁵⁹ Grobni inventar se povremeno mijenja kroz egipatsku povijest. Pojavljuju se novi predmeti ili se jednostavno mijenja učestalost i uloga nekih postojećih predmeta. Za XXII. dinastije (o. 945. do 715. pr. Kr.) nestaju predmeti svakodnevne upotrebe te se općenito broj priloga smanjuje, a oni prisutni se pojednostavljaju. To se ponovno

²⁵⁶ Katz 2007, 168-172

²⁵⁷ Bryce 2002, 176-183

²⁵⁸ Razmjou 2005, 154-156

²⁵⁹ Uranić 2013, 51

mijenja za kasnog i helenističkog razdoblja kada se povećava broj priloga, međutim i dalje fokus nije na predmetima iz svakodennog života kao za neka prijašnja razdoblja. Za vrijeme rimskog razdoblja (30. pr. Kr. do 395. po Kr.) postepeno opada broj predmeta egipatske kulture.²⁶⁰ Za nekropole i pogrebne obrede brinulo se svećenstvo *sem*.²⁶¹ Zaduženi su i za procese mumificiranja. Za očuvanje tijela pokojnika kao i za ugodan miris, koriste se razni pripravci. Često su korišteni smirna i tamjan, a tijelo pokojnika se premazivalo uljima poput cedrovog i libanonskog te sirijskim balzomom.²⁶² Najpoznatije egipatske posude vezane uz faraonske pogrebne obrede jesu kanope za čuvanje unutarnjih organa pokojnika. Predstavljale su Horusove sinove te je svakog štitila egipatska božica: Imset (čovjek) za jetru pod zaštitom Izide, Hapi (majmun) za pluća pod zaštitom Neftide, Duamutef (čagalj) za želudac pod zaštitom Neith te Kebehsenuf (sokol) za crijeva pod zaštitom Selket.²⁶³ U ranijim razdobljima egipatske povijesti, organe su spremali u malene antropomorfne kovčege nalik mumijama ili pak u kanope antropomorfnog oblika, a Horusovi sinovi javljaju se tek od XIX. dinastije (o. 1295. do 1186. pr. Kr.). U III. međurazdoblju (o. 1069. do 664. pr. Kr.) se svaki organ zamotavao i premazivao mješavinom voska i biljnih smola te stavljao natrag u utrobu mumije, a kanope se ponovno javljaju u kasnom razdoblju (664. do 332. pr. Kr.).²⁶⁴ Kanope Horusovih sinova bile su izrađene od drva, kamena ili keramike, a stavljale su se u drveni kovčeg koji je predstavljao minijaturni sarkofag. Smatralo se da bi u zagrobnom životu pokojnik mogao skupiti svoje organe iz kovčega.²⁶⁵ Kanope se sve rijeđe koriste u rimskom Egiptu (30. pr. Kr. do 395. po Kr.).²⁶⁶

Kao i kod ostalih spomenutih civilizacija, Egipćani su prinostili darove mrtvima u obliku hrane i pića kako bi se nahranila duša pokojnika.²⁶⁷ Kasnije se u grobnicama jednostavno postavila stela s prikazom prinošenja žrtve i darova, poput stele vratara Maatija (Slika 5.). Vjerovalo se da su takve stele imale magijske moći te bi osigurale pokojniku konstantni priljev hrane u zagrobnom životu. Stele su također služile kao vrsta osiguranja u slučaju da se hrana pokvari ili izgubi, u slučaju pljačke te smrti svih članova obitelji ili svećenstva zaduženog za grobnicu.²⁶⁸ Na stelama su se nalazile liste hrane i pića uz posebnu magičnu formulu *hṯp di ny-sw.t* (kraljeva blagodat) koja je faraonu, a demokratizacijom obreda i ostalim pokojnicima, nudila sve što mu je potrebno za zagrobni život. Tako su, primjerice, u formuli navedeni: 1000 komada kruha, 1000 vrčeva piva,

²⁶⁰ Tomorad 2016, 309-310

²⁶¹ Uranić 2013, 46

²⁶² David 2003, 338; Brier & Hobbs 2008, 55

²⁶³ David 2003, 199; Tomorad 2016, 272

²⁶⁴ Tomorad 2016, 297-298

²⁶⁵ David 2003, 199

²⁶⁶ Lembke 2012, 305

²⁶⁷ Uranić 2002, 231

²⁶⁸ David 2003, 77

1000 goveda, 1000 ptica, 1000 komada tkanine, 1000 posuda od alabastera itd.²⁶⁹ Sličnu magijsku funkciju imali su i grafički prikazi u grobnicama. Pojavljuju se već za vrijeme Starog Kraljevstva (o. 2686. do 2160. pr. Kr.), a većinom prikazuju razne aktivnosti iz svakodnevice kojima bi se pokojnik, koji si je mogao priuštiti grobnicu s takvim prikazima, mogao baviti u zagrobnom životu. Često su teme tih prikaza proizvodnja, skladištenje te prinošenje hrane koju bi pokojnik mogao u izobilju konzumirati u zagrobnom životu, kao i razne gozbe, zabave, lov te festivali.²⁷⁰

3.2.3. Državne/religijske ceremonije i festivali

Posuđe je imalo i značajnu ulogu tijekom velikih državnih i religijskih ceremonija te festivala. U te svrhe je posuđe bilo posebno izrađeno i ukrašeno.²⁷¹ Koristilo se u kontekstu svih spomenutih kategorija – hrane i pića, kozmetike, spremnika, iskaza statusa, prinošenja žrtve. Festivali su nudili posebnu mogućnost puku da dožive rituale, budući da je ulaz i zadržavanje u hramu bilo dostupno samo svećenstvu.²⁷²

Na Starome istoku su karakteristični festivali inicijacije vladareve vlasti. U Mezopotamiji su već krajem IV. te početkom III. tisućljeća pr. Kr. česti prikazi donošenja darova vladaru kao legitimizacije njegove vlasti. Takve scene vidljive su primjerice na vazi iz Uruka (Slika 6.) i stijegu iz Ura (Slika 2.). Analogne scene vidljive su i na votivnim pločama iz III. tisućljeća pr. Kr. kao i na cilindričnim pečatima.²⁷³ Primjerice, pečati iz 3. dinastije Ura (Slika 7.) prikazuju vladara na prijestolju s nekom vrstom čaše u ruci, dok ispred njega stoji božanstvo koje dovodi osobu, vjerojatno vlasnika pečata, pred vladarevu audijenciju kako bi ta osoba dobila vladarevu potvrdu. Tim prikazom se ukazuje na sponu koju vladar predstavlja između božanskog i svjetovnog te je potvrda njegove pravednosti i vlasti. Prikazi donošenja darova vladaru i legitimizacije njegove vlasti pojavljuju se i u II. tisućljeću za vrijeme Starobabilonske države, a pojavljuju se na pločama, vazama te pečatima.²⁷⁴

Kod Hetita bi novi kralj tijekom inicijacije vlasti obukao svečanu odoru te se namazao mirisnim uljima.²⁷⁵ Potom je slijedila procesija na kojoj kralj prinosi žrtvu nakon koje slijedi gozba. Za gozbu se smatralo da kralj ugošćuje bogove, a na njoj se serviraju kruh, meso i kolači. Zatim kralj dijeli kruh te pije vino iz srebrne čaše u obliku jelena ili bika. Čin ispijanja vina označavao je spajanje vladara s božanstvom. Nekada su se festivali i gozbe održavali i na otvorenom kraj svetih

²⁶⁹ Bailleuel-LeSuer 2012, 30

²⁷⁰ David 2003, 170, 194

²⁷¹ Smith 2003, 45

²⁷² Brier & Hobbs 2008, 38

²⁷³ Kuhrt 1995a, 25, 35-36; Snell 1997, 22

²⁷⁴ Kuhrt 1995a, 46-47, 67

²⁷⁵ Bryce 2002, 19-20

mjesta (*huwasi*) uz razne organizirane procesije i sportske aktivnosti. Ritualne procesije vidljive su na reljefu u Alaca Höyüku (Slika 8.) gdje su prikazani vladar i svećenici sa žrtvenim životinjama pred bogom Oluje u obliku bika, a uz njih su razni zabavljači te scene lova.²⁷⁶ Posebnu ceremoniju čine i rituali zamjenskog kralja. Vladarska obitelj bi ritualno pripremila osobu (vjerojatno ritualno očistila i obukla) te poslala van države, osobito ako se smatralo da je ona kriva za nečistoću, bolesti ili ostale nepogode koje su zadesile državu.²⁷⁷

U Perziji, proslava nove godine služi za legitimizaciju vlasti te kao propaganda perzijskog imperijalizma.²⁷⁸ Novi kralj bi jeo kolač od smokve, pio kiselo mlijeko te žvakao smrdljivu.²⁷⁹ Zatim su strani službenici i delegacije prinoseći darove kralju što je vidljivo na zidovima Apadane u Perzepolisu. Darovala se: hrana, piće, posuđe, mirodije, kozmetika, ukrasi, materijali, životinje – nešto karakteristično za narod koji je prinoseći darove.²⁸⁰ Vidljivi su razni tipovi posuđa na prikazima: amfore, zdjele i vrčevi od različitih materijala i dimenzija, s ručkama ili bez njih te floralnim i zoomorfnim ukrasima i motivima. Od 23 delegacija, čak 12 prinose posuđe. Medijci prinose amforu i pehare (Slika 9.), Armenci amforu s ručkama u obliku grifona (Slika 10.), Babilonci zdjele za libacije²⁸¹ (Slika 11.), Lidijci amfore i zdjele za libacije (Slika 12.), Asirci zdjele (Slika 13.), Indijci balzamarije u košarama, Nubijci zdjelu s poklopcem, a Jonjani, Baktrijci, Arahozijci/Drangijanci, Parti te Ariji pehare i zdjele.²⁸² Perzijski festivali i ceremonije odvijali su se na otvorenom za vrijeme srpastog mjeseca. Najčešća je bila *lan* ceremonija za koju se prinoseći žrtva u obliku hrane i pića (govedo, žito, ječam, brašno, smokve, datulje, vino i pivo) te bi se potom hrana podijelila ljudima.²⁸³

U Egiptu se ističe *opet* festival – procesija od Karnaka do Luksora u Tebi. Festival je trajao i po mjesec dana, a za potrebe tako velike ceremonije bilo je nužno pripremiti velike količine hrane, darova i luksuzne robe.²⁸⁴ Festivali u Egiptu postaju još raskošniji za vrijeme Ptolemejevića (306. do 30. pr. Kr.), te su imali propagandne svrhe i služili legitimizaciji vlasti novih vladara.²⁸⁵ Na primjer, Ptolemejske igre su uključivale velike gozbe i procesiju na kojoj su pokazali svu svoju raskoš. Osjetio bi se miris tamjana i smirne, u čast Dionizu se lijevalo vino, a vagoni i kočije su predstavljali scenske prikaze vezane uz Dioniza – grožđe, loza i posude s vinom. Osim toga, koristilo se i pokazivalo skupocjeno srebrno i zlatno posuđe. Neke posude sadržavale su i slatkiše.

²⁷⁶ Bryce 2002, 190-193

²⁷⁷ Isto, 205-206

²⁷⁸ Root 1985, 112-113

²⁷⁹ Kuhrt 1995b, 685

²⁸⁰ Kuhrt 1995b, 678; Curtis & Razmjou 2005, 54

²⁸¹ tzv. *phialai*

²⁸² Curtis & Razmjou 2005, 66-67; Simpson 2005, 104-105

²⁸³ Razmjou 2005, 153

²⁸⁴ Smith 2003, 47

²⁸⁵ Evans 2008, 134-135

Egzotične životinje su pratile procesiju, primjerice deve koje su nosile začine poput smirne, šafrana i cimeta. Nubijci su nosili posude pune zlatnim prahom. Ovakvi spektakli i parade bili su česta pojava u helenističkim velegradovima.²⁸⁶

Za vrijeme rimskog Egipta (30. pr. Kr. do 395. po Kr.) festivali sve više postaju sredstvo vlastite promocije vladara, kulta, svećenika, ali i obrtnika. Naime proizvodila bi se njihova dobra s oznakom festivala, poput posebnog posuđa za potrebe festivala ili festivalskih kolačića.²⁸⁷ Pokrovitelji festivala su osigurali hranu, piće, životinje, zabavu, natjecanja te poklone i nagrade.²⁸⁸ Kako su egipatski bogovi bili popularni diljem carstva, tako su se proširili i njima namijenjeni festivali, a time se šire i egipatski motivi i predmeti u druge krajeve te uz njih, vjerojatno, i posuđe.²⁸⁹ Primjer je *ploiaphesia* namijenjena božici Izidi tijekom koje bi se nosili vrčevi puni vinom, žene bi prosipale parfem, nosila bi se posuda ukrašena hijeroglifima, a u more se ulijevalo mlijeko u znak žrtve.²⁹⁰

3.2.4. Magijski/medicinski obredi

Veza između medicine i magije u kontekstu religije ili pak čarobnjaštva je u starome svijetu bila vrlo uska, a često su svećenici ili vračevi bili i liječnici.²⁹¹ Navodno je magijski i ritualni aspekt kod medicine imao psihološkog učinka na pacijente u smislu smanjenja stresa i boli.²⁹² Osim toga, magija u medicini bi nerijetko uključivala ritualne plesove, sviranje instrumenata, figurice ili lutke, vodu, ulja, vina, parfeme i tamjan kao sredstva za induciranje mentalnih stanja kojima su se pospješile čari i sam ritual²⁹³, osobito za liječenje mentalnih tegoba.²⁹⁴ Smatralo se da je bolest nešto što dolazi iz vanjskog svijeta, dakle djeluje ekstrinzično, i ulaskom u čovjekovo tijelo kontaminira osobu. Većinom se vjerovalo da je bolest kazna bogova, djelo magije odnosno bačenog uroka na hranu koju je osoba konzumirala, čin duhova ljutih pokojnika ili pak demona.²⁹⁵

Zapisi na papirusima i klinastim pločicama svjedoče o mnoštvu bolesti kao i priprema i procesa za njihovo suzbijanje i liječenje.²⁹⁶ Većina je bazirana na homeopatiji, odnosno slično se liječilo sličnim na temelju izgleda, bilo po obliku, stanju ili boji. Primjerice, umjesto krvi se mogao staviti sastojak izgledu sličan krvi te bi se vrlo vjerojatno koristio za bolesti vezane uz krvožilni

²⁸⁶ Evans 2008, 110-112

²⁸⁷ Frankfurter 2012, 448

²⁸⁸ Isto, 461

²⁸⁹ Bommas 2012, 594

²⁹⁰ Evans 2008, 158-159

²⁹¹ Brier & Hobbs 2008, 280; Bryce 2002, 165

²⁹² Bryce 2002, 166

²⁹³ David 2003, 169

²⁹⁴ Biggs 2005, 9

²⁹⁵ Isto, 3-4

²⁹⁶ Biggs 2005, 1; Brier & Hobbs 2008, 280

sustav. Isto tako, mnogi su sastojci imali i simbolički značaj. Primjerice, u Egiptu se mlijeko žene koja je rodila čuvalo u bočicama u obliku žene koja drži malo dijete jer se smatralo da je to mlijeko magično poput Izidinog kada je hranila malog Horsa. Lijekovi po principu homeopatije nisu uvijek bili djelotvorni, međutim nekada se zaista kombinacija pripravaka pokazala uspješnom.²⁹⁷ Različiti pripravci, napitci, mješavine te melemi čuvali su se u bočicama ili posudicama. Medicina starog svijeta temeljila se na ljekovitim biljkama i mineralima.²⁹⁸

U Mezopotamiji su postojali pripravci i melemi za liječenje bolesti očiju, ušiju, zuba, kože, mokraćnog sustava te srčanog i moždanog udara. Osobito su česti pripravci i za bolesti probavnog sustava budući da je vladala loša higijena te se hrana lako kontaminirala. Koristile su se biljke s narkotičnim sredstvima kako bi se ublažila bol i kako bi se pacijent osjećao bolje.²⁹⁹ Hetiti su koristili razne pripravke te kreme od biljaka, dijelova životinja i minerala.³⁰⁰ Perzijski svećenici su u mužaru mljeli haoma biljku, a dobivenu su tekućinu miješali s mlijekom. Smatralo se da je navedeni napitak sveti, ima medicinska svojstva te da daje besmrtnost i nadnaravne sposobnosti.³⁰¹ U Egiptu su se koristili pripravci na biljnoj, životinjskoj i mineralnoj bazi. Pripravci od minerala i ulja bi poboljšali stanje pacijenta i pospješili ozdravljenje, a neugodni sastojci poput krvi i masti te ostalih dijelova životinja (kopita, rogovi, kosti, urin, izmet) štitali su pacijenta tjerajući zloduhe. Ti sastojci konzumirali su se uz vodu, vino, mlijeko ili pivo, a med bi prikrio neugodan okus.³⁰² Uz razne medicinske i magične pripravke, postojali su i lijekovi te pripravci za poticanje plodnosti, kao i za abortus i kontracepciju.³⁰³ Zabilježeno je i postojanje neke vrste veterine, odnosno liječnika za bolesne životinje pa se pretpostavlja da su postojali i posebni pripravci i lijekovi za njih.³⁰⁴

Posuđe je samo po sebi moglo imati magijsku funkciju, na primjer fragmenti, odnosno ostrake. Česti su bili primjeri ostrakona ispisani odgovorima vidovnjaka kojima se puk obraćao za savjete ili proricanje budućnosti. Osobito su česti za vrijeme helenizma i rimske vladavine istokom te se navode kombinacije grčkih, egipatskih i helenističkih bogova kojima se obraća za savjete. Nekada bi se navedene ostrake nosili kao zaštitnički amuleti.³⁰⁵ Postojala je i praksa proricanja, a običan puk je imao svoje vlastite metode. Jedna je primjerice dolijevanje kapi ulja ili neke druge tekućine u posudu gdje bi se na temelju dobivenih mrlja i uzoraka proricalo.³⁰⁶

²⁹⁷ Brier & Hobbs 2008, 280-282

²⁹⁸ Biggs 2005, 5

²⁹⁹ Isto, 7-10

³⁰⁰ Bryce 2002, 165

³⁰¹ Razmjou 2005, 152-153

³⁰² David 2003, 377

³⁰³ Biggs 2005, 15; Malouta 2012, 417

³⁰⁴ Biggs 2005, 17

³⁰⁵ Tallet 2012, 557-560

³⁰⁶ Bryce 2002, 152-153

U domeni ritualne prakse, moguće je uvidjeti dvije glavne uloge posuđa u svim navedenim kategorijama. Prva uloga jest strogo religijska gdje je posuđe dio kulturnog inventara kod žrtvenih, pogrebnih, festivalskih ili medicinsko-magijskih obreda, nerijetko s vlastitim magijskim svojstvima, primjerice kanope kod pogrebnih obreda ili pak strogo korištenje i/ili uništavanje određenog posuđa za vrijeme festivala i obreda zbog čarobnih svojstva. Ta uloga može se smatrati primarnom. Druga uloga posuđa u ritualnoj praksi jest ona pomoćnog sredstva u samom izvršavanju rituala poput spremnika ili prijenosnog sredstva, odnosno medija. Ovdje je uloga sekundarna te je u tom slučaju svrha posuđa pomoćna kako bi se ostvarila primarna uloga nekog drugog predmeta za vrijeme obreda. Primjer toga jest korištenje posuđa za prinošenje žrtve koja u tom kontekstu ima primarnu ulogu.

3.3. Problematika atribuiranja posuđa

Kroz sve navedene kategorije vidljivo je da se one međusobno nužno isprepliću i preklapaju. Shodno tome, funkcija posuđa može se promatrati unutar više kategorija, ali i unutar jedne i druge domene – svakodnevne upotrebe te ritualne prakse.

Naime, posuđe je samo po sebi spremnik svakojake robe, a u sklopu te kategorije pripada i gotovo svim ostalim navedenim kategorijama unutar domena: spremnik hrane i pića, kozmetika, žrtva, pogrebni prilog te medicinski pripravak. Nadalje, hrana i piće su također korišteni u kontekstu svih kategorija, bilo da se radi o skladištenju ili platežnom sredstvu, nagradi ili poklonu, žrtvi, grobnim priložima ili religijskim festivalima, a hrana i piće su sastavni dijelovi gozba koje su organizirali bogatiji. Osim toga, neke namirnice koriste se i u produkciji kozmetike te raznih medicinskih/magijskih napitaka. Kozmetika ima i funkciju iskaza statusa, odnosno luksuza, osobito ako se radilo o skupocjenim proizvodima. Nerijetko se koristi za vrijeme gozba i religijskih festivala i ceremonija, a usko je vezana i uz pogrebne obrede i pripremu pokojnika. Isto tako, neki kozmetički pripravci imali su lijekovita svojstva pa se mogu promatrati i unutar kategorije medicine. U kontekstu iskaza statusa pojedinca, posuđe je također rasprostranjeno unutar svih kategorija, međutim ono je ovdje politički i gospodarski uvjetovano. Naime, takvo posuđe bilo bi bolje kvalitete te izrađeno od luksuznijih materijala i time namijenjeno vladarima i bogatijim slojevima društva, bilo u pogledu svakodnevne upotrebe, grobnih priloga, za vrijeme gozba ili prinošenja žrtve, osobito za većih ceremonija. Obredi prinošenja žrtve često su dio pogrebnih i medicinsko-magijskih obreda kao i ključan dio religijskih festivala, a nerijetko nakon obreda slijede gozbe. Pogrebni prilozima kod pogrebnih obreda čine predmeti svakodnevne upotrebe kako bi se pokojniku osigurao idiličan boravak u zagrobnom životu. Religijski festivali i ceremonije

predstavljaju sintezu uloge posuđa, budući da čine sponu između svjetovnog i religijskog, odnosno svakodnevnog i ritualnog te je ono korišteno u kontekstu svih ostalih kategorija.

Pregledom je vidljivo da je posuđe imalo višenamjensku ulogu. Ono se lako moglo prilagoditi različitim potrebama i svrhama unutar obje domene. Ovakav zaključak ne čudi, budući da je i danas vidljiva multifunkcionalnost posuđa. Jedine uočljive razlike jesu u statusu pojedinca, odnosno između bogatijih i siromašnijih slojeva društva, gdje bi za jednake potrebe i kategorije, bogatiji koristili luksuznije posuđe.

3.4. Posuđe Starog istoka u Muzeju Mimara

Slijedi analiza ciljanih predmeta iz Muzeja Mimara korištenih u radu na temelju danog pregleda i atribucije u gore navedene dvije domene te njihove četiri kategorije. U obzir treba uzeti da su sačuvane predmete vrlo vjerojatno koristili viši slojevi društva. To je osobito riječ kod staklenih predmeta (18 predmeta) koje si običan puk nije mogao priuštiti zbog njihove dragocjenosti. Slično je i s preostalim predmetima koji nisu izrađeni od stakla, međutim kod njih tu dragocjenost odaje bogata ukrašenost posuđa te motivi prikazani na njemu ili pak njihova dostupnost u kontekstu vremena i prostora u kojem je posuđe izrađeno. Naime, iako preddinastičko posuđe (katalog br. 1., 2., 3.) izgleda siromašnije i jednostavnije od ostatka zbirke, valja imati na umu razdoblje u kojem je ono nastalo i u kojem se koristilo – period u kojem je posjedovanje posuđa takve kvalitete samo po sebi bilo rijetkost. Neovisno o tome, obje domene te njihove kategorije vrijede naravno i za običan puk pa se slični zaključci po samoj vrsti analiziranog posuđa mogu preslikati.

U domeni svakodnevne upotrebe razmatrane su sljedeće kategorije: hrana i piće, kozmetika, spremnik robe te posuđe kao iskaz statusa pojedinca. U kategoriji hrane i pića, striktno za njihovu pripremu, posluživanje i naravno konzumaciju, koristile su se zdjelice, plitice, tanjuri, boce, vrčevi, šalice te čaše. Pod tu kategoriju spadaju svi egipatski predmeti preddinastičkog i arhajskog razdoblja – posuda za pripremu ili posluživanje hrane (katalog br. 1.), boca za piće (katalog br. 2.) te plitica na kojoj se posluživala hrana (katalog br. 3.). Iz faraonskog Egipta ovdje se mogu svrstati vrč od modre staklene paste za posluživanje pića (katalog br. 4.) te plitica od fjanse iz vremena Amenofisa III. (katalog br. 7.) Ostatak predmeta za hranu i piće čine predmeti iz Aleksandrije za vrijeme Ptolemejevića te rimske vladavine. Međutim, kako su svi predmeti napravljeni od stakla te su bogato ukrašeni i visoke kvalitete, pitanje je koliko su se zapravo koristili za potrebe hrane i pića. Kako god bilo, takvo posuđe se moglo koristiti za posluživanje hrane, primjerice zdjelice (katalog br. 14.-16.) i tanjurić (katalog br. 17.), dok su se za posluživanje pića mogli koristiti šalice (katalog br. 18.) vrčići (katalog br. 20. i 23.) te bočica (katalog br. 22.). Dvoručna vaza (katalog br. 19.) se

također mogla koristiti za posluživanje pića. Od neegipatskih predmeta, jedino se ističe vrč iz kasnog brončanog doba (katalog br. 24.) koji se mogao koristiti za posluživanje pića.

U pogledu kozmetike za svakodnevnu upotrebu, primarno su se koristile manje posudice poput balzamarija i amforiska, nerijetko napravljene od skupocjenih materijala. Od korištenih predmeta, balzamarija ima sveukupno šest, no u ovu kategoriju, svrstano je samo četvero. Riječ je o balzamarijama iz Egipta, a u obzir nisu uzeta dva balzamarija iz Male Azije (katalog br. 26. i 27.). Razlog tome jest taj da su balzamariji iz Male Azije izrazito stilizirani i figurativni te su vjerojatnije korišteni u ritualnoj praksi. Preostali balzamariji su vjerojatno korišteni za mirisna ulja, balzame, pomasti i parfeme (katalog br. 5., 8., 10. i 13.) Amforisci također potječu iz Egipta (katalog. br. 6., 11. i 12.), a korišteni su za iste svrhe.

Kao spremnik robe u djelatnostima trgovine, skladištenja, prijenosa robe te dodjeli nagrada i plaća ističe se posude veće dubine s otvorom koji se na neki način mogao zatvoriti. Među korištenim predmetima iz muzeja ovdje spadaju vrčevi, boce, balzamariji te amforisci. Za pohranjivanje bilo kakvih tekućina (voda, pivo, vino, ulje) mogu se izdvojiti boca iz arhajskog razdoblja (katalog br. 2.), vrč iz II. tisućljeća (katalog br. 4.), stakleni vrčići (katalog br. 20. i 23.) te staklena bočica (katalog br. 22.). Naravno, zbog svojih dimenzija i manjeg kapaciteta, vrčići i bočica su vjerojatno služili za pohranjivanje vrijednijih stvari. Nadalje, mogu se izdvojiti i posuda iz preddinastičkog razdoblja (katalog br. 1.) te vrč iz kasnog brončanog doba (katalog br. 24.). Osim tekućina, u njih se mogla pohranjivati i hrana poput žitarica, povrća ili voća što je vjerojatno slučaj kod posude budući da ima širi otvor. Balzamariji (katalog br. 5., 8., 10. i 13.) se u ovoj kategoriji ističu u pogledu razmjene dobara i trgovine budući da je već prema literaturi istaknuto kako je Egipat izvezio kozmetiku poput parfema, mirisa i balzama, dok su primjerice Hetiti spomenutu robu uvozili. Sličnu ulogu imaju i amforisci (katalog br. 6., 11. i 12.). Osim toga, moguće je da su bili dodjeljivani i u obliku nagrada, budući da je isto vrijedilo za amfore pune maslinovim uljem.

Naposljetku, posude može imati i ulogu iskaza statusa pojedinca kojem pripada određeno posude. Već je spomenuto da su svi predmeti korišteni u ovom radu vjerojatno pripadali pojedincima viših slojeva društva, bilo zbog materijala od kojih su izrađeni (staklo, fajansa, staklena pasta) ili mnoštva ornamenata na njima. Međutim, ovdje se posebno može izdvojiti aleksandrijska skupina predmeta (katalog br. 14.-23.) upravo zbog svoje visoke kvalitete. Pretpostavka jest da su se navedeni predmeti koristili primarno kao ukras te simbol bogatstva i imućnosti njihovih vlasnika, osobito zdjelice (katalog br. 14.-16.), tanjurić (katalog br. 17.), šalica (katalog br. 18.) te vaza (katalog br. 19.).

S druge strane, u domeni ritualne prakse razmatrane kategorije su: obred prinošenja žrtve, pogrebni obredi, religijske ceremonije i festivali te magijski, odnosno medicinski obredi. Kod prinošenja žrtve posuđe je ovisilo o onome što se konkretno prinosilo, bilo hrana ili piće. Za hranu se mogu izdvojiti plitice, tanjurići, zdjelice, dok za piće vrčevi i vrčići, boce i bočice te šalice, zapravo isto posuđe spomenuto pod kategorijom hrane i pića. Ovdje se posebno ističe plitica iz vremena faraona Amenofisa III (katalog br. 7.). Naime, prema literaturi, pliticom se prinosilo mlijeko, a bogata simbolika plitice ima religijski kontekst, međutim ona se više veže uz pogrebnu sferu.³⁰⁷ Također se ističe i riton iz sjevernog Irana (katalog br. 25.). Ima otvor iz kojeg se vjerojatno izlivala tekućina za potrebe rituala, a oblik konja je bio čest kod euroazijskih nomadskih naroda.³⁰⁸ U svrhe prinošenja žrtve mogu se spomenuti i balzamariji te amforisci ako su u pitanju bila kojekakva mirisna ulja. Suprotno situaciji svakodnevne upotrebe, ovdje se više ističu upravo dva balzamarija iz Male Azije (katalog br. 26. i 27.) zbog svojeg oblika i izgleda. Predmeti iz Aleksandrije, zbog svojeg ukrasnog i luksuznog karaktera, se vjerojatno nisu koristili u svrhe prinošenja žrtve. Moguće da su ih vlasnici koristili u svrhe privatnih obreda unutar kućanstva.

Pod pogrebne obrede moguće je svrstati gotovo sve tipove posuđa u kontekstu donošenja pogrebnih priloga pokojnicima. Zdjelice, plitice, vrčevi i boce puni namirnicama služili su pokojnicima kao hrana u pogrebnom životu, a balzamarij i amforisci za luksuznije potrepštine pojedinih pokojnika, poput parfema, mirisa i raznih ulja. Više se ističe tip posuđa kao spremnika robe, dakle posuđe koje se moglo zatvoriti i služilo je skladištenju. Ponovno se postavlja pitanje aleksandrijske grupe predmeta i njezinog ukrasnog karaktera, odnosno kolika je bila mogućnost da se ti predmeti donose kao grobni prilog te kome. Neizostavan predmet u ovoj kategoriji i kojeg je nemoguće svrstati u bilo koju drugu kategoriju jest kanopa, odnosno njen poklopac koji predstavlja glavu Duamutefa (katalog br. 9.). Uz kanopu, ističe se i plitica iz vremena Amenofisa III. (katalog br. 7.) najviše zbog svoje simbolike. Naime, prikazi na plitici vežu se uz plodnost te ponovno rođenje. Smatra se da je riba prikazana na plitici nilska tilapija (*tilapia nilotica*). Ona nosi oplodena jajašca u ustima, a mlade ribe se i kasnije, u slučaju opasnosti, mogu vratiti u majčina usta. Nadalje, lotosov cvijet, koji okružuje ribu, predstavlja stvaranje svijeta, odnosno novog života, budući da je prema hermopolskoj kozmogoniji sunce izronilo iz cvijeta i plodnih voda. Mlijeko za koje se smatralo da se prinosilo pliticom također ima simboličko značenje s ponovnim rođenjem i božicama majkama – Izidom, Hathor i Nut.³⁰⁹ Naposljetku se mogu izdvojiti i balzamariji iz Male Azije (katalog br. 26. i 27.). Oba nalikuju svinjama, a svinje su nerijetko povezane s ritualima podzemnih bogova i podzemnog svijeta te nečistoćom, osobito u Maloj Aziji.

³⁰⁷ Lukšić 2016, 76

³⁰⁸ Isto, 77

³⁰⁹ Isto, 76

Kako su rituali bili ključan dio velikih religijskih ceremonija i festivala, tako se posuđe primjenjivalo i u toj kategoriji. Ovdje je moguće svrstati gotovo sve predmete budući da su same ceremonije i festivali bili spoj ritualnog te svakodnevnog, a posuđe se moglo koristiti na razno razne načine – od prinošenja žrtve ili kao prilog do puke prezentacije luksuza i iskazivanja statusa. Unutar Mimarinih predmeta nalaze se i fragmenti posuda (katalog br. 21.). Jedino poznato jest da spadaju pod aleksandrijsku skupinu predmeta, da su izrađeni od stakla te da je korištena tehnika *millefiori*. Iako se ne zna funkcija niti oblik posuda čiji su fragmenti sačuvani, uništavanje posuđa je nerijetko bio ritualan čin tijekom procesija.

Posuđe se koristilo i u kontekstu magijskih, odnosno medicinskih obreda, tijekom pripreme raznih pripravka, napitaka i melema kao i za njihovo pohranjivanje. Za pripremu se tako mogu navesti posude poput plitica, tanjurića, lončića i zdjelica, dok se za pohranjivanje koristilo posuđe koje se moglo zatvoriti, a budući da se radilo o delikatnim pripravcima korištenih u malim količinama, najčešće su se pohranjivali u male posudice poput balzamarija i amforiska. Osim toga, bitno je istaknuti i magijsku ulogu koje posuđe može imati samo po sebi. Ovdje do značaja dolazi simbolika motiva i ornamenata, primjerice plitica iz vremena Amenofisa III. (katalog br. 7.) čija simbolika implicira uskrsnuće i život poslije smrti, poklopac kanope koji personificira Duamutefa (katalog br., 9.), riton u obliku konja (katalog br. 25.) koji ukazuje na simobličku funkciju te životinje kod euroazijskih nomadskih naroda te balzamariji iz Male Azije (katalog br. 26. i 27.) koji svojim oblikom i ukrasima liče svinjama što asocira na podzemni svijet. Ponovno se mogu spomenuti fragmenti posuda (katalog br. 21.) u kontekstu ostrakona i proricanja, iako vjerojatno nisu bili korišteni u te svrhe.

Vidljivo jest da je problematika atribuiranja posuđa prisutna i kod korištenog muzejskog posuđa. Mnoge posude se preklapaju unutar domena i kategorija što ukazuje na njihovu višefunkcionalnost ovisno o kontekstu. Plitice, zdjelice i tanjurić kao i vrčevi i vrčići mogli su služiti za hranu i piće, ali postoji i opcija da su se koristili za prinošenje žrtve. Nadalje, balzamariji i amforisci su se koristili za kozmetičke svrhe, ali isto tako i u ritualnoj praksi koja je tražila korištenje raznih ulja i mirisa bilo kod pogrebnih obreda ili većih ceremonija. Međutim, moguće je izdvojiti nekolicinu posuda koje su se vjerojatno koristile striktno za ritualnu praksu, a to su: poklopac kanope (katalog br. 9.), riton (katalog br. 25.) te balzamariji iz Male Azije (katalog br. 26. i 27.) Prema literaturi ovdje se izdvaja i plitica iz vremena faraona Amenofisa III. (katalog br. 7.), međutim slična plitica se mogla koristiti i u drugim kontekstima. Uz striktno svakodnevnu upotrebu mogla bi se izdvojiti aleksandrijska grupa predmeta (katalog br. 14.-23.) ako ih se gleda samo kao predmet luksuza i iskaza vlasnikovog statusa, što ne mora biti nužno točno.

4. Teorijski okvir radionice

Prije samog prijedloga edukativne radionice, slijedi teorijski okvir po kojem je ona koncipirana. Sagledavaju se te povezuju ishodi, sadržaji i ciljevi koji se nalaze u kurikulumu za nastavni predmet Povijest za osnovne škole i gimnazije iz 2019. godine kako bi se mogli iskoristiti u radionici. Razmatraju se teorijski pristupi u didaktici povijesti kao i nastavne metode te strategije s ciljem planiranja radionice. Sagledavaju se prednosti muzejske edukacije s ciljem uspostavljanja dodirnih točaka u organiziranju nastave u muzeju. Naposljetku se obraća pozornost na nužnost uspostavljanja muzejske komunikacije u kontekstu muzeja kao multimodalnog komunikacijskog sustava.

4.1. Povezivanje kurikuluma s građom

Prvi korak u osmišljavanju radionice jest postavljanje adekvatnih ishoda koji se slažu s onim ishodima i sadržajima navedenim u kurikulumu. Takvo povezivanje ishoda olakšava ne samo planiranje tijekom radionice, već i nastave koja se odvija prije i poslije nje. Opravdava se posjet u odabrani muzej te se olakšava njegovo planiranje.³¹⁰ Povezivanjem muzejskih zbirka s kurikulumom se općenito promovira i pojačava edukativna uloga muzeja u obrazovanju.³¹¹ Nadalje, pospješuje se komunikacija između nastavnika i muzeja (muzejskog pedagoga, kustosa, vodiča). Kako bi posjet i radionica bili uspješni, obje strane moraju surađivati, imajući na umu odrednice kurikuluma po kojima škole rade kao i mogućnosti koje muzej nudi u pokrivanju sadržaja. Time muzej postaje integralan dio izvedbenog plana škole, a ne izolirani posjet koji se provodi u slučaju viška vremena.³¹² Konkretni ishodi vezani uz radionicu spomenuti su u sljedećem dijelu rada, dok je ovdje fokus na mogućnostima u kontekstu domena, koncepata, sadržaja, ishoda te odgojno-obrazovnih ciljeva navedenih u kurikulumu.

Kurikulum za nastavni predmet Povijest za osnovne škole i gimnazije iz 2019. godine podijeljen je u petero domena za koje su navedeni ishodi učenja, razrade ishoda te sadržaji za ostvarivanje odgojno-obrazovnih ishoda. Domene su: Društvo, Ekonomija, Znanost i tehnologija, Politika te Filozofsko-religijsko-kulturno područje (FRK), a svaka je u ishodima označena slovima od A do E.³¹³ Slijedi pregled ishoda za 5. razred OŠ navedenih u kurikulumu koji se konkretno bave sadržajima Starog istoka i koje je moguće povezati s građom radionice.

³¹⁰ Pavičić 2003, 49.

³¹¹ Hooper-Greenhill 2007, 5.

³¹² Morris & Spurrier 2009, 63.

³¹³ *Kurikulum Povijest* 2019, 7-9.

U domeni društva navodi se ishod “Učenik objašnjava dinamiku i promjene u pojedinim društvima u prapovijesti i starome vijeku” (POV OŠ A.5.1.³¹⁴). Kod razrade ishoda se za Stari istok navodi da “učenic opisuje društveni život u državama uz rijeke Tigris, Eufrat i Nil s posebnim osvrtom na razvoj pravnih normi.” Sadržaj koji se navodi je “Društvo i svakodnevica starog Egipta i Mezopotamije.”³¹⁵ Spomenuti ishod može se primijeniti na građu radionice budući da je njena tematika svakodnevica ljudi Starog istoka. Osim svakodnevica, moguće je prikazati postojanje društvene hijerarhije (korištenjem luksuznijeg posuđa), a s time i razlike između nižih i viših slojeva društva. Pomoću analiziranih kategorija unutar domena svakodnevnog života i ritualne prakse, mogu se izdvojiti zasebni članovi društva poput običnog puka, obrtnika, trgovca, svećenika i vladara.

Kod ekonomije se navodi ishod “Učenik objašnjava gospodarsku aktivnost pojedinih zajednica i njihovu važnost za razvoj društva u prapovijesti i starome vijeku” (POV OŠ B.5.1.). Kod razrade ishoda se navodi da “učenic objašnjava pojavu proizvodnje hrane, obrta, trgovine i novca u pojedinim ljudskim zajednicama u prapovijesti i starome vijeku” što je u potpunosti primjenjivo na građu radionice. Sadržaj specifično vezan uz Stari istok jest “Stari Istok: grad postaje gospodarsko središte države.” Još veću primjenjivost na građu ima sadržaj “Od skupljača hrane i lovca do ratara, stočara, obrtnika i trgovca”, koji se tiče posljedica neolitičke revolucije i prijelaza na sjedilački način života te pojave obrtnika i trgovaca u društvu. Proizvodnja keramike jedna je stepenica neolitičke revolucije, a izdvojena građa rezultat je djelatnosti obrtnika. Trgovina se u kurikulumu većinom veže uz Feničane i Grke čime se stvara dojam da se ostale civilizacije starog svijeta nisu bavile njome.³¹⁶ Kako je uz građu navedena funkcija skladištenja i prijevoza robe, što osobito vrijedi za Aleksandriju i njen izvoz posuđa, valjalo bi napomenuti i trgovačku djelatnost svih civilizacija Starog istoka.

U domeni znanosti i tehnologije navodi se ishod “Učenik obrazlaže važnost širenja izuma i tehnologije u prapovijesti i starome vijeku” (POV OŠ C.5.1.). Kod razrade ishoda “učenic navodi najznačajnije izume u prapovijesti i starome vijeku, opisuje njihovu uporabu i usavršavanje te objašnjava kako su pismo i znanost u starome vijeku promijenili život ljudi.” Spomenuti sadržaj je “Razvoj pisma i znanosti na Starome istoku.” Ovdje se mogu navesti različita sredstva koja su olakšala i ubrzala proces proizvodnje posuđa, od raznih alatka do lončarskog kola i kako je to utjecalo na svakodnevicu ljudi Starog istoka. Budući da je podosta predmeta izrađeno od stakla,

³¹⁴ Kratice kojima se označuju ishodi u kurikulumu; slovom je označena domena, nakon toga razred kojem je ishod namijenjen i na kraju redni broj ishoda unutar domene.

³¹⁵ *Kurikulum Povijest* 2019, 14.

³¹⁶ Isto, 15.

moguće je obuhvatiti i razvoj staklarstva te djelatnost aleksandrijskih staklara i metode koje su koristili u proizvodnji posuđa poput tehnike mozaičkog stakla.

U domeni politike navodi se ishod “Učenik obrazlaže proces stvaranja i širenja države, državno uređenje i upravljanje državom u starome vijeku” (POV OŠ D.5.1.). Međutim, ovdje se u razradi i sadržajima navode samo Grčka i Rim.³¹⁷ Neovisno o tome, građa ne nudi previše opcija za domenu politike. Moguće je navesti ulogu posuđa kao iskaza statusa pojedinca ili pak političkih darova te gozbe koje su organizirali viši slojevi društva u kontekstu prikaza političke moći, iako su neke od tih tema već zastupljene u domeni društva.

FRK navodi dva ishoda: “Učenik obrazlaže važnost povijesti, uspoređuje različite ideje, umjetnosti, predmete svakodnevne uporabe te pojavu pismenosti u prapovijesti i starome vijeku” (POV OŠ E.5.1.) te “Učenik objašnjava obilježja religija u civilizacijama i kulturama staroga svijeta” (POV OŠ E.5.2.). U razradi ishoda “učenik opisuje važnost učenja povijesti, povijesnih izvora, arheoloških iskapanja, računanja vremena i povijesnih razdoblja; razlikuje umjetnost oblikovanja predmeta svakodnevne uporabe u prapovijesti i ranim civilizacijama; objašnjava religije u starome svijetu.” Sadržaji koji pokrivaju ishode jesu: “Uvod u povijest” te “Stari svijet – pismo, umjetnost, religija, filozofija”, a od izbornih tema navodi se “Vjerovanja u zagrobni život Egipćana.”³¹⁸ Rad s građom sam po sebi ukazuje na važnost i značaj povijesnih izvora (materijalnih) u proučavanju povijesti. Na temelju građe moguće je uočiti različite stilove oblikovanja i ukrašavanja posuđa. Nadalje, posuđe korišteno u svrhe ritualne prakse može poslužiti za objašnjavanje religija i rituala civilizacija Starog istoka. Osim egipatskih, moguće je pružiti općenito uvid u zagrobni život i obrede civilizacija Starog istoka budući da se posuđe, odnosno roba pohranjena u njemu nerijetko prinostila kao pogrebni te općenito obredni prilog.

U kurikulumu su navedeni i tehnički koncepti u nastavi povijesti: vrijeme i prostor, uzroci i posljedice, kontinuitet i promjena, rad s povijesnim izvorima, povijesna perspektiva te usporedba i sučeljavanje.³¹⁹ Na građi je moguće uočiti kako je prostor, konkretno resursi dostupni ljudima, utjecao na njihovu djelatnost i proizvodnju posuđa. Budući da građa sadrži egipatske predmete iz različitih razdoblja, moguće je uočiti razlike u ukrašavanju i usavršavanju tehnika kod proizvodnje između različitih povijesnih razdoblja, osobito kod staklenih predmeta. Uz to, moguće je uočiti promjene i kontinuitete kod egipatskog posuđa u pogledu izrade, ukrašavanja i stilova. Koncept uzroka i posljedica moguće je obraditi u kontekstu neolitičke revolucije i stvaranja sjedilačkih društva te njihovih kasnijih raslojavanja i stratificiranja. Konkretno, koji su uzroci doveli do sve

³¹⁷ *Kurikulum Povijest 2019*, 17.

³¹⁸ Isto, 18.

³¹⁹ Isto, 10-11.

veće proizvodnje posuđa te posljedica koje je ono imalo za društvo. Kako građa obuhvaća predmete različitih civilizacija Starog istoka, moguće je usporediti sličnosti i razlike između njih u pogledu svakodnevice i ritualne prakse, a isto se može primijeniti i na današnju svakodnevicu i vjerovanja te običaje. Rad s povijesnim izvorima se podrazumijeva budući da građu čine materijalni povijesni izvori. Stoga je rad s građom pogodan za razvijanje vještina poput analize izvora, interpretacije te uočavanja povijesnog značaja predmeta za proučavanje prošlosti.

Osim povijesti, u obzir treba uzeti i mogućnosti povezivanja ostalih predmeta i međupredmetnih tema.³²⁰ Kako je Muzej Mimara prvenstveno umjetnički, građa nudi poveznice s likovnom kulturom u pogledu likovne analize, interpretacije te društvenog konteksta likovnog djela. Posjet muzeju kao kulturnoj instituciji veže se uz hrvatski jezik, konkretno uz sadržaje koji se tiču kulture i medija. Poveznice s geografijom su u obilježjima prostora i načinima utjecaja prostora na život ljudi. Kako je posuđe izrađeno od različitih materijala, njihova svojstva i uporabu učenici mogu opisati i analizirati što je poveznica s tehničkom kulturom. Što se tiče međupredmetnih tema može se navesti razvijanje kreativnog i kritičkog mišljenja te suradnje s drugima kod teme “Učiti kako učiti.” Uvažavanje ostalih članova grupe, aktivno slušanje, davanje prikladne povratne informacije i prihvaćanje kritike može se povezati s temom “Osobni i socijalni razvoj.” Uvid u rad muzeja, davanje prijedloga za organizaciju postava te planiranje i provođenje vlastite školske izložbe moguće je povezati s temom “Poduzetništvo.” Budući da se građa bavi tematikom svakodnevice te se uz posuđe veže priprema i konzumacija hrane i pića, moguće je povući paralele s temom “Zdravlje.”

Radom na građi moguće je ostvariti odgojno-obrazovne ciljeve navedene u kurikulumu.³²¹ Preko posuđa, njegove multifunkcionalnosti i široke primjene, učenici mogu dobiti uvid u svakodnevicu društva Starog istoka, osobito ako se posuđe i njegova primjena stave u širi vremenski, prostorni i kulturološki kontekst. Mogućnost poučavanja koncepata pomoću građe već je spomenuta. Aktivnosti vezane uz građu mogu se organizirati po principu učeničkog vlastitog istraživanja. Učenici mogu oblikovati vlastita istraživačka pitanja vezana uz građu, primjerice “Kako je posuđe korišteno u ritualnoj praksi?” ili “U koje svrhe su korišteni amforisci?” Nadalje, građa nudi mogućnost aktivnog i autentičnog pristupa radu s izvorima i razvijanju vještina i procedura povijesnog istraživanja što će se zasigurno lakše urezati učenicima u pamćenje. Time će se i lakše prisjetiti cjelokupnog iskustva i po mogućnosti primijeniti naučene vještine na nekom drugom problemu. Naposljetku, rad s građom najveći dojam ostavlja na razumijevanje očuvanja

³²⁰ *Kurikulum Povijest 2019*, 64.

³²¹ Isto, 6.

baštine što ujedno utječe i na oblikovanje uvjerenja i stavova kod učenika kao i uočavanja značaja proučavanja, izlaganja te očuvanja građe.

Vidljivo jest da je građu radionice moguće povezati sa sadržajima kurikuluma koji se tiču Starog istoka, ali i općenito tema stare povijesti, te uključiti u gotovo sve navedene domene. Međutim, način na koji su domene predstavljene u kurikulumu i kako su ishodi grupirani unutar domena djeluje ograničavajuće i potiče obradu unutar zasebnih domena, suzavajući time povijesni kontekst. Upravo analiza kurikuluma i povezivanje s građom ukazuje koliko se domene međusobno isprepliću i koliko se raznih sadržaja može prikazati pomoću posuđa koje se koristilo u svakodnevici ljudi Starog istoka. Osim toga, moguće je uključiti i gotovo sve tehničke koncepte.

4.2. Didaktički pristupi

Po odrednicama novih predmetnih kurikuluma iz 2019. godine naglasak je na aktivnom učenju. Stoga je konstruktivizam kao teorija učenja, najprikladnija za planiranje radionice. Glavne odrednice konstruktivističkog učenja jesu: aktivno učenje u kojem učenici samostalno konstruiraju znanje i uklapaju ga u sheme procesima asimilacije i akomodacije, učenje kao mentalni čin za koji su potrebni kognitivni izazovi kako bi se ono osiguralo. Za učenje je potreban jezik, učenje je socijalni čin te je potrebna socijalna interakcija, učenje je kontekstualno jer se stvaraju i proširuju veze između podataka, u obzir treba uzeti postojeće znanje i kognitivnu razinu onoga koji uči, učenje proizlazi iz prethodnog znanja koje se primjenjuje na nove situacije, učenje je kontinuirani proces, potrebno je vrijeme, povezano je s osjećajima i emocijama te je ključna motivacija.³²² Vidljive su dvije komponente učenja – kognitivna i socijalna, a shodno tome unutar konstruktivizma postoje kognitivno-konstruktivistički te socio-konstruktivistički pristupi.³²³ Za potrebe radionice oba pristupa imaju svojih prednosti.

Posjetioci, u ovom slučaju učenici, na osnovu viđene građe konstruiraju značenje koje može, ali i ne mora nužno biti u skladu s njihovim postojećim znanjem čime dolazi do spomenutih procesa akomodacije i asimilacije.³²⁴ Stoga je potrebno da radionica bude interaktivna i da u središte postavi djelovanje učenika što se postiže planiranjem adekvatnih aktivnosti imajući na umu kognitivne sposobnosti ciljane skupine. Iako postoje prigovori na Piagetove razvojne stupnjeve,³²⁵ oni i dalje nude opći uvid u očekivane kognitivne sposobnosti. Međutim, valja imati na umu da se razvoj

³²² Hein 1996, 31-32; Milutinović 2010, 225

³²³ Koren 2014, 15.

³²⁴ Milutinović 2010, 222

³²⁵ Jean Piaget (1896.-1980.) švicarski je psiholog koji je istraživao kognitivni razvoj djece. Prema njegovoj teoriji kognitivnog razvoja postoje 4 razvojna stupnja: senzomotorno razdoblje (0-2 godine), predoperacijsko razdoblje (2-7 godina), stupanj konkretnih operacija (7-11 godina) te stupanj formalnih operacija (12 godina do odrasle dobi). U Vizek-Vidović et al. 2003, 47-53.

odvija različitim tempom i da stupnjevi nisu zatvorene i fiksirane kategorije, već da uvijek postoje iznimke. Primjerice, neke značajke višeg stupnja dijete može savladati i prije “propisane” dobi, a vrijedi i obrnuto. Prema Piagetu, 5. razred osnovne škole predstavlja kraj stupnja konkretnih operacija (7-11 godina), no pretpostavlja se da su neka djeca već počela razvijati sposobnosti stupnja formalnih operacija (12 godina nadalje). Dakle, dijete može logički razmišljati i raditi ne samo s poznatim i konkretnim predmetima, već se razvija i sposobnost apstraktnog razmišljanja. Sposobno je rješavati zadatke konzervacije i klasifikacije, pojavljuje se reverzibilnost mišljenja i decentracija (logički barata s više dimenzija ili svojstva), začeci uzročno-posljedičnog zaključivanja te se povećava neovisnost o percepciji trenutnog stanja (uočava promjene koje su dovele do tog stanja). Moguće je da se kod neke djece počelo razvijati proporcionalno i analogijsko mišljenje, sposobnost uopćavanja te razlikovanja hipotetskih situacija. Međutim, kako bi se aktivnosti olakšale i učenicima koji nisu savladali neke od navedenih vještina, pogodna je metoda davanja primjera bliskim njihovom životu čime se olakšava shvaćanje i razumijevanje ciljanih sadržaja, hipotetskih situacija i različitih perspektiva.³²⁶

S druge strane, prema socio-konstruktivističkoj teoriji, učenje je rezultat interakcije i suradnje, bilo s drugim učenicima, nastavnicima ili drugom odraslom osobom koja je već stekla ciljana znanja i vještine. U toj situaciji, učenik, uz podršku druge osobe, stječe znanja i vještine koje samostalno ne bi mogao savladati (zona približnog razvoja).³²⁷ Navedena teorija se u muzejskoj edukaciji postiže interakcijom između muzeja (građa, kustos) i učenika gdje muzej, kao socio-kulturno okruženje, služi kao podrška učeniku u stjecanju novih znanja, vještina, interpretacija i iskustva.³²⁸ Osim interakcije s muzejskim osobljem, za učenje je još pogodnija vršnjačka interakcija tijekom, ali i nakon radionice. Naime, već je rečeno da se djeca iste dobi razlikuju po kognitivnim sposobnostima, no suradnjom mogu pokazati svoje individualne jakosti i time nadomjestiti slabosti drugih članova grupe. Same aktivnosti trebale bi biti planirane po principu izgradnje “misaonih skela”, odnosno koje sadržaje je učenik sposoban sam savladati, koje pomoću drugih učenika, a koje pomoću nastavnika/vodiča.³²⁹ Osim toga, učenici nakon radionice oblikuju različita iskustva što otvara vrata daljnjoj interakciji, primjerice diskusiji, vrednovanju te refleksiji kao i mogućnost da sami prezentiraju viđeno i naučeno učenicima koji nisu sudjelovali u radionici.

Ključno u nastavi povijesti jest razvijanje povijesnog mišljenja koje se odvija pomoću učenja povijesnih koncepata.³³⁰ Riječ je o konceptima 2. reda, odnosno tehničkim konceptima.³³¹ U

³²⁶ Vizek-Vidović et al. 2003, 52-56.

³²⁷ Koren 2014, 16-17.

³²⁸ Milutinović 2010, 222.

³²⁹ Vizek-Vidović et al. 2003, 58.

³³⁰ Seixas & Morton 2013, 4

literaturi se navode različiti koncepti, ovisno o autoru i tradiciji pa se time, uz već navedene koncepte u kurikulumu, spominju još i povijesni značaj, povijesna interpretacija te etička dimenzija.³³² Poučavanje koncepata nije nimalo lako, no nužno je kako bi se osiguralo dubinsko razumijevanje povijesti.³³³ Kako bi se usvajanje koncepata olakšalo, bitno je pomno planiranje aktivnosti kao i njihova prilagodba što osobito vrijedi za mlađe učenike kojima je teže shvatiti apstraktnu prirodu koncepata. Stoga se preporučuju uvodne aktivnosti, često u obliku igara ili situacija koje su učenicima bliske, kako bi se skrenula pozornost na sam koncept, a kasnije primjena i uočavanje koncepta na sadržajima.³³⁴ Slijede neke od smjernica i izazova u poučavanju koncepata.

Kod koncepta uzroka i posljedica valja imati na umu da oni nisu nužno rezultat djelovanja ljudi, već je potrebno obuhvatiti i procese i općenite uvjete (društvene, ekonomske, političke, kulturološke) u prostornom i vremenskom kontekstu (šira slika). Nadalje, dobre aktivnosti za savladavanje navedenog koncepta uključuju vrednovanje uzroka i posljedica kao i skretanje pozornosti na slučajnost nekih od posljedica te da povijesni događaji nisu neizbježni (“*what if*” scenariji).³³⁵ Kod koncepta promjena i kontinuiteta bitno je ne tretirati promjenu kao nužno napredak ili pak kontinuitete kao zastoje. Upravo zbog pogrešnog pristupa često dolazi do predodžbe da su ljudi iz ranijih razdoblja manje inteligentni.³³⁶ Koncept vremena pruža veći izazov kada se radi o kulturnoj ili društvenoj povijesti, budući da je riječ o duljim procesima gdje je fokus više na značaju tih procesa za život ljudi, a ne na kronološkom redanju događaja.³³⁷ Savladavanje koncepta povijesne perspektive iznimno je težak pothvat budući da je nemoguće posve isključiti vlastita iskustva i stavove u proučavanju ljudskih života. Potrebno je izbjeći generaliziranje, poistovjećivanje i suviše empatiziranja, već se usredotočiti na kontekst, usporedbu i mogućnost postojanja više različitih perspektiva unutar istog razdoblja, prostora i društva.³³⁸ Koncept rada s povijesnim izvorima obuhvaća stjecanje vještina poput analize izvora, kontekstualizacije te donošenja zaključka.³³⁹ Vezan je i uz prikazivanje povijesne interpretacije što je korisno budući da učenici nerijetko o povijesti razmišljaju kao o apsolutnoj reprezentaciji prošlosti.³⁴⁰

Posjet muzeju i rad unutar njega dio je izvanučioničke nastave. Po sadržaju ona može biti tematska, politematska ili kompleksna. Po didaktičko-metodičkom oblikovanju može biti ilustrativno-pregledna (naglasak na učeničkom praćenju), ispitivačko-problemska (očekuje se

³³¹ Stradling 2003, 87.

³³² Seixas & Morton 2013, 4; Chapman 2016, 4.

³³³ Koren 2014, 27.

³³⁴ Za primjere aktivnosti više kod Seixas & Morton 2013.

³³⁵ Stradling 2003, 92-93.; Seixas & Morton 2013, 110-114.

³³⁶ Stradling 2003, 89-90.; Seixas & Morton 2013, 92.

³³⁷ Stradling 2003, 91

³³⁸ Seixas & Morton 2013, 144-147.

³³⁹ Stradling 2003, 94; Seixas & Morton 2013, 46-48.

³⁴⁰ Chapman 2016, 11.

predznanje te se prelazi na praktičan rad) ili kombinirana. Izvanučionička nastava iziskuje veću razinu planiranja budući da je logistički zahtjevnija. Stoga se predlažu tri ključna koraka, priprema, realizacija te evaluacija. Priprema obuhvaća tehničku i metodičku pripremu nastavnika te pripremu učenika. Ako je prvi korak obavljen veća je vjerojatnost uspjeha drugog koraka jer učenici dolaze spremni i jasni su im ciljevi i zadaci koji se od njih očekuju. Naposljetku, evaluacija služi za analizu viđenog/odrađenog te refleksiju i (samo)vrednovanje.³⁴¹ Dakle, nužno je planiranje posjeta u tri etape – nastava prije samog posjeta, nastava tijekom posjeta te nastava nakon posjeta.³⁴²

Oblik rada koji ima svojih prednosti u muzejskom okruženju, a vezan je i uz socio-konstruktivističke ideje je grupni rad. Neke od pogodnosti grupnog rada su pozitivna međuovisnost, neposredna poticajna interakcija, grupna obrada, razvijanje individualne i grupne odgovornosti te umijeća i sposobnosti u međuljudskim odnosima. Primarni problem kod grupnog rada jest formiranje samih grupa. Naime, po sposobnostima učenika, grupe mogu biti homogene ili heterogene. Većinom je praktičnije formirati heterogene grupe kako bi se izbalansirale sposobnosti jačih i slabijih učenika, međutim kod učenika srednjih sposobnosti veća korist je u formiranju homogenih grupa. Nadalje, po trajanju aktivnosti, grupe mogu biti neformalne (*ad hoc*, nekoliko minuta), formalne (složeniji zadaci, par dana) ili osnovne (cijelo polugodište ili godina). Idealno, grupe ne smiju biti suviše velike, dovoljno je ako se sastoje od tri do četiri člana.³⁴³ Kako bi grupni rad bio što uspješniji potrebne su jasne smjernice za ispunjavanje zadataka, adekvatni stimulativni materijali (primjerice izvori) i zadaci koji omogućuju maksimalnu količinu interakcije između članova grupe. Zadaci mogu biti isti ili različiti, a nakon izvršenja zadatka, grupe mogu u obliku izvješća predstaviti svoj rad.³⁴⁴

Od strategija učenja prigodnih za rad u muzeju, ističe se učenje otkrivanjem i vlastitim istraživanjem. Kod učenja metodom otkrivanja i vlastitog istraživanja, učenici pomoću postavljenih pitanja pokušavaju samostalno doći do potrebnih podataka. Primjerice za neki materijalni predmet: što izvor prikazuje, čemu je služio, od čega je izrađen, kako je izrađen i zašto je tako izrađen, zbog čega je izrađen, kada je izrađen, tko ga je izradio i gdje je izrađen, tko se njime mogao služiti, što nam govori o društvu i je li se njegova primjena promijenila. Osim toga, učenici se pitaju o značaju izvora za proučavanje prošlosti, koje pretpostavke i zaključke mogu donijeti na temelju izvora i koje podatke ne mogu saznati pomoću izvora. Naposljetku uspoređuju te vrednuju izvore, a posebno se ohrabruje korištenje različitih vrsta izvora. Istraživanjem učenici pokušavaju prepoznati sličnosti i razlike, uzroke i posljedice, vrijeme te promjene i kontinuitete, zapravo koncepte

³⁴¹ Matić 2011, 26-31.

³⁴² Pavičić 2003, 49.

³⁴³ Marzano et al. 2006, 92-97.

³⁴⁴ Stradling 2003, 201-202.

povijesnog mišljenja. Metoda je pogodna za terenski rad, gdje učenici prikupljaju podatke s kojima nastavljaju raditi u školi te uz pomoć ostalih izvora mogu građu i rezultate svog rada kreativno izložiti.³⁴⁵

Budući da se građa sastoji od materijalnih izvora, nužno je spomenuti i metodu rada s predmetima, odnosno s materijalnim izvorima (*object-based learning*) kao dominantnu metodu radionice. Za rad s predmetima preporuča se formiranje malih grupa koje samostalno rade na zadacima te kasnije prezentiraju svoje rezultate ostatku učenika. Pristupi predmetima mogu biti svakojaki. Učenici se mogu fokusirati na samo jednu vrstu predmeta (u slučaju radionice posuđe) u svrhu proučavanja korištenja predmeta kako u praktičnom tako i simboličkom smislu. Kako se predmeti iste vrste razlikuju, bilo po obliku, veličini, namjeni ili ukrasima, moguće ih je međusobno uspoređivati i analizirati. Fokus može biti i na materijalima, konkretno sličnostima i razlikama u izgledu i obradi materijala. Nadalje, predmete iz različitih prostora ili razdoblja moguće je klasificirati u šire kategorije i time uvidjeti promjene i kontinuitete kroz vrijeme. Moguće je pratiti i dizajn predmeta, odnosno stil i pripadne ukrase te motive kroz različite kulture, prostore te razdoblja. Naposljetku, može se proučavati i cijela materijalna kultura nekog prostora što daje mnoštvo podataka, ali je i kompleksnije te iziskuje više vremena.³⁴⁶

Kao i svaka metoda, rad s materijalnim izvorima ima svojih prednosti i nedostataka. Primjerice, oblik je aktivnog učenja, motivacijski je faktor jer učenici rade s autentičnim stvarima, inkluzivna je za različite uzraste te nije potrebno poznavanje jezika. Nadalje, odlično je sredstvo za učenje i razumijevanje svakodnevice ljudi, povijesnog i ekonomskog konteksta izrade predmeta, njihovog simboličkog značenja, utjecaja prostora i vremena te učenje koncepta statusnog simbola, kolekcionarstva, kulturne baštine i konzervacije.³⁴⁷ Poboljšava proces učenja i pogodna je za dubinsko učenje.³⁴⁸ Učeci o životima i identitetima ljudi iz prošlosti i o baštini koju su ostavili djeluje i na afektivnu domenu.³⁴⁹ Uz to, razvija i različite vještine: kritičko mišljenje, kreativno mišljenje, razumijevanje koncepta, analizu izvora, komunikaciju, klasifikaciju, kategorizaciju, promatranje i opažanje, donošenje hipoteza i zaključaka, vrednovanje, timski rad itd.³⁵⁰ Osim toga, izvori su neophodni za proučavanje historiografije. Radom s izvorima učenici se mogu postaviti u ulogu povjesničara ili čak arheologa.³⁵¹

³⁴⁵ Trškan 2007, 208-214.

³⁴⁶ Sieber 2001, 8-10.

³⁴⁷ Durbin et al. 1990, 4-5.

³⁴⁸ Hardie 2015, 5

³⁴⁹ Morris 2008, 2.

³⁵⁰ Durbin et al. 1990, 5.; Sieber 2001, 7; Hardie 2015, 5; Kebet 2020, 31-38.

³⁵¹ Kebet 2020, 6-7.

S druge strane, rad s izvorima iziskuje puno vremena, bilo od nastavnika u potrazi za izvorima i pripremi aktivnosti ili od učenika u samom radu s izvorima i u učenju novih vještina. Nužno je prilagoditi i načine vrednovanja takvog rada.³⁵² Osim toga, problem je i logistika, osobito kod većih ili teško dostupnih predmeta. Iako se predmeti mogu predstaviti pomoću slika, time se gubi trodimenzionalnost i potpuno iskustvo. Neki se izvori mogu vidjeti na terenskoj nastavi, ali i ona predstavlja logistički izazov u planiranju i izvođenju.³⁵³ Naposljetku, navodi se da materijalni izvori ne mogu uvijek pružiti odgovore na pitanja tko, što, zašto, kako, kada i gdje, osobito ako su predmeti promatrani u izolaciji.³⁵⁴

Posebno pitanje koje se postavlja tijekom rada s materijalnim izvorima jest korištenje autentičnih predmeta ili replika. Upravo je autentičnost predmeta jedna od najvećih prednosti u metodi rada s predmetima. Kod učenika povećava radoznalost i potiče aktivan pristup prema predmetima, što kod replika nije slučaj. Shodno tome, preporuča se korištenje autentičnih predmeta, no korištenje replika uz autentične predmete ima svojih prednosti. Većina predmeta je zatvorena u vitrinama pa ih učenici nemaju priliku taktilno iskusiti. Ako se učenicima pokažu oba predmeta i objasni razlika između njih te svrha korištenja replike uz autentičan predmet, ne gubi se na radoznalosti, već se, štoviše povećava cjelokupni doživljaj, a ujedno se učenicima prezentira i koncept replika.³⁵⁵

U obzir je nužno uzeti i načine vrednovanja. Naime, aktivnosti koje se provode moraju biti usklađene i u pogledu vrednovanja. Samo vrednovanje predstavlja alat za prikupljanje podataka kojima se mogu utvrditi učenička postignuća.³⁵⁶ Povrh toga, mogu se vrednovati i drugi akteri, primjerice muzej i muzejski djelatnici. Time vrednovanje postaje koristan alat za unapređenje komunikacije između publike i muzeja te time same kvalitete sadržaja koje muzej nudi.³⁵⁷ Sumativno vrednovanje ima ulogu dvosjeklog mača - ili motivira učenike da dobiju čim bolju ocjenu do te mjere da umjesto sadržaja i ciljeva, krajnja ocjena postaje fokus aktivnosti ili pak demotivira i stvara pritisak i strah prema aktivnostima. Stoga bi pogodnija opcija bila provođenje formativnog vrednovanja.³⁵⁸ Nastavnik samostalno može pratiti učenike tijekom izvođenja aktivnosti, a na kraju aktivnosti, učenici mogu međusobno vrednovati svoju aktivnost i rad. Kreativan način poticanja povratne informacije od učenika jest preko metode izlaznih kartica, osobito nakon posjeta muzeju. Učenici mogu ponuditi pisani odgovor ili nešto nacrtati. Primjeri

³⁵² Kebet 2020, 38-39.

³⁵³ Cain 2010, 198.

³⁵⁴ *Engaging Students with Primary Sources*, 47.

³⁵⁵ Bunce 2016, 230-237.

³⁵⁶ Spasić 2014, 162.-166.

³⁵⁷ Hooper-Greenhill 2007, 139-140.

³⁵⁸ Spasić 2014, 168.

pitanja koja se mogu postaviti su: Što me osobito oduševilo/iznenadilo u muzeju? Što sam novog naučio u muzeju (činjenice/vještine)? Što me inspiriralo? Što sam mogao vidjeti/raditi u muzeju, a u školi ne mogu itd.³⁵⁹

Karakteristično za muzej je iskustveno učenje čime se znanje konstruira pomoću iskustva. Time je učenje rezultat interakcije između personalnog, socijalnog i fizičkog konteksta. Personalni kontekst predstavlja osobno iskustvo posjetioca, odnosno učenika, njegovo prethodno znanje, motivaciju, interese i očekivanja. Socijalni kontekst obuhvaća sam boravak u muzeju i suradnju između svih sudionika učenja, slično socio-konstruktivističkom pristupu. Fizički kontekst obuhvaća ambijent muzeja, od muzejske zgrade do izložbenog prostora i izložaka. Iskustveno učenje je za svakog učenika jedinstveno budući da je svako iskustvo drugačije zbog razlika koje učenici imaju u pogledu personalnog i socijalnog konteksta kao i zbog drugačijeg poimanja fizičkog konteksta. Kako bi iskustveno učenje bilo što uspješnije, potrebno je probuditi radoznalost kod učenika, a pomoću aktivnosti ponuditi izazove. Međutim, učenik mora imati osjećaj kompetentnosti te kontrole nad situacijom, stoga izazovi ne smiju biti previše kompleksni. Poželjno je da aktivnosti budu atraktivne i zabavne učenicima i da je prisutna komunikacija između muzeja/vodiča i učenika kao i između samih učenika.³⁶⁰

U ovom pregledu su dani didaktički pristupi po kojima će se bazirati i voditi radionica. Dakle, konstruktivistički pristupi učenja i poučavanja, prilagođavanje aktivnosti kognitivnim sposobnostima razvojne grupe učenika, suradničko učenje, razvijanje povijesnog mišljenja i poučavanje tehničkih koncepata, učenje otkrivanjem i vlastitim istraživanjem, metoda rada s predmetima (*object-based learning*), metode vrednovanja te iskustveno učenje svojstveno muzejima.

4.3. Dodirne točke muzejske edukacije i nastave u muzeju

Muzej je u pogledu učenja informalno okruženje u kojem se odvija neformalno, ali i formalno učenje. Naime svi posjetioci muzeja, bilo da se radi o djeci, odraslima, umirovljenicima, laicima ili stručnjacima, obilaskom izložaka u muzeju, slušanjem vodstva ili sudjelujući u radionicama muzeja indirektno ili direktno uče. Svaka takva edukativna djelatnost muzeja spada pod muzejsku edukaciju. Međutim, unutar muzeja moguće je organizirati nastavu koja je specijalizirana za određeni razred te nastavne sadržaje u skladu s kurikulumom, čime učenje postaje formalno. Sve više muzeja unutar muzejske edukacije pokušava prilagoditi građu i organizirati vodstva i radionice atraktivne i prilagođene školama kako bi one mogle održavati nastavu u muzeju.

³⁵⁹ Hooper-Greenhill 2007, 140-169.

³⁶⁰ Milutinović 2010, 225-226.

Stoga se u literaturi navodi razlika između šireg pojma muzejske edukacije (*museum education*) i učenja u muzeju (*learning in museums*), a samim time i organizacije nastave u muzeju. Kvalitetna muzejska edukacija može pospješiti organiziranje nastave u muzeju.³⁶¹

U muzejskoj edukaciji je fokus na procesu učenja, a ne na produktu u obliku brojčane ocjene. To muzej čini pogodnim za odvijanje aktivnog učenja u društvenoj okolini s vodičem/nastavnikom u ulozi onoga koji organizira situacije u kojima se odvija učenje.³⁶² Ovdje su vidljive paralele sa školskim okruženjem te, štoviše, poželjnim oblikom učenja koje se navodi u kurikulumu. Nadalje, učenje nije uspješno ako ne postoji želja i motivacija. Upravo se u tome nalaze pogodnosti muzejske edukacije jer djeluje stimulirajuće i pobuđuje interes.³⁶³ Navedeno vrijedi i za nastavu u muzeju budući da predstavlja promjenu u okruženju poučavanja što cjelokupni proces učenja čini dinamičnijim. Muzejska edukacija nudi svakojake radionice u kojima se posjetioци mogu lakše poistovjetiti bilo sa znanstvenicima koji se bave građom muzeja ili pak s ljudima čija su iskustva prikazana pomoću građe.³⁶⁴ Takva *role-play* metoda može se koristiti u nastavi povijesti, no nerijetko je teško izvediva u školskom okruženju zbog neautentičnosti prostora ili pak nedostatka pomoćnih sredstava.

Veliki je naglasak na iskustvenom učenju koje je u muzeju moguće zbog susreta s autentičnim predmetima.³⁶⁵ Prednost takvog učenja jest u spoju svih područja učenja (kognitivnog, motoričkog i afektivnog), a novostečene podatke je kasnije lakše aktivirati.³⁶⁶ Osim toga, muzejska edukacija spaja prošlost, sadašnjost i budućnost. Posjetioци u muzej dolaze s vlastitim iskustvom i znanjem te se suočavaju s onim izloženim u muzeju. Uspoređuju vlastita iskustva i život s iskustvima i životom ljudi u prošlosti, a znanje koje steknu u muzeju mogu primijeniti ubuduće u sličnim kontekstima.³⁶⁷ Time se stvaraju veze između poznatog i nepoznatog te dolazi do tzv. kognitivne disonance, odnosno sukoba između osobnih iskustva s novim iskustvima. Navedeni sukob zapravo vodi do procesa akomodacije u kojem posjetioци prilagođavaju postojeće ideje i znanje s novim podacima, što je u skladu s konstruktivističkom teorijom učenja.³⁶⁸ Nastava u muzeju bi osobito trebala iskoristiti navedene pogodnosti iskustvenog učenja budući da je to nešto što nije nimalo lako provesti u učionici, a po konstruktivističkim načelima pospešuje učenje.

³⁶¹ Hooper-Greenhill 1999, 20-22.

³⁶² Milutinović 2010, 220.

³⁶³ Hooper-Greenhill 2007, 176.

³⁶⁴ Hooper-Greenhill 1999, 21-22.

³⁶⁵ Milutinović 2010, 221.

³⁶⁶ Hooper-Greenhill 2007, 37.

³⁶⁷ Isto, 176.

³⁶⁸ Milutinović 2010, 220-221.

Museums, Libraries and Archives Council (MLA), danas *Arts Council England*, navodi opće ishode za rad i učenje u muzeju i sličnim baštiničkim ustanovama iz kojih je moguće vidjeti neke od ciljeva muzejske edukacije. Riječ je o pet dimenzija, svaka sa svojim ishodima učenja: dimenzija “Znanje i razumijevanje” obuhvaća činjenično znanje, dubinsko razumijevanje, specifično ili vezano uz više različitih predmeta, specifično uz prostor, zavičaj i državu, specifično uz identitet, načine stjecanja znanja; dimenzija “Vještine” obuhvaća kognitivne, intelektualne, socijalne, emocionalne, motoričke, specifične ili vještine vezane uz više različitih predmeta; dimenzija “Stavovi i vrijednosti” obuhvaća stavove i vrijednosti o sebi i o drugima, o različitim, o ustanovi, empatiju, toleranciju, motivaciju; dimenzija “Zabava, inspiracija, kreativnost” obuhvaća kreativno mišljenje i izražavanje, osmišljavanje novih ideja, eksperimentiranje; dimenzija “Aktivnost, ponašanje i napredak” obuhvaća stvaranje novih navika, praćenje promjena u ponašanju i navikama, vrednovanje i samovrednovanje.³⁶⁹ Vidljiva je poveznica s odgojno-obrazovnim ciljevima nastave povijesti poput stjecanja znanja i vještina vezanih uz predmet, oblikovanja vlastitih stavova i vrijednosti, praćenje vlastitog napretka i stjecanje navika kako u kontekstu predmeta povijesti tako i u daljnjem životu.

4.4. Muzejska komunikacija

Bitna stavka u promišljanju sadržaja edukativne radionice jest njena prezentacija ciljanoj publici, u ovom slučaju učenicima 5. razreda osnovne škole. Kako se ona odvija u muzeju, dio je muzejske ponude te se bavi muzejskom građom valja prilagoditi pristup muzeja prema publici. Muzej je sam po sebi svojevrsni komunikacijski sustav. Prema novijim pristupima u muzeologiji, muzeji više ne bi trebali biti autoritativne institucije, linearnog postava i pozitivističkog gledišta na predmete i na značenja koja im se pripisuju, ponekad i pod utjecajem ideologije i politike. Fokus bi trebao biti na dvosmjernoj komunikaciji između muzeja i posjetitelja, multiperspektivnosti, interaktivnosti, širem kontekstu o predstavljenim predmetima te otvorenosti većoj publici. Nadalje, za razliku od dominantne “pedagogije hoda”, koja se svodi na puku šetnju kroz muzej i učenja promatranjem izložaka, trebalo bi se težiti “pedagogiji osjećaja” (naglasak na posjetiteljeva privatna iskustva nakon posjeta muzeju) te učenju samostalnim radom, otkrivanjem i propitkivanjem.³⁷⁰ Takvim pristupom muzej postaje platforma za komunikaciju, diskusije, polemike, vlastito izražavanje te kreativnost.³⁷¹

Iako je glavni medij muzeja izložba te se literatura konkretno bavi njenom prezentacijom, poneke odrednice se mogu primijeniti na edukativne radionice budući da se one temelje na

³⁶⁹ Hooper-Greenhill 2007, 51-57.

³⁷⁰ Miklošević 2014, 29-46.

³⁷¹ Miklošević 2010, 213

postojećoj građi (bilo u sklopu specifične izložbe ili stalnog muzejskog postava). Generalno se cjelokupni ambijent mora prilagoditi posjetiteljima kako sadržajno tako i po kognitivnim sposobnostima.³⁷² Nužno je voditi računa koji će se predmeti predstaviti publici, a koji će ostati pospremljeni u podrumskim arhivima. Potom, gdje smjestiti i kako postaviti predmete, kako ih međusobno povezati u smislenu cjelinu, kako strukturirati slijed kretanja kojim će posjetitelji razgledavati predmete te koliko dodatnih informacija ponuditi uz predstavljene predmete.³⁷³ Kako bi se pospješila dvosmjerna komunikacija, bitna je i povratna informacija posjetitelja, odnosno evaluacija izložba/radionica, uzimajući u obzir višestruka iskustva posjetitelja nakon posjeta, ne samo ona kognitivna i estetska, već i emocionalna, duhovna, imaginarna, kreativna i memorijska.³⁷⁴

Analogno strukturalističkom gledištu, muzejski predmet sam po sebi ima značenje kada je izdvojen iz primarnog konteksta u muzeološki. U tom slučaju, *langue* predstavlja osnovnu značenjsku strukturu predmeta, dok *parole* predstavlja njegovu materijalnu realizaciju, odnosno jedan ili više diskursa koji se prezentiraju posjetiteljima. Realizacija predmeta se ostvaruje pomoću kustosa koji je u ulozi interpretatora i koji odlučuje koja će se značenja odnosno, diskursi prezentirati. Osim toga, važnu ulogu ima i kontekst, odnosno prostor te način na koji su značenja različitih predmeta međusobno povezana u prostoru. Naposljetku, posjetitelji dolaze i s vlastitim sustavom vrijednosti i znanjem vezanih uz predmete. Cilj u novoj muzeologiji upravo jest ponuditi višestruka značenja i suočiti ih s postojećim stavovima posjetitelja u svrhu komunikacije, edukacije i širenja gledišta.³⁷⁵ Primjerice, poklopcu kanope (katalog br. 9.) osnovno je značenje: poklopac posude korištene za pohranjivanje unutarnjih organa u pogrebnim obredima starih Egipćana. Međutim postoje višestruka gledišta i diskursi koji se mogu prezentirati uz navedenu posudu – društvo, materijali, tehnologija, umjetnost, religija, običaji, simbolika itd.

Kako bi se ostvario prikaz višestrukih značenja muzejskih predmeta, koriste se raznolika estetska, podražajna i kognitivna sredstva u pogledu organizacije i prezentacije izložbe čime muzejska komunikacija postaje multimodalna. U literaturi se navode razni primjeri i prijedlozi za ostvarivanje multimodalne komunikacije u muzejima: odrednice prostora, širenje konteksta o predmetima, organizacija teksta, interaktivnost, korištenje digitalnih alata, vodstva, smjer kretanja itd.³⁷⁶ Neki od njih se konkretno mogu primijeniti i na posude Starog istoka u Mimari.

Počevši od muzejske zgrade, Muzej Mimara spada pod spomenički tip građevine (palača). Karakter građevine već pri samom ulazu prenosi određena značenja (elitizam, autoritet) i time

³⁷² Miklošević 2014, 53-55

³⁷³ Stradling 2003, 161-162.

³⁷⁴ Miklošević 2014, 60-61.

³⁷⁵ Isto, 67-72.

³⁷⁶ Isto, 100-141.

uvjetuje stil komunikacije prema posjetiteljima kao i njihova očekivanja. U takvim građevinama sobe su nerijetko linijski povezane što određuje linearni smjer kretanja i time ograničuje istraživački i konstruktivistički pristup učenju. Podjela prostorija u smislene cjeline, metode kojima su prostorije međusobno odijeljene (tematski, oznake, boje, pregradni zidovi), način raspoređivanja predmeta unutar prostorija (vitrine, diorame, rekonstrukcije, udaljenost između predmeta) te uklapanje predmeta u cjelokupni ambijent prostorije (originalni ambijent ili prilagođen izlošcima) bitno utječu na komunikaciju s posjetiteljima.³⁷⁷ Međutim, valja imati na umu da je Muzej Mimara primarno umjetnički muzej pa se organizacija prostora temelji na povijesno-stilskom kriteriju.³⁷⁸

Već je spomenuto da u novoj muzeologiji fokus nije na zasebnim predmetima, već na širem kontekstu o njima. Kontekst se nerijetko može proširiti dodavanjem sporednih materijala vezanih uz ciljani predmet.³⁷⁹ Konkretno za posuđe Starog istoka to mogu biti analizirane kategorije unutar svakodnevnog života i ritualne prakse (višestruka značenja koja se mogu pripisati jednoj posudi). U te svrhe se često koriste ilustracije, fotografije i videozapisi kako bi se posjetiteljima približio izgled i korištenje predmeta (izrada posuđa, priprema hrane, skladištenje robe, provođenje obreda, vjerovanja itd.) Kontekst se može proširiti i korištenjem diorama i rekonstrukcija (virtualna realnost), lociranjem u geografski prostor (karte, planovi) te kronologijom (lente vremena). Predmeti svakodnevice osobito daju uvid u život ljudi te mogućnost uspoređivanja s današnjom svakodnevicom (izgled i funkcija današnjeg posuđa).

Za širenje konteksta zaslužan je i tekst, odnosno informacije koje se iznose o predmetima. Na umu valja imati publiku kojoj je izložba namijenjena. Količina teksta, sadržaj i stil pisanja utječu na diskurs koji se predstavlja posjetitelju. Suviše surov i znanstveno-stručni tekst neće privući širu publiku i obratno. Postavljanje provokativnih pitanja privlači pažnju i time potiče posjetitelja da pročita ostatak teksta te promisli o pročitanom. Nadalje, bitna je i kognitivna prilagodba teksta. Konkretno za djecu, adekvatan vokabular, korištenje boja kako bi se istaknule ključne riječi, situacije s kojima se mogu poistovjetiti, motivi ili likovi kao popratni sadržaj što olakšava praćenje i snalaženje po izložbi.³⁸⁰ Primjerice, zasebne boje i motivi za svaku kategoriju korištenja posuđa ili usporedba svakodnevice ljudi iz prošlosti s današnjom svakodnevicom.

Kao neophodno sredstvo uspješne komunikacije između muzeja i posjetitelja spominje se interaktivnost. Međutim, ona se nerijetko svodi na puko "otvaranje ladica", a zanemaruje se značenje koje se stvara radnjom. Zapravo bi se takvom radnjom trebalo težiti nadogradnji značenja,

³⁷⁷ Miklošević 2014, 101-103.

³⁷⁸ Lukšić 1988, 7.

³⁷⁹ Miklošević 2014, 105-109.

³⁸⁰ Isto, 118-123

odnosno priče vezane uz izložke po principu vlatitog istraživanja.³⁸¹ Dobar primjer interaktivnosti jest i uključivanje osjetilnih doživljaja: vizualnog (ukrasi na posuđu, boje), akustičnog (glazba Starog istoka) taktilnog (tekstura materijala, namirnice), gustativnog (hrana, piće) te olfaktivnog (miris hrane, kozmetike, tamjana). Na taj način se posjetiteljima pruža autentično iskustvo.

Vodstva u muzeju također su multimodalna u komunikaciji. Nužno je da se vodič prilagodi različitim grupama bilo u pogledu dobi, razine znanja, očekivanja te interesa grupe. U komunikaciji se vodič smatra predstavnikom muzeja koji posjetiteljima prenosi višestruka značenja i interpretacije te time potiče aktivnu komunikaciju između muzeja i posjetitelja. Naravno, vodič bira koja će značenja prenositi. Sadržaj vodstva, način izlaganja te neverbalne karakteristike (ekspresija lica, gesta, odjeća) također ovise od vodiča do vodiča i utječu na komunikaciju. Osim toga, vodič je taj koji skreće pozornost na odabrane predmete te samim time utječe i na smjer kretanja po izložbi.³⁸²

Budući da je muzej privremeno zatvoren zbog štete nastale potresima 2020. godine, nije moguće detaljnije proučiti spomenute odrednice muzejske komunikacije. Uz to, moguće su i izmjene stalnog postava nakon saniranja štete.

³⁸¹ Miklošević 2014, 113-114.

³⁸² Isto, 131-137.

5. Radionica: “Što sve možemo saznati o životima ljudi Starog istoka na temelju posuda koje su koristili?”

Uzevši u obzir teorijski okvir, planiranje radionice podijeljeno je u tri etape: nastava prije radionice, izvedba radionice te nastava nakon radionice (Prilog 1). Razlog tome je optimalizacija cjelokupne radionice te njeno spajanje u jedinstvenu nastavnu cjelinu. Bitno je imati na umu znanje kojim učenici već barataju. Konkretno za radionicu, to uključuje sadržaje koje su obradili u školi. Stoga je ključan dio planiranja radionice dio koji se tiče nastave prije samog prisustva na radionici. Time se štedi i na vremenu kod izvedbe radionice, odnosno ostaje više mjesta za aktivnosti koje se konkretno bave muzejskom građom. Dio posvećen nakon radionice nudi mogućnost rekapitulacije kao i kritičkog osvrta čime se daje značenje posjetu, a s druge strane nudi prostor za nove ideje. Međutim, prije samog prikaza radionice, valjalo bi predstaviti i njene ishode.

5.1. Ishodi radionice

U svrhu osmišljavanja ishoda radionice korištena je Revidirana Bloomova taksonomija iz 2001. godine. Dakle, u obzir se uzimaju dimenzija znanja i njene četiri kategorije (činjenično, konceptualno, proceduralno, metakognitivno) te dimenzija kognitivnih procesa sa šest razina (zapamtiti, razumjeti, primijeniti, analizirati, vrednovati, stvarati).³⁸³ Naglasak je na ishodima različitih kategorija znanja te viših razina, osobito na onima koje zahtijevaju direktan rad s muzejskim predmetima te od učenika iziskuju praktičan i kreativan rad.

Na temelju povezivanja građe s kurikulumom vidljive su višestruke mogućnosti planiranja radionice. Međutim, kako je radionica namijenjena 5. razredu osnovne škole i kako građu čini posuđe, a naglasak je na kreativnosti i interaktivnosti, primarna je ideja bila da učenici sami proizvode vlastito posuđe. Kasnije se ideja proširila i na izradu jednostavnih proizvoda koji su se koristili uz posuđe, a zapravo čine kategorije svakodnevice analizirane u povijesnom dijelu rada, primjerice hrana, piće i kozmetika. Shodno tome, ideja se razvila u organizaciju svečane “gozbe”, no budući da je radionica vremenski ograničena te zbog potresa i pandemije nije bilo prilike posjetiti i na licu mjesta vidjeti mogućnosti muzeja, ipak je pojednostavljena na izradu posuđa.

Obrada svakodnevice neke civilizacije nerijetko je štura, svodeći se na puko generaliziranje aktivnosti kojima su se ljudi u prošlosti bavili. Stoga je fokus više na uočavanju sličnosti i razlika kako bi učenici uočili da se u srži ljudi iz tako davnih razdoblja nisu toliko razlikovali od njih. Osim toga, učenici rijetko imaju priliku vidjeti autentične materijalne izvore, a još manje raditi s njima. Stoga je nužno usmjeriti pozornost na rad s izvorima, razvijanje vještine analize izvora te na njihov

³⁸³ Anderson i Krathwohl 2001, 28-29.

značaj u historiografskoj djelatnosti. Interaktivnim i dinamičnim pristupom veća je vjerojatnost da učenici savladaju ciljane sadržaje te da im cjelokupno iskustvo ostane u sjećanju.

Slijede ishodi vezani uz radionicu:

1. Učenici će objasniti važnost posuđa kao materijalnog izvora u proučavanju prošlosti.
2. Učenici će, analizom, izradom i prezentacijom posuđa, razlikovati različite vrste posuđa i njihovu ulogu u svakodnevici Starog istoka.
3. Učenici će objasniti sličnosti i razlike svakodnevice ranih civilizacija Starog istoka i vlastite svakodnevice.
4. Učenici će, kreiranjem vlastitog razrednog muzeja s izrađenim posuđem, ilustrirati načine organizacije izložbe te predstavljanja muzejskih izložaka.

5.2. Nastava prije radionice

U prvom dijelu radionice, to jest nastavi prije radionice, nužno je pripremiti učenike za ono što slijedi tijekom same izvedbe. Kako bi učenici bili upoznati s civilizacijama čiji predmeti spadaju pod građu radionice, bilo bi dobro da u sklopu nastave prije radionice obrade opće sadržaje vezane uz Stari istok. U udžbenicima i kurikulumu fokus je većinom na Egipat i Mezopotamiju, pa je dovoljno ponoviti i ukazati i na druge prostore nastanka civilizacija (Mala Azija, Iranska visoravan) u kontekstu neolitizacije i plodnog polumjeseca. Budući da se radi o civilizacijama koje su se razvile na drugačijim prostorima, tijekom ponavljanja se može osvrnuti i na različite čimbenike utjecaja prostora na život ljudi (reljef, klima, biljni i životinjski svijet, ekonomska djelatnost, razvoj glavnih božanstva itd.) Nadalje, kako je dosta predmeta porijeklom iz Aleksandrije ili su datirani za vrijeme helenizma, bilo bi dobro da učenici obrade i taj povijesni fenomen i da su svjesni kontakata i međucivilizacijskih razmjena. Radionica se također tiče i ritualne prakse pa bi bilo dobro da su učenici upoznati s vjеровanjima naroda Starog istoka.

Nastavni sat prije radionice služi kao uvodno predstavljanje muzeja i građe koju će učenici vidjeti tijekom radionice, a služi i za formiranje grupa i predstavljanje zadataka koje će učenici morati riješiti. Za početak se može prikazati zgrada Muzeja Mimare (Slika 14.) i pitati učenike što oni misle da zgrada predstavlja, smatraju li da je ona važna te kakvu poruku ona odašilje. Nakon njihovih odgovora, učenicima se objašnjava da je riječ o palači u kojoj se nalazi zbirka umjetnina Mimare. Nakon toga im se skreće pozornost na opću funkciju muzeja, čemu oni služe, kakvi mogu biti, pita ih se koje muzeje su posjetili itd. Zatim se ukratko objašnjava struktura Muzeja Mimare i obavještava ih se da ih idući put očekuje posjet u muzej te da će sudjelovati u radionici vezanoj uz posude Starog istoka.

Učenicima se objašnjava da je fokus radionice na svakodnevici ljudi Starog istoka te ih se pritom pita što oni misle da svakodnevica zapravo jest. Kako bi im se olakšalo definiranje svakodnevice potiče ih se da razmisle o vlastitoj svakodnevici i o stvarima koje čine njihovu svakodnevici. Zatim ih se pita u kojoj je mjeri posuđe dio svakodnevice ljudi i kako može povjesničarima pomoći pri razumijevanju života ljudi iz prošlosti. Radi ilustracije se projicira slika posude, primjerice plitice iz vremena faraona Amenofisa III. (katalog br. 7.) te se učenike pita što povjesničari na temelju priložene plitice mogu saznati o životima Egipćana. Kako bi se olakšalo savladavanje aktivnosti, isto se pitanje može postaviti o njihovoj svakodnevici, odnosno što bi sve povjesničari mogli saznati o učenicima na temelju neke posude koju oni sami koriste.

Nakon toga, nastavnik pita učenike čemu je konkretno plitica mogla koristiti. Pretpostavlja se da će odgovoriti za posluživanje hrane. Zatim nastavnik prikazuje druge tipove posuda (amforisk, zdjelica, balzamarij) koje će vidjeti u muzeju s ciljem da učenicima prikaže različite oblike te multifunkcionalnost posuđa. Ponovno postavlja pitanje čemu je koji tip posude mogao koristiti. Nakon odgovora, nastavnik objašnjava da je posuđe koje će vidjeti u muzeju korišteno u pogledu svakodnevne upotrebe i ritualne prakse. Zajedno uz nastavnika, učenici pokušavaju odrediti što bi sve moglo spadati pod svakodnevnu upotrebu a što pod ritualnu praksu. Zapravo je cilj doći do podjele slične onoj napravljenoj u povijesnom dijelu rada: hrana i piće, kozmetika, skladištenje i prijevoz robe te iskaz statusa pojedinca kao dio svakodnevne upotrebe, a s druge strane prinošenje žrtve, pogrebni obredi, religijski festivali i ceremonije te magijski/medicinski obredi kao dio ritualne prakse. Bitno je samo spomenuti podjelu i mogućnosti korištenja posuđa jer će ipak detaljnije podatke saznati tijekom posjeta muzeju.

Ostatak sata je posvećen formiranju grupa. Naime, bilo bi dobro da učenici u startu znaju što se od njih očekuje tijekom radionice. Stoga je poželjno da se učenici unaprijed organiziraju u grupe. Primarni problem koji muzej predstavlja jest njegova organizacija, odnosno raspored prostorija. Naime, građa radionice podijeljena je na dva kata. U prizemlju se nalazi stakleno posuđe (18 predmeta), dok se na 1. katu nalazi ostatak građe ranih civilizacija (9 predmeta). Najoptimalnije rješenje jest da se razred podijeli na pola te da svaka polovica ode u jednu zbirku. Prednost takve podjele jest u logistici – svaka polovica unutar 30 minuta sluša vodstvo vezano uz predmete u zbirci. Unutar tih polovica bi postojalo par grupa koje zajedno rade na zadatku. Optimalno bi bilo da grupe nisu prevelike, otprilike 3-4 članova, no moguće su iznimke ovisno o broju učenika u razredu. Grupe bi trebale biti manje-više homogene po sposobnostima, no daje se i učenicima sloboda u biranju grupa na temelju njihovih afiniteta i interesa.

5.3. Izvedba radionice

Sama radionica podijeljena je u dvije faze – vodstvo i praktični rad. Takav način preuzet je iz radionica Arheološkog muzeja u Zagrebu. Međutim, u pregledu njihovih radionica, vidljivo je da traju 60 minuta, odnosno vodstvo po građi i praktični dio radionice traju svaki po 30 minuta. Prijedlog za ovu radionicu je da sveukupno traje 90 minuta, odnosno dva školska sata. Od toga je 30 minuta posvećeno vodstvu, budući da posjetiocima u muzeju počinje značajno opadati pažnja nakon 30-45 minuta razgledavanja postava.³⁸⁴ Ostatak je namijenjen samostalnom učeničkom radu.

Svaka zbirka ima svojih posebnost, primjerice grupa na katu može vidjeti kanopu, riton, predmete od fajanse i terakote, balzamarije specifičnog oblika, dok druga grupa može vidjeti stakleno posuđe izrađeno različitim metodama, aleksandrijsko posuđe, tehniku tisuću cvjetova, balzamarije i amforiske s različitim načinima ukrašavanja. Nadalje, predmeti na katu podosta su vezani uz ritualnu praksu, dok su predmeti u prizemlju više namijenjeni svakodnevnoj upotrebi pa se grupe mogu fokusirati na različite stvari. Također, iako je svaka polovica razreda vidjela samo dio građe, tijekom prezentacije rezultata se otvara mogućnost da o ostatku građe učenici saznaju i uče jedni od drugih. Nedostatak takve podjele je u tome što će grupa u Zbirci starih civilizacija imati priliku vidjeti predmete drugih civilizacija, dok će grupa u Zbirci stakla vidjeti samo egipatske predmete, no iz različitih razdoblja egipatske povijesti. Zbirke sadrže i ostale muzejske predmete koje nisu vezane uz Stari istok ili nisu posuđe. Zbog toga se pogodnim činilo da učenici vodstvom saznaju općenitosti te da ne prolaze zasebno kroz svaku posudu jer će učenici sami, poput istraživača, pokušati pronaći traženo posuđe.

Vodstvom učenici saznaju o multifunkcionalnoj ulozi posuđa i teškoća kod njegovog atribuiranja. Vodstvo se osvrće na kontekste korištenja unutar svakodnevne upotrebe i ritualne prakse kako bi se dao širi pogled u svakodnevnicu, to jest u prehranu, kozmetiku, skladištenje i prijevoz robe, iskaz statusa te vjerovanja (prinošenje žrtve, pogrebni obredi, religijski festivali te magijski/medicinski obredi) ljudi Starog istoka. Ukazuje se na pojedine elemente posuđa, poput vrste, oblika, materijala, ukrasa ili simbolike na njemu, koji mogu odati njegovu namjenu. Osim toga, osvrće se na širi kontekst proizvodnje posuđa i korištenja te obrade materijala. Navođenjem učenika te logičkim zaključivanjem učenici saznaju o preduvjetima za proizvodnju posuđa kao i na posljedice koje je korištenje posuđa imalo za čovječanstvo. Kako bi se tema što bolje razumjela, potiče se davanje primjera posuđa iz njihovog života, a samim time se od učenika iziskuje da stvaraju veze između svoje svakodnevne i svakodnevne Starog istoka.

³⁸⁴ Milutinović 2010, 223.

Nakon toga, učenici pomoću nastavnog listića (Prilog 2) samostalno traže i analiziraju posude koje bi se moglo koristiti unutar svakodne upotrebe ili ritualne prakse te na koji način (hrana i piće, kozmetika, pogrebni obredi itd.). Pod analizu spada uočavanje vrste posude, njezinog oblika, prostora i vremena izrade, ukrasa i motiva (ako su prisutni), materijala od kojeg je izrađena te religijska simbolika (ako je prisutna). Kako bi se još više potaknulo učenike na razmišljanje, postavlja se i pitanje da prema vlastitom mišljenju odrede zašto je upravo neka posuda takvog oblika ili zašto sadrži određenu religijsku simboliku. Učenike se potiče da razmisle koje specifične značajke posude određuju njezinu namjenu. Primjerice, što bi kod balzamarija određivalo da se vjerojatno koristio za pohranu ulja ili kozmetike. Nadalje, što im odabir materijala govori o prostoru i o tehnologiji kojom su baratili ljudi određenog prostora. Tko je i zašto mogao izraditi navedenu posudu? Također, ako je prisutno više posuda iste vrste, navode sličnosti i razlike između njih. Učenici zapisuju navedene stavke te fotografiraju posude koje pokriva kriterije i koje im kasnije može poslužiti kao predložak u izradi vlastitog posuđa. Iako učenici samostalno rade na svom istraživanju, vodič predstavlja pomoć u slučaju da je ona potrebna te usmjerava učenike k ispunjenju zadataka. Korisna je metoda da prije samostalnih analiza učenika, nastavnik/vodič odradi jedan izdvojen primjer zajedno s učenicima. Time se zadatak precizira, direktno se može uočiti reakcija učenika na zadatak te reagirati ako postoje poteškoće.³⁸⁵

Nakon analize, učenici odlaze u pedagoški prostor muzeja gdje svaka grupa izrađuje vlastito posude na temelju viđene građe. Od materijala odabrana je glina koja daje najautentičnije iskustvo, a s druge strane je relativno jednostavna za korištenje i obradu. Ključno je u ovom dijelu radionice da učenici kod izrade vlastitog posuđa primijene naučeno i viđeno tijekom vodstva kao i sadržaje koje su ranije obradili u školi. Očekuje se da odaberu valjan oblik, da posude ukrase u stilu civilizacija Starog istoka te da se pripreme za predstavljanje njihovog posuđa. Kod predstavljanja je naglasak na argumentima koji idu u prilog njihovom odabiru i kojim određuju kontekst korištenja njihovog posuđa. Time učenici zapravo vrednuju koje su značajke najbitnije prema njihovom mišljenju po kojima se može razaznati svrha korištenja posuđa. Dio zadatka je uočiti i sličnosti te razlike s posuđem korištenim u modernom životu. Drugim riječima, potiče se učenike da razmisle o promjenama u proizvodnji, izgledu i korištenju posuđa kao i o njihovim kontinuitetima. Određuju za koje suvremene potrebe bi se moglo iskoristiti njihovo izrađeno posude. Tijekom aktivnosti bi bilo korisno korištenje replika posuda u slučaju da ih muzej posjeduje. Na taj način bi učenici imali trodimenzionalni predložak pred sobom tijekom izrade vlastitog posuđa.

Kako bi se pojačalo cjelokupno iskustvo radionice, postoji mogućnost da grupe osim posude pripremaju sekundarna sredstva, odnosno proizvode koji su korišteni uz posudu, imajući na umu

³⁸⁵ Vella 2001, 10.

mogućnosti muzeja, vremensko ograničenje te vještine učenika. Ako se učenici odluče izrađivati plitice ili tanjuriće, učenici mogu uz to mjesiti i izrađivati jednostavna peciva ili pak “kolače” (tijestu dodaju med ili datulje). Osim pripreme peciva, ostale stvari koje mogu izrađivati, ovisno o posuđu su: voćni sokovi, jednostavna mirisna ulja ili prirodna bojila. Izrada sekundarnih proizvoda može se smatrati kao dodatni argument kojim brane funkciju izrađenog posuđa, a osim toga, nudi i dodatan izazov jer učenici moraju na smislen način ukomponirati dodatni sadržaj uz svoje posuđe. Naravno, izrada dodatnih proizvoda potiče i suradnju između učenika unutar grupe poput planiranja te podjele rada.

Nakon što prezentiraju svoje posuđe, ostatak učenika komentira i vrednuje rad svojih kolega. Prezentacije su također prilika da učenici prenose znanja svojim kolegama. Naime, grupe koje su bile u jednoj zbirci mogu saznati neke pojedinosti od grupa koje bile u drugoj i obrnuto. Zbog multifunkcionalnosti posuđa kao i problematike atribuiranja u definirane kategorije, točnih i pogrešnih odgovora nema. Zapravo je svrha radionice animirati i potaknuti učenike na samostalni rad. Fokus je na njihovoj vlastitoj aktivnosti i razvijanju kritičkog i kreativnog mišljenja, izražavanja, argumentiranja te sposobnosti rada u grupi. Na kraju radionice bi bilo poželjno da učenici ostave povratnu informaciju muzeju. Primjerice mogu se pripremiti izlazne kartice (Prilog 3) u čije rubrike učenici upisuju što im se posebno dojmilo sudjelovanjem na radionici, navesti ili nacrtati posuđe koje im se najviše svidjelo te što su novog naučili. Uz to, može se od učenika tražiti da napišu o čemu bi rado htjeli znati više. Time se potiče komunikacija između učenika i muzeja, a povratna informacija nudi vrijedan izvor podataka za unapređenje radionice u skladu s očekivanjima ciljane publike.

5.4. Nastava nakon radionice

Nastavni sat nakon radionice pogodan je za razmjenu dojmova i iskustva te za rekapitulaciju viđenog. U slučaju da nije bilo dovoljno vremena za vrednovanje samostalnih učeničkih radova tijekom radionice, aktivnost se može prebaciti na početak ove etape. Naglasak je na aktivnom slušanju kod učenika te podjeli konstruktivne kritike.

Nakon što učenici iznesu svoja mišljenja o radionici i građi, postavlja im se pitanje o promjenama i kontinuitetima u izgledu, vrstama, materijalima, izradi i svrsi posuđa. Kako bi se one zornije prikazale, može se iskoristiti vennov dijagram (Prilog 4) u koji, s jedne strane unose specifične karakteristike posuđa Starog istoka, dok u drugi unose karakteristike današnjeg posuđa. Srednji dio predstavlja preklapanje karakteristika, odnosno zajedničke karakteristike posuđa koje se nisu mijenjale do današnjeg dana. Ista se aktivnost zatim može primijeniti i općenito na svakodnevicu gdje se mogu pokriti razne kategorije korištenja posuđa, poput promjena i/ili

kontinuiteta u prehrani i prehrambenim navikama ljudi, kozmetici, načinima skladištenja i prijevoza robe, načinima iskazivanja statusa, vjerovanja ljudi, pogrebnim običajima, održavanja religijskih i državnih festivala te u medicini i lijekovima.

Učenicima se može postaviti i pitanje za koje grane povijesti, ali i za koje druge discipline i znanosti može proučavanje navedene građe (posuđa) biti pogodno. Osim toga, može im se postaviti pitanje općenito uloge muzeja u čuvanju građe te da pokušaju ocijeniti način na koji je građa izložena. Ovdje ih se potiče na kreativnost da sami osmisle i “reorganiziraju” raspored predmeta i dodatnih materijala te popratnih sadržaja pomoću kojih bi se obogatilo izlaganje predmeta. Ako su učenici digitalno spretni i ako škola ima dostupna sredstva, “reorganizacija” muzeja može se odvijati i pomoću digitalnih alata poput programa za dizajniranje prostora ili video igrica kao što je *Minecraft*.

Nadalje, učenici mogu organizirati vlastiti razredni muzej koji bi sadržavao njihovo posuđe izrađeno tijekom radionice. Učenici bi tako samostalno organizirali prostor i pripremili popratni tekst za izrađeno posuđe kojim ga opisuju, određuju njegovu svrhu te kojoj bi civilizaciji Starog istoka ono pripadalo. Bitno je da argumentiraju svoj odabir, odnosno da navedu zbog čega bi njihovo posuđe bilo korišteno za određenu svrhu ili pak pripadalo određenoj civilizaciji. Osim toga, mogu priložiti i dodatne materijale kojima bi obogatili svoj muzej, poput hrane, ukrasa, crteža i simbola vezanih uz Stari istok. Uz posuđe koje su izradili, otvara se prilika da pripremaju hranu i piće kao i jednostavnu kozmetiku, naravno u duhu Starog istoka. Iako nisu sačuvani potpuni recepti, postoje rekonstrukcije jednostavnih jela koja vuku korijene iz vremena Starog istoka ili su tek neznatno osuvremenjeni i modificirani.³⁸⁶

Naposljetku, obrada svakodnevice može se i nadograditi. Kao što je vidljivo u povijesnom dijelu rada, posuđe je nerijetko prikazano na likovnim prikazima civilizacija Starog istoka (nadgrobne stele te reljefi palača) u kontekstu svečanih gozba ili hrane koja se prinosi vladaru ili pokojniku. Učenici imaju priliku primijeniti naučeno na sasvim novi teren i drugačiju vrstu izvora – ikonografske prikaze. Na taj način proširuje se kontekst cijele teme o svakodnevici. Osobito je pogodno što se u Arheološkom muzeju u Zagrebu nalaze egipatske nadgrobne stele na kojima učenici mogu vidjeti kontekst korištenja posuđa viđenog u Muzeju Mimara. Iz praktičnih razloga bi se posjet u oba muzeja mogao kombinirati, što osobito vrijedi za škole van Zagreba koje imaju priliku posjetiti grad možda jednom u godini. Stoga bi iduća faza bila planiranje posjeta i organizacija radionice u Arheološkom muzeju u Zagrebu, no to je već tematika za neki drugi rad.

³⁸⁶ Konkretno recepte moguće je pronaći u Mehdawy & Hussein 2010, Paulus 2018 te Van den Hout 2018.

6. ZAKLJUČAK: Značaj, primjena i daljnje mogućnosti

Povijesnim pregledom edukativne djelatnosti Muzeja Mimare vidljivo je da muzej svake godine aktivno sudjeluje u projektima te da radi na poboljšanju i proširenju edukativnih sadržaja koje nudi. Iako je većina djelatnosti bazirana na likovnoj umjetnosti, građa ima potencijala za ponudu edukativne radionice vezane uz produbljivanje gradiva te održavanju nastave povijesti u muzeju. Konkretno je riječ o nastavnim sadržajima Starog istoka u pogledu svakodnevice ranih civilizacija. Odabrana građa, koja se sastoji od 27 posuda Starog istoka u zbirkama stakla i starih civilizacija jedinstvena je u Hrvatskoj jer sadrži preddinastičke predmete egipatske povijesti, egipatske predmete od stakla te predmete iz drugih dijelova Starog istoka.

Pomoću literature ustanovljene su svrhe korištenja posuđa na Starome istoku u kontekstu svakodnevice kako bi se isto moglo primijeniti na građu. Unutar svakodnevice su izdvojene dvije domene, a unutar njih su izdvojene četiri kategorije. Tako se u pogledu svakodnevne upotrebe posuđe koristilo za hranu i piće, kozmetiku, skladištenje i prijevoz robe te kao sredstvo iskaza statusa pojedinca, dok se u ritualnoj praksi posuđe koristilo za prinošenje žrtve, pogrebne obrede, religijske/državne ceremonije i festivale te za magijske, odnosno medicinske obrede. Kako je posuđe multifunkcionalno i kako kategorije nisu isključive već se više-manje isprepliću ovisno o posudi, pojavljuje se problematika atribuiranja posuđa u spomenute kategorije.

Isti slučaj prisutan je kod posuđa Starog istoka u Muzeju Mimara. Teško je sa sigurnošću potvrditi namjenu posuđa budući da se većina građe koristilo u više svrha, no pretpostavke jesu da su se plitice, tanjurić, zdjelice, vrčevi, vrčići, boca i bočica koristili za hranu i piće, dok su amforisci i balzamariji primarno korišteni za kozmetiku i pohranjivanje ulja koje se koristilo i u religijskim obredima. Pod striktno specijalizirano posuđe izdvaja se kanopa za pogrebne obrede te riton korišten u ritualnoj praksi. Također bi se u domeni ritualne prakse zbog svog specifičnog oblika mogu izdvojiti balzamariji iz Male Azije te plitica iz vremena Amenofisa III. zbog religijske simbolike i motiva, dok bi se aleksandrijski predmeti mogli izdvojiti kao sredstvo iskaza statusa zbog visoke kvalitete izrade.

Teorijskim okvirom određene su poveznice između kurikuluma i građe u vidu ishoda, sadržaja, tehničkih koncepata te odgojno-obrazovnih ciljeva. Iz toga je proizašlo da je korištenje građe u skladu s odrednicama kurikuluma i time pogodna za korištenje u nastavi povijesti. Nadalje, vidljivo je da je konstruktivistički pristup učenju najpogodniji za organiziranje radionice. Kognitivno-konstruktivistička teorija pogodna je u vidu akomodacije i asimilacije novih podataka u muzeju kao i kod planiranja adekvatnih aktivnosti. Socio-konstruktivistička teorija ima svojih prednosti u grupnom radu, učenju u socijalnom okruženju od drugih učenika i vodiča te

savladavanju aktivnosti koje možda samostalno ne bi mogli savladati. Građa je pogodna i za razvijanje povijesnog mišljenja pomoću tehničkih koncepata, među kojima se najviše ističe rad s povijesnim izvorima. Stoga su kao glavne nastavne metode odabrane metoda otkrivanja i vlastitog istraživanja te metoda rada s predmetima, dok je grupni rad odabran kao primarni oblik rada. Svojstveno muzeju je i iskustveno učenje koje, zbog autentičnosti okruženja i predmeta, ostavlja snažniji dojam na učenike i dodatno potiče učenje. Naposljetku, muzejska edukacija ukazuje na potrebu prilagodbe radionice ciljanoj publici u raznim vidovima kao i potrebe stvaranja ravnopravnog dijaloga između muzeja i publike, u ovom slučaju učenika.

Radionicom je ponuđeno sredstvo organiziranja nastave u muzeju koje potiče aktivno učenje, stjecanje znanja i vještina svojstvenih povijesti, razvijanja povijesnog mišljenja, razumijevanje značaja baštine i njezinog očuvanja. Nastavni sadržaj svakodnevice ljudi Starog istoka se na taj način može obraditi na dinamičniji, upečatljiviji i kreativniji način. Stoga radionicu može iskorisiti sam Muzej Mimara u sklopu ponude edukativnih sadržaja ili pak zasebno nastavnici s ciljem organiziranja izvanškolske nastave i obrade sadržaja na jedan drugačiji, autentičniji način. Osim toga, radionicu je fleksibilna te ju je moguće prilagoditi osobnim potrebama nastavnika. Daljnje mogućnosti su osmišljavanje slične radionice učenicima srednjih škola, naravno aktivnosti adekvatne njihovim kognitivnim razinama. Radionica se može ponuditi i odraslima, a osim glinenih posuda, moguće se fokusirati na staklarstvo i time ponuditi izradu staklenih predmeta. Radionicu je moguće i proširiti na proizvodnju ostalih stvari nabrojanih u radu poput hrane i pića te kozmetike. Posebno atraktivnim se u tom pogledu čini suradnja s lokalnim obrtima: keramičarima, staklarima, kozmetičarima, pekarima i kuharima, proizvođačima piva i vina itd. s ciljem unapređenja, te aktualizacije i popularizacije građe široj publici.

7. SAŽETAK

Rad nudi prijedlog edukativne radionice koristeći se građom Muzeja Mimare u svrhu produblivanja školskog gradiva 5. razreda OŠ vezanog uz nastavni sadržaj svakodnevice naroda Starog istoka. Radionicom se u radu želi ukazati na mogućnost ostvarenja odgojno-obrazovnih ciljeva nastave povijesti navedenih u kurikulumu za nastavni predmet *Povijest* iz 2019. Za potrebe radionice je korišteno 27 predmeta iz zbirka stakla te starih civilizacija. Građa se sastoji od posuđa koje je analizirano u domeni svakodnevne upotrebe (hrana i piće, kozmetika, skladištenje i prijevoz robe, iskaz statusa pojedinca) i ritualne prakse (prinošenje žrtve, pogrebni obredi, državne/religijske ceremonije i festivali, magijski/medicinski obredi). Radionica je bazirana na konstruktivističkim načelima učenja, učenju otkrivanjem i vlastitim istraživanjem te metodi rada s materijalnim izvorima. U obzir je uzeta i muzejska komunikacija kako bi se radionica uspješno prilagodila ciljanoj publici. Radionica je podijeljena na tri etape. Nastava prije radionice obuhvaća pripremu učenika za posjet muzeju. Tijekom radionice učenici analiziraju odabrano posuđe u muzeju te izrađuju vlastito posuđe. Nakon radionice, učenici uspoređuju sličnosti i razlike svakodnevice naroda Starog istoka i vlastite svakodnevice. Pomoću izrađenog posuđa, učenici organiziraju vlastiti razredni muzej.

Ključne riječi: nastava u muzeju, Stari istok, svakodnevni život, posuđe, Muzej Mimara

8. SUMMARY

Using artifacts of The Mimara Museum, the thesis suggests an educational workshop which would extend 5th grade primary school students' understanding of Everyday Life in The Ancient Near East. Through the workshop, the thesis tries to indicate the possibilities for achieving the educational aims stated in the History Curriculum of 2019. 27 artifacts belonging to the museum's Glass Collection and Ancient Civilizations Collection were used for the needs of the workshop. The artifacts are comprised of vessels analyzed in terms of everyday use (diet, cosmetics, storage and transport, means of conveying status) and ritual practice (sacrifice, funeral rites, state/religious ceremonies and festivals, magic/medicine). The workshop is based on constructivist theories of learning, discovery learning and object-based learning. Museum communication was also taken into account in order to successfully adapt the workshop for the target audience. The workshop is divided into three stages. The pre-workshop stage deals with student preparation for the visit. During the workshop, students analyze and make their own vessels in the museum. After the workshop, students compare everyday life in The Ancient Near East with their own in order to find similarities and differences. Students organize their own classroom museum by using the vessels they made.

Key words: learning in museum, Ancient Near East, everyday life, vessels, Mimara Museum

9. BIBLIOGRAFIJA

9.1. Literatura

- Alcock 2006 Alcock, Joan P. *Food in the Ancient World*. London: Greenwood Press 2006.
- Anderson & Krathwohl 2001 Anderson, W. Lorin, David R. Krathwohl. *A Taxonomy for Teaching, Learning and Assessing: A Revision of Bloom's Taxonomy of Educational Objectives*. New York: Longman, 2001.
- Babić 2014 Babić, Zorica. "Popularizacija izložbene muzejske građe kroz edukativne radionice: 'Pišemo i čitamo hijeroglif' – popularna radionica Arheološkog muzeja u Zagrebu", u *Radionica – Edukacija u AKM zajednici*, ur. Ana Filep i Jelena Hotko. Zagreb: AKM, 2014. 350-352.
- Bailleul LeSuer 2012 Bailleul LeSuer, Rozenn. "From Kitchen to Temple: The Practical Role of Birds in Ancient Egypt", u *Between Heaven and Earth –Birds in Ancient Egypt*, ur. Bailleul LeSuer. Chicago: The Oriental Institute, 2012. 23-32.
- Biggs 2005 Biggs, Robert D. "Medicine, Surgery, and Public Health in Ancient Mesopotamia", u *Journal of Assyrian Academic Studies*, Vol. 19, no. 1, (2005): 1-19. (<https://www.semanticscholar.org/paper/Medicine-%2C-Surgery-%2C-and-Public-Health-in-Ancient-Biggs/1f9a8c7696aead9ef4b5d273b2f5dc7bac83ecf7>, 16. 11. 2021.)
- Bommas 2012 Bommas, Martin. "Isis, Osiris and Serapis", u *The Oxford Handbook of Roman Egypt*, ur. Christina Riggs. Oxford: Oxford University Press, 2012. 578-599.
- Brier & Hobbs 2008 Brier, Bob, & Hoyt Hobbs. *Daily Life of the Ancient Egyptians*. London: Greenwood Press, 2008.
- Bryan 2000 Bryan, Betsy M. "The 18th Dynasty before the Amarna Period", u *Oxford History of Ancient Egypt*, ur. Ian Shaw. Oxford: Oxford University Press, 2000. 218-271.
- Bryce 2002 Bryce, Trevor. *Life and Society in the Hittite World*. Oxford: Oxford University Press, 2002.
- Bunce 2016 Bunce, Louise. "Appreciation of Authenticity Promotes Curiosity: Implications for Object-based Learning in Museums." *Journal of Museum Education*, vol. 41, br. 3 (2016): 230-239.
- Cain 2010 Cain, Joe. "Practical concerns when implementing object-based teaching in higher education" *University Museums and Collections Journal* 3 (2010): 197-202. (<https://www.semanticscholar.org/paper/Practical-concerns->

when-implementing-object-based-
Cain/ca1f49366ca149b1bdb3c83a444964ea98eca36a, 3. 2.
2022.)

- Cannata 2012 Cannata, Maria. “Funerary Artists – The Textual Evidence”, u *The Oxford Handbook of Roman Egypt*, ur. Christina Riggs. Oxford: Oxford University Press, 2012. 806-827.
- Cannon 2020 Cannon, Josh. *Painted Ceramic Traditions and Rural Communities in Hittite Anatolia*. Doktorski rad, The University of Chicago, 2020. (<https://knowledge.uchicago.edu/record/2211>, 12. 1. 2022.)
- Curtis 2005 Curtis, John. “Jewellery and Personal Ornaments”, u *Forgotten Empire – The World of Ancient Persia*, ur. John Curtis & Nigel Tallis. London: The British Museum Press, 2005. 132-149.
- Curtis & Razmjou 2005 Curtis, John & Razmjou Shahrokh. “The Palace”, u *Forgotten Empire – The World of Ancient Persia*, ur. John Curtis & Nigel Tallis. London: The British Museum Press, 2005. 50-103.
- David 2003 David, Rosalie. *Handbook to Life in Ancient Egypt*. Manchester: University Press, 2003.
- Dickson 2006 Dickson, Paul. *Dictionary of Middle Egyptian*. San Francisco: CreateSpace Independent Publishing Platform, 2006.
- Durbin et al. 1990 Durbin, Gail, Susan Morris, Sue Wilkinson. *Learning from objects – A Teacher's Guide (Education on Site)*. London: English Heritage, 1990.
- Chapman 2016 Chapman, Arthur. *Developing Students' Understanding of Historical Interpretation*. London: Edexcel, 2016.
- Čukman Nikolić 2014 Čukman Nikolić, Ivana. “Artefacts from Ancient Near East and Egypt in the Collection of Archaeology of the Mimara Museum in Zagreb, Croatia”, u *Research of the history and culture of the Ancient Near East in the Southeast Europe: 1. Croatia - Selected problems*, ur. Mladen Tomorad (2014): 85-127.
- Ellison 1978 Ellison, Elizabeth Rosemary. *A Study of Diet in Mesopotamia (c.3000 - 600 BC) and Associated Agricultural Techniques and Methods of Food Preparation*. Doktorski rad, University of London, 1978. (<https://discovery.ucl.ac.uk/id/eprint/1349279/>, 17. 9. 2021.)
- Ermidoro 2016 Ermidoro, Stefania. “The King’s Feast: Power and Propaganda at the Neo-Assyrian Royal Table.” *Friends of American Society of Overseas Research*, vol. 4, br. 8 (2016). (<https://www.asor.org/onetoday/2016/08/neo-assyrian-royal-table/>, 5. 10. 2021.)
- Evans 2008 Evans, James A. *Daily Life in the Hellenistic Age – From Alexander to Cleopatra*. London: Greenwood Press, 2008.

- Fleming 1974 Fleming, E. McClung. "Artifact Study: A Proposed Model." *Winterthur Portfolio* 9 (1974): 153–73. (<http://www.jstor.org/stable/1180572>., 1. 3. 2022.)
- Frankfurter 2012 Frankfurter, David. "Religious Practice and Piety", u *The Oxford Handbook of Roman Egypt*, ur. Christina Riggs. Oxford: Oxford University Press, 2012. 446-469.
- Garnsey 1999 Garnsey, Peter. *Food and Society in Classical Antiquity*. Cambridge: Cambridge University Press, 1999.
- Gates-Foster 2012 Gates-Foster, Jennifer. "Pottery", u *The Oxford Handbook of Roman Egypt*, ur. Christina Riggs. Oxford: Oxford University Press, 2012. 875-896.
- Gibbs 2012 Gibbs, Matt. "Manufacture, Trade and the Economy", u *The Oxford Handbook of Roman Egypt*, ur. Christina Riggs. Oxford: Oxford University Press, 2012. 77-100.
- Hardie 2015 Hardie, Kirsten. *Innovative pedagogies series: Wow: The power of objects in object-based learning and teaching*. Bournemouth: Arts University, 2015.
- Hein 1996 Hein, George. "Constructivist Learning Theory", u *Developing Museum Exhibitions for Lifelong Learning*, ur. Gail Durbin. London: Group for Education in Museums, 1996. 30-34.
- Hooper-Greenhill 1999 Hooper-Greenhill, Eilean. "Education, communication, interpretation: towards a critical pedagogy in museums", u *The Educational Role of the Museum*, ur. Eilean Hooper Greenhill. London: New York: Routledge, 1999. 3 - 27.
- Hooper-Greenhill 2007 Hooper-Greenhill, Eilean. *Museums and Education – Purpose Pedagogy, Performance*. London, New York: Routledge, 2007.
- Hotko 2010 Hotko, Jelena. "Nastava povijesti u muzeju i uloga muzejskog pedagoga – Hrvatski povijesni muzej." *Povijest u nastavi*, vol. 8, br. 16 (2010): 231-245.
- Katz 2007 Katz, Dina. "Sumerian Funerary Rituals in Context", u *Performing Death – Social Analyses of Funerary Traditions in the Ancient Near East and Mediterranean*, ur. Nicola Laneri. Chicago: The University of Chicago, 2007. 167-188.
- Kebet 2020 Kebet, Eugen-Lovro. *Materijalni izvori u osnovnoškolskoj i srednjoškolskoj nastavi povijesti*. Diplomski rad, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2020.
- Koren 2014 Koren, Snježana. *Čemu nas uči povijest?* Zagreb: Profil International, 2014.
- Kuhrt 1995a Kuhrt, Amelie. *The Ancient Near East: c 3000-330 BC*. Sv. 1. London, New York: Routledge, 1995.

- Kuhrt 1995b Kuhrt, Amelie. *The Ancient Near East: c 3000-330 BC*. Sv. 2. London, New York: Routledge, 1995.
- Laszlo 1997 Laszlo, Želimir. "Što je u muzeju oduševilo Baltazara?" *Informatica museologica*, vol. 28, br. 1-4 (1997): 22-25.
- Lembke 2012 Lembke, Katja. "City of the Dead: Tuna el-Gebel", u *The Oxford Handbook of Roman Egypt*, ur. Christina Riggs. Oxford: Oxford University Press, 2012. 298-320.
- Lukšić 1987 Lukšić, Tugomir (ur.). *Katalog Muzeja Mimara – Zbirka umjetnina Ante i Wiltrud Topić*. Zagreb: Muzej Mimara, 1987.
- Lukšić 1988 Lukšić, Tugomir (ur.). *Muzej Mimara – Vodič po zbirkama*. Zagreb: Muzejsko-galerijski centar, 1988.
- Lukšić 2016 Lukšić, Tugomir (ur.). *Muzej Mimara – Guide*. Zagreb: Muzej Mimara, 2016.
- Malouta 2012 Malouta, Myrto. "Families, Households and Children", u *The Oxford Handbook of Roman Egypt*, ur. Christina Riggs. Oxford: Oxford University Press, 2012. 404-426.
- Marzano et al. 2006 Marzano, Robert, Debra Pickering, Jane Pollock. *Nastavne strategije: Kako primijeniti devet najuspješnijih nastavnih strategija*. Zagreb: Educa, 2006.
- Matić 2011 Matić, Dubravka. "Terenska nastava u nastavi povijesti." *Povijest u nastavi*, vol. 9, br. 17 (2011): 23-40.
- Mehdawy & Hussein 2010 Mehdawy, Magda, Amr Hussein. *The Pharaoh's Kitchen – Recipes from Ancient Egypt's Enduring Food Traditions*. Cairo: The American University in Cairo Press, 2010.
- Miklošević 2010 Miklošević, Željka. "Muzeji i njihov odnos spram prošlosti." *Povijest u nastavi*, vol. 8, br. 16 (2010): 203-215.
- Miklošević 2014 Miklošević, Željka. *Muzej kao multimodalan komunikacijski sustav*. Doktorski rad, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2014
- Milutinović 2010 Milutinović, Jovana. "Učenje u muzeju." *Povijest u nastavi*, vol. 8, br. 16 (2010): 217-229.
- Moorey 1994 Moorey, Roger. *Ancient Mesopotamian Materials and Industries: The Archaeological Evidence*. Oxford, Clarendon Press, 1994.
- Morris 2008 Morris, Ronald V. "The Use of Artifacts to Teach Ancient History in the Elementary Classroom." *International Journal of Social Education*, vol. 23, br. 2 (2008): 17-26.
- Morris & Spurrier 2009 Morris, Estelle & Martha Spurrier. "Museums and Schools: Nurturing an indispensable relationship", u *Learning to Live: Museums, young people and education*, ur. Kate Bellamy i Carey Oppenheim. London: Institute for Public Policy

- Research i National Museum Directors' Conference, 2009. 58-66.
- Muhs 2018 Muhs, Brian. "Ancient Egyptian Cuisine." *News & Notes* 237 (2018): 12-16. (<https://oi.uchicago.edu/research/news-notes-quarterly-newsletter>, 16. 9. 2021.)
- Neumann 2018 Neumann, Kiersten. "Fit for a King's Banquet – Stone Tableware from Persepolis." *News & Notes* 237 (2018): 11. (<https://oi.uchicago.edu/research/news-notes-quarterly-newsletter>, 16. 9. 2021.)
- Paulus 2018 Paulus, Susanne. "Eating like a Babylonian." *News & Notes* 237 (2018): 4-7. (<https://oi.uchicago.edu/research/news-notes-quarterly-newsletter>, 16. 9. 2021.)
- Pavičić 2003 Pavičić, Ivka. "Muzej u nastavi." *Povijest u nastavi*, vol. 1, br. 1 (2003): 49-52.
- Peacock 2000 Peacock, David. "The Roman Period", u *Oxford History of Ancient Egypt*, ur. Ian Shaw. Oxford: Oxford University Press, 2000. 422-455.
- Pollock 2007 Pollock, Susan. "Death of a Household", u *Performing Death – Social Analyses of Funerary Traditions in the Ancient Near East and Mediterranean*, ur. Nicola Laneri. Chicago: The University of Chicago, 2007. 209-222.
- Ratković-Bukovčan 2000 Ratković-Bukovčan, Lada. "Buđenje staklarstva", u *Studije Muzeja Mimara 14*, ur. Tugomir Lukšić. Zagreb: Muzej Mimara, 2000. 5-31.
- Ratković-Bukovčan 2004 Ratković-Bukovčan, Lada. *Staklo staroga vijeka u Muzeju Mimara*. Zagreb: Muzej Mimara, 2004.
- Razmjou 2005 Razmjou, Shahrokh. "Religion and Burial Customs", u *Forgotten Empire – The World of Ancient Persia*, ur. John Curtis, Nigel Tallis. London: The British Museum Press, 2005. 150-180.
- Root 1985 Root, Margaret Cool. "The Parthenon Frieze and the Apadana Reliefs at Persepolis: Reassessing a Programmatic Relationship." *American Journal of Archaeology* 89, no. 1 (1985): 103–120. (<https://www.jstor.org/stable/504773> 29. 8. 2021.)
- Schwartz 2007 Schwartz, Glenn, M. "Status, Ideology and Memory in Third-millennium Syria: Royal Tombs at Umm el-Marra", u *Performing Death – Social Analyses of Funerary Traditions in the Ancient Near East and Mediterranean*, ur. Nicola Laneri. Chicago: The University of Chicago, 2007. 39-68.
- Seidlmayer 2000 Seidlmayer, Stephan. "The First Intermediate Period", u *Oxford History of Ancient Egypt*, ur. Ian Shaw. Oxford: Oxford University Press, 2000. 118-147.

- Seixas & Morton 2013 Seixas, Peter, Tom Morton. *The Big Six: Historical Thinking Concepts*. Toronto: Nelson, 2013.
- Sieber 2001 Sieber, Ellen. *Teaching with Objects and Photographs: Supporting and Enhancing Your Curriculum - A Guide for Teachers*. Bloomington: Indiana University, 2001.
- Simpson 2005 Simpson, John. "The Royal Table", u *Forgotten Empire – The World of Ancient Persia*, ur. John Curtis, Nigel Tallis. London: The British Museum Press, 2005. 104-131.
- Skok 2021 Skok, Florijan. *Egipatska zbirka Arheološkog muzeja u Zagrebu u edukacijskim programima*. Diplomski rad, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2021.
- Smith 2003 Smith, Stuart Tyson. "Pharaohs, Feasts, and Foreigners-Cooking, Foodways, and Agency on Ancient Egypt's Southern Frontier", u *The Archaeology and Politics of Food and Feasting in Early States and Empires*, ur. Tamara Bray. New York: Springer, 2003. 39-64.
- Snell 1997 Snell, Daniel C. *Life in the Ancient Near East 3100-332 B.C.E.* New Haven: Yale University Press, 1997.
- Spasić 2014 Spasić, Rada. "Vrednovanje", u *Poučavanje za učenje – priručnik za nastavnike usmjerene na postignuća*, ur. Lorin Anderson. Solun: Centar za demokraciju i pomirenje u Jugoistočnoj Europi, 2014.
- Stradling 2003 Stradling, Robert. *Nastava europske povijesti 20. stoljeća*. Zagreb: Srednja Europa, 2003.
- Škarić 1997 Škarić, Mila. "Edukativni projekt Cvijet." *Informatica museologica*, vol. 28, br. 1-4 (1997): 35-38.
- Tallet 2012 Tallet, Gaëlle. "Oracles", u *The Oxford Handbook of Roman Egypt*, ur. Christina Riggs. Oxford: Oxford University Press, 2012. 551-577.
- Tallis 2005 Tallis, Nigel. "Transport and Warfare", u *Forgotten Empire – The World of Ancient Persia*, ur. John Curtis & Nigel Tallis. London: The British Museum Press, 2005. 210-235.
- Trškan 2007 Trškan, Danijela. "Terenski rad u nastavi povijesti – učenje metodom otkrivanja." *Povijest u nastavi*, vol. 5, br. 10 (2007): 207-216.
- Tomorad 2003 Tomorad, Mladen. *Egipat u Hrvatskoj*. Zagreb: Barbat, 2003.
- Tomorad 2016 Tomorad, Mladen. *Staroegipatska civilizacija, sv. 1: Povijest i kultura starog Egipta*. Zagreb: Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, 2016.
- Tomorad 2017 Tomorad, Mladen. *Staroegipatska civilizacija, sv. 2: Uvod u egiptološke studije*. Zagreb: Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, 2017.

- Uranić 2002 Uranić, Igor. *Stari Egipat: povijest, književnost i umjetnost drevnih Egipćana*. Zagreb: Školska knjiga, 2002.
- Uranić 2013 Uranić, Igor. *Život Egipćana*. Zagreb: Arheološki muzej, 2013.
- Van den Hout 2018 Van den Hout, Theo. "Feeding both Body and Mind – Eating in Hittite Anatolia." *News & Notes* 237 (2018): 8-10. (<https://oi.uchicago.edu/research/news-notes-quarterly-newsletter>, 16. 9. 2021.)
- Vella 2001 Vella, Yosanne. "Extending Primary Children's Thinking through the Use of Artifacts." *History Education Research Journal*, vol. 1 (2010): 1-11.
- Vizek-Vidović et al. 2003 Vizek-Vidović, Vlasta, Majda Rijavec, Vesna Vlahović-Štetić, Dubravka Miljković. *Psihologija obrazovanja*, Zagreb: IEP-VERN 2003.
- Županić 2002 Županić, Tatjana. "Muzejsko-edukativna i nagradna igra Kuća." *Informatica museologica*, vol. 33, br. 1-2 (2002): 149-151.

9.2. Mreža

Engaging Students with Primary Sources, online metodički priručnik, Smithsonian National Museum of American History; Kenneth E. Behring Center (<https://historyexplorer.si.edu/sites/default/files/PrimarySources.pdf>, pristup 18. 2. 2022.)

Izvjeshća zagrebačkih muzeja 2004-2021, Muzejski dokumentacijski centar, (<https://mdc.hr/hr/mdc/publikacije/izvjesca-muzeja/stari-brojevi/>, pristup 9. 12. 2021.)

Kurikulum nastavnog predmeta Povijest za osnovne škole i gimnazije 2019. (https://skolazazivot.hr/wp-content/uploads/2020/06/POV_kurikulum.pdf, pristup 6. 11. 2021.)

majolika. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. (<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=38202>, pristup 26. 4. 2022.)

Odjeljak muzejske pedagogije, Muzej Mimara (<https://virtualna-izlozba.mimara.hr/odsjek-zbirke-restauracija-muzejska-pedagogija/odjeljak-muzejske-pedagogije/>, pristup 9.12.2021.)

9.3. Popis ilustracija

Slika 1. Reljef palače u Ninivi koji prikazuje novoasirskog vladara Asurbanipala za vrijeme gozbe, 645. do 635. pr Kr. (https://blog.britishmuseum.org/wp-content/uploads/2018/09/00237000_006-3.jpg, pristup 20. 4. 2022.)

Slika 2. Stijeg iz Ura ("Strana mira"), o. 2500. pr. Kr. (https://media.britishmuseum.org/media/Repository/Documents/2014_10/11_10/6aae788f_220a_45d2_afc1_a3c100b224e4/mid_00631923_001.jpg, pristup 20. 4. 2022.)

Slika 3. Pogrebna stela Intefa II. na kojoj prinosi pivo i mlijeko bogu Ra i božici Hathor, o. 2108. do 2059. pr. Kr. (<https://mathstat.slu.edu/~bart/egyptarchive/11+12D/Intef-II-MetMuseum.jpg>, pristup 20. 4. 2022.)

Slika 4. Scena na pogrebnoj steli Hathorine svećenice Zat-ini-Teti na kojoj su vidljivi grobni prilozci, između ostalog i posuđe, I. međurazdoblje (o. 2160. do 2055. pr. Kr.), preuzeto iz Seidlmayer 2000, 141.

Slika 5. Stela vratara Maatija na kojoj su vidljivi pogrebni prilozci, o. 2051. do 2030. pr. Kr. (<https://collectionapi.metmuseum.org/api/collection/v1/iiif/544005/1467016/main-image>, pristup 20. 4. 2022.)

Slika 6. Vaza iz Uruka, o. 3200. do 3000. pr. Kr. (https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/4/42/Warka_vase_%28360%29.jpg/800px-Warka_vase_%28360%29.jpg, pristup 20. 4. 2022.)

Slika 7. Pečat iz 3. dinastije Ura, o. 2112. do 2004. pr. Kr. (<https://i.pinimg.com/originals/f8/71/b5/f871b5fddce8cc74ea06d2a2ff02a9ad.jpg>, pristup 20. 4. 2022.)

Slika 8. Reljef u Alaca Höyüku koji prikazuje hetitskog vladara i vladaricu kako štiju boga Oluje (bik), XIV.-XIII. st. pr. Kr. (<https://www.hittitemonuments.com/alacahoyuk/alaca15.jpg>, pristup 20. 4. 2022.)

Slika 9. Prikaz medijske delegacije na istočnom stubištu Apadane u Perzepolisu, o. 520. do 486. pr. Kr. (https://www.livius.org/site/assets/files/17958/01_medians_2.jpg, pristup 26. 4. 2022.)

Slika 10. Prikaz armenske delegacije na istočnom stubištu Apadane u Perzepolisu, o. 520. do 486. pr. Kr. (https://www.livius.org/site/assets/files/17962/03_armenians.jpg, pristup 26. 4. 2022.)

Slika 11. Prikaz babilonske delegacije na istočnom stubištu Apadane u Perzepolisu, o. 520. do 486. pr. Kr. (https://www.livius.org/site/assets/files/17965/05_babylonians_2.jpg, pristup 26. 4. 2022.)

Slika 12. Prikaz lidijske delegacije na istočnom stubištu Apadane u Perzepolisu, o. 520. do 486. pr. Kr. (https://www.livius.org/site/assets/files/17968/06_lydians_3.jpg, pristup 26. 4. 2022.)

Slika 13. Prikaz asirske delegacije na istočnom stubištu Apadane u Perzepolisu, o. 520. do 486. pr. Kr. (https://www.livius.org/site/assets/files/17971/08_syrians_2.jpg, pristup 26. 4. 2022.)

Slika 14. Zgrada Muzeja Mimare. (<http://www.mimara.hr/downloads/image/MIMARA-BATIMENT1.jpg>, pristup 15. 5. 2022.)

10. PRILOZI

10.1. Izvedbeni plan

Nast. jedinica Tip sata Mjesto i vrije-me izvođenja sata	Ishodi učenja	Aktivnosti	Oblici rada Metode učenja i poučavanja Nastavna sredstva i pomagala (nastavni mediji)	Korelacija	Napomena
1	2	3	4	5	6
1. SVAKODNEVICA RANIH CIVILIZACIJA terenska nastava Muzej Mimara (studeni, prosinac*)	1. Učenici će objasniti važnost posuđa kao materijalnog izvora u proučavanju prošlosti. 2. Učenici će, analizom, izradom i prezentacijom posuđa, razlikovati različite vrste posuđa i njihovu ulogu u svakodnevici Starog istoka. 3. Učenici će objasniti sličnosti i razlike svakodnevice ranih civilizacija Starog istoka i vlastite svakodnevice. 4. Učenici će, kreiranjem vlastitog razrednog muzeja s izrađenim posuđem, ilustrirati načine organizacije izložbe te predstavljanja muzejskih izložaka.	Ključno pitanje: Što sve možemo saznati o životima ljudi Starog istoka na temelju posuđa koje su koristili? Ključne aktivnosti: <u>1. Nastava prije muzeja</u> 1.1. Ponavljanje gradiva Starog istoka (10') Kratko ponavljanje gradiva Starog istoka s fokusom na imenovanje i prostor civilizacija (Plodni polumjesec - Egipat, Mezopotamija, Mala Azija, Iranska visoravan): sličnosti, razlike, reljef, klima, utjecaj prostora na život i djelatnost ljudi, vjerovanja, međusobni kontakti (helenizam**). 1.2. Predstavljanje Muzeja Mimare (15') Nastavnik projicira sliku zgrade Muzeja Mimare te postavlja sljedeća pitanja: Jeste li ikada posjetili zgradu? Na što vas podsjeća	1.1. izravno poučavanje; metoda razgovora; karta 1.2. poučavanje vođenim otkrivanjem i razgovorom; metoda razgovora; slika Muzeja	Geografija GEO OŠ A.B.5.3. GEO OŠ B.5.4. GEO OŠ C.5.2. Hrvatski jezik HJ OŠ A.5.1. HJ OŠ C.5.3. Likovna kultura LK OŠ A.5.1. LK OŠ A.5.2 LK OŠ B.5.1. LK OŠ B.5.2. LK OŠ C.5.1. LK OŠ C.5.2. Tehnička kultura TK OŠ B.5.1.	*Datum može varirati, no odabran je kraj prvog polugodišta nakon što učenici obrade sadržaje Starog istoka. Osim toga, škole nerijetko organiziraju sajmove pred zimske blagdane što nudi priliku učenicima da rezultate radionice prezentiraju tijekom sajma. ** Helenizam se često obrađuje u sklopu sadržaja vezanih za Grčku koji slijede nakon gradiva Starog istoka. Zbog podosta aleksandrijskih predmeta, dovoljno je da su učenici upoznati s pojmom helenizma i međucivilizacijskim kontaktima i razmjenama.

		zgrada? Što mislite da ona predstavlja? Smatrate li da je važna? Zašto/Po čemu? Kakvu poruku odašilje? Nakon odgovora učenika, nastavnik objašnjava da se radi o palači u kojoj se nalazi zbirka umjetnina Mimare te im skreće pozornost općenito na muzeje: Što znate o muzejima? Čemu služe muzeji? Kakvi mogu biti? Koje ste muzeje posjetili? Imate li ideje kakav je Muzej Mimara? Naposljetku, se učenicima ukratko objašnjava struktura Muzeja Mimare te ih se obavještava da će idući sat povijesti provesti tamo i sudjelovati u radionici vezanoj uz posude Starog istoka. 1.3. Predstavljanje građe (20') Nastavnik objašnjava da je fokus radionice na svakodnevici ljudi Starog istoka te se od učenika traži da definiraju pojam svakodnevice. Kako bi im se olakšao zadatak, pita ih se što sve spada pod njihovu svakodnevicu. Zatim im se postavljaju sljedeća pitanja: Mislite li da je posude predmet svakodnevice? Zašto? Što možete pomoću posuda saznati o nečijoj svakodnevici? Može li posude pomoći povjesničarima u proučavanju života ljudi? Kako?*** Naposljetku, nastavnik objašnjava da je posude svakodnevice koje će vidjeti u muzeju korišteno u svakodnevnoj upotrebi te ritualnoj praksi. Zajedno s učenicima te na temelju slika posuda, pokušava se odrediti koja namjena posuda bi mogla spadati pod koju od navedenih kategorija. Na kraju školskog sata se formiraju grupe (3-4 učenika). Na temelju predstavljene građe i njihovih interesa grupe biraju zbirku koju žele posjetiti.****	Mimara 1.3. poučavanje vodenim otkrivanjem i razgovorom; metoda razgovora; slike građe	Učiti kako učiti uku A.2.2. uku A.2.3 uku A.2.4. uku D.2.2. Poduzetništvo pod A.2.1. pod B.2.1. Osobni i socijalni razvoj osr B.2.1. osr B.2.2. osr B.2.4. osr. C.2.3. Zdravlje zdr A.2.2.	*** Radi ilustracije se prikazuju slike posuda kako bi učenici pokušali ponuditi konkretne primjere za navedena pitanja. Ako postoje teškoće tijekom zadatka, moguće je postaviti ista pitanja za posudu koju učenici koriste u svojoj svakodnevici. **** Formiranje grupa ovisi o broju učenika u razredu, no optimalno bi bilo da obje zbirke budu podjednako zastupljene.

		<u>2. Nastava u muzeju</u> 2.1. Stručno vodstvo (30') Naglasak tijekom vodstva je na multifunkcionalnosti, tipovima i oblicima posuđa. Uz navedeno, cilj je ponuditi širi kontekst svakodnevice, odnosno ukazati na proizvodnju posuđa, korištenje i obradu materijala, prehranu, kozmetiku, skladištenje i prijevoz robe, iskaz statusa (gozbe) te vjerovanja (prinošenje žrtve, pogrebni obredi, religijski festivali, magija/medicina) ljudi Starog istoka. Koliko će se o navedenim stavkama ponuditi pažnje ovisi i o različitim tipovima posuđa koje se nalazi u zbirkama, interesiam grupe i o samom vodiču. 2.2. Samostalno istraživanje i analiza posuđa (10') Nakon vodstva, učenici, rješavajući nastavni listić, samostalno istražuju posuđe. (Prilog 2) 2.3. Izrada i prezentacija vlastitog posuđa (43')***** Zatim učenici odlaze u pedagoški prostor muzeja gdje izrađuju vlastito posuđe koristeći se glinom. Na temelju viđene građe, vodstva i analize, učenici izrađuju posudu koja bi odgovarala nekim od kriterija svakodnevnice upotrebe i/ili ritualne prakse bilo po tipu posude, obliku te ukrasima i motivima. Na kraju učenici prezentiraju svoje posude, argumentirajući zašto bi se ono moglo koristiti u određene svrhe. Osim toga, navode kojem suvremenom posudu ono nalikuje i za koje potrebe bi se moglo iskoristiti. Ostatak učenika komentira rad svojih kolega.***** 2.4. Evaluacija (7') Konačno, učenici ispunjavaju izlazne kartice s ciljem davanja povratne informacije muzeju (Prilog 3).	2.1. izravno poučavanje; metoda izlaganja i razgovora; muzejski postav 2.2. suradničko učenje, učenje samostalnim otkrivanjem i istraživanjem; metoda rada s povijesnim izvorima; muzejski postav 2.3. suradničko učenje, iskustveno učenje; metoda praktičnih radova; glina 2.4. samostalno učenje; metoda pisanja; izlazne kartice		***** Postoji mogućnost izrade popratnih proizvoda uz posuđe, poput hrane, voćnih sokova, mirisnih ulja i prirodnih bojila. ***** U slučaju da nije bilo dovoljno vremena za prezentaciju i komentare učenika, moguće je aktivnost odraditi u etapi nastave nakon muzeja.

		<u>3. Nastava nakon muzeja</u> 3.1. Rekapitulacija (10') U obliku diskusije, nastavnik i učenici ponavljaju što su sve vidjeli i naučili u muzeju te razmjenjuju dojmove. 3.2. Stari istok i moja svakodnevica – promjene i kontinuiteti (20') Nastavnik postavlja zadatak o promjenama i kontinuitetima u izgledu, vrstama, materijalima, izradi i svrsi posuđa. Za zorniji prikaz, koristi se vennov dijagram (Prilog 4). Ako učenici uspješno odrade zadatak, slični zadaci se mogu postaviti za promjene i kontinuitete u vidu raznih kategorija svakodnevice, primjerice u prehrani, kozmetici, načinu skladištenja i prijevoza robe, iskazivanju statusa, vjerovanja ljudi, medicini itd. 3.3. Prijedlozi, ideje te organizacija vlastitog razrednog muzeja (15') Naposljedku, učenicima se postavljaju pitanja o izloženoj građi koju su vidjeli te o radu Muzeja Mimare: Smatrate li da je građa koju ste vidjeli u muzeju korisna povjesničarima? Zašto/Kako? Za koje grane povijesti? Mislite li da je korisna i za neke druge discipline, a ne samo za povijest? Mislite li da je građa muzeja dobro izložena? Kako biste vi organizirali postav? Na čemu bi bio naglasak? Kako bi aktualizirali postav? Što biste promijenili/dodali/izbacili? Spomenuti prijedlozi i ideje se potom mogu iskoristiti za organizaciju vlastitog razrednog muzeja gdje učenici samostalno razmišljaju u o načinima prezentacije izložaka (raspored izložaka, organizacija prostorije) te popratnom sadržaju (ostali predmeti, tekst, audiovizualni materijali) -----	3.1. poučavanje vođenim otkrivanjem i razgovorom (razredna rasprava); metoda razgovora 3.2. poučavanje vođenim otkrivanjem i razgovorom; metoda razgovora i grafičkih uradaka; vennov dijagram 3.3. poučavanje vođenim otkrivanjem i razgovorom (razredna rasprava), projektna nastava; metoda razgovora i praktičnih radova; razredni muzej		

10.2. Nastavni listić

1) Ispuni tablicu odgovarajućim podacima:

Vrsta posude:	
Prostor:	
Vrijeme:	
Materijal:	
Ukrasi i motivi:	

2) Odgovori na pitanja:

Tko je mogao izraditi odabranu posudu i zašto?

Koja je moguća namjena posude?

Što ti na posudi ukazuje da je korištena u te svrhe?

Što možeš, na temelju korištenog materijala, zaključiti o društvu?

Istraži ako unutar zbirke ima i drugih posuda iste vrste!

Ako ih ima, napiši koje su sličnosti i razlike između njih:

10.3. Primjer izlazne kartice

Što ti je bilo najzanimljivije u Muzeju?

Dvije nove stvari koje si naučio/la:

1)

2)

O čemu bi htio/htjela znati više?

Nacrtaj posudu iz Muzeja koja ti se najviše svidjela!

10.4. Primjeri vennovih dijagrama

Promjene i kontinuiteti – Posuđe

Promjene i kontinuiteti – Prehrana

10.5. Katalog grade

EGIPAT

1. Posuda³⁸⁷

datacija: ranodinastički period
(tinijska epoha); Naqada II-Naqada I,
3600.-3100. pr. Kr.

materijal: mramor, crvena breča

dimenzije: visina 7,2 cm; širina 12,6
cm; promjer otvora 4,5 cm

inventarni broj: ATM 230

2. Boca³⁸⁸

datacija: ranodinastički period
(tinijska epoha); Naqada II-arhajsko
razdoblje, 3500.-2700- pr. Kr.

materijal: terakota

dimenzije: ø

inventarni broj: ATM 233

3. Plitica³⁸⁹

datacija: ranodinastički period
(tinijska epoha); Naqada III-arhajsko
razdoblje, 3200.-2700. pr. Kr.

materijal: alabaster ili travertin

dimenzije: visina 4,4 cm; promjer 15
cm

inventarni broj: ATM 231

³⁸⁷ Lukšić 1987, 407; Tomorad 2003, 64; Čukman Nikolić 2014, 87; Tomorad 2017, 65

³⁸⁸ Lukšić 1987, 407; Tomorad 2003, 64; Čukman Nikolić 2014, 87; Tomorad 2017, 65

³⁸⁹ Lukšić 1987, 407; Tomorad 2003, 64; Čukman Nikolić 2014, 87; Tomorad 2017, 65

4. Vrč³⁹⁰

datacija: III. tisućljeće; II. tisućljeće
pr. Kr.

materijal: neprozirno modro staklo;

modra staklena pasta

tehnike: rezanje i tiještenje

dimenzije: visina 9,8 cm; širina 4,3
cm; promjer otvora 0,5 cm

inventarni broj: ATM 1337

5. Balzamarij³⁹¹

datacija: II. tisućljeće pr. Kr.

materijal: bijela i smeđa staklena

pasta; kalcizacija

tehnike: omatanje oko zemljane jezgre

dimenzije: visina 12 cm; širina 2,5
cm; promjer otvora 1,5 cm

inventarni broj: ATM 1338

6. Amforisk³⁹²

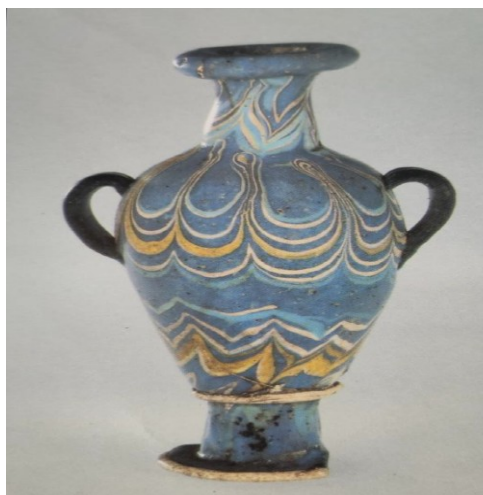
datacija: XVI-XIV. st. pr. Kr. (Novo
Kraljevstvo)

materijal: neprozirno modro, žuto i
bijelo staklo

tehnike: omatanje oko zemljane jezgre

dimenzije: visina 10 cm; širina 4,5
cm, promjer otvora 2,5 cm

inventarni broj: ATM 1335

³⁹⁰ Lukšić 1987, 443; Tomorad 2003, 68; Ratković-Bukovčan 2004, 67; Tomorad 2017, 67

³⁹¹ Lukšić 1987, 443; Tomorad 2003, 68; Ratković-Bukovčan 2004, 69; Tomorad 2017, 67

³⁹² Lukšić 1987, 443; Tomorad 2003, 68; Ratković-Bukovčan 2004, 68; Tomorad 2017, 67

7. **Plitica**³⁹³

datacija: Novo Kraljevstvo, XVIII.
dinastija, Amenhotep/Amenofis III.,
1390.-1352. pr. Kr.
materijal: pocakljena terakota; fajansa
dimenzije: visina 4,4 cm; promjer
20,4 cm
inventarni broj: ATM 234

8. **Balzamarij**³⁹⁴

datacija: XV. st. pr. Kr., Novo
Kraljevstvo
materijal: modra i žuta staklena pasta,
zlato
tehnike: omatanje oko zemljane jezgre
dimenzije: visina 4,8 cm; širina 3,8
cm; promjer otvora 1,9 cm
inventarni broj: ATM 1334

9. **Poklopac kanope – Duamutef**³⁹⁵

datacija: Srednje Kraljevstvo; Kasni
period
materijal: vapnenac
dimenzije: visina 16,7 cm; širina 20,3
cm
inventarni broj: ATM 228

³⁹³ Lukšić 1987, 407; Tomorad 2003, 64; Čukman Nikolić 2014, 90; Tomorad 2017, 65

³⁹⁴ Lukšić 1987, 443; Tomorad 2003, 68; Ratković-Bukovčan 2004, 68; Tomorad 2017, 67

³⁹⁵ Lukšić 1987, 407; Tomorad 2003, 64; Čukman Nikolić 2014, 88; Tomorad 2017, 66

10. Balzamarij³⁹⁶

datacija: VI.-V. st. pr. Kr.

materijal: neprozirno modro i bijelo

staklo, mutno svijetlo tirkizno staklo

tehnike: omatanje oko zemljane jezgre

dimenzije: visina 12 cm; širina 3,5

cm; promjer otvora 3,5 cm

inventarni broj: ATM 1340

11. Amforisk³⁹⁷

datacija: VI.-V. st. pr. Kr.

materijal: neprozirno modro i

mliječno staklo; irizacija

tehnike: omatanje oko zemljane jezgre

dimenzije: visina 14 cm; širina 6 cm;

promjer otvora 2,5 cm

inventarni broj: ATM 1341

12. Amforisk³⁹⁸

datacija: V. st. pr. Kr.

materijal: neprozirno modro i

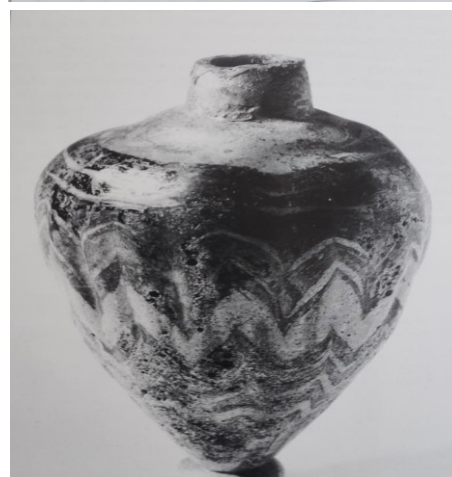
mliječno staklo; irizacija

tehnike: omatanje oko zemljane jezgre

dimenzije: visina 14 cm; širina 4 cm;

promjer otvora 1,5 cm

inventarni broj: ATM 1339

³⁹⁶ Lukšić 1987, 443; Tomorad 2003, 68; Ratković-Bukovčan 2004, 70; Tomorad 2017, 67

³⁹⁷ Lukšić 1987, 443; Tomorad 2003, 68; Ratković-Bukovčan 2004, 70; Tomorad 2017, 67

³⁹⁸ Lukšić 1987, 443; Tomorad 2003, 68; Ratković-Bukovčan 2004, 69; Tomorad 2017, 67

13. Balzamarij³⁹⁹

datacija: IV.-III. st. pr. Kr.

materijal: neprozirno modro, žuto i svjetloplavo staklo

tehnike: omotanje oko pješćane jezgre

dimenzije: visina 14 cm; širina 3 cm;

promjer otvora 3,3 cm

inventarni broj: ATM 1343

ALEKSANDRIJA

14. Zdjelica⁴⁰⁰

datacija: I. st. pr. Kr.

materijal: prozirno zeleno i neprozirno žuto staklo

tehnike: mozaičko staklo – *millefiori* (tisuću cvjetova) i poliranje

dimenzije: visina 4,1 cm; promjer

otvora 16,9 cm

inventarni broj: ATM 1352

15. Zdjelica⁴⁰¹

datacija: I. st.

materijal: prozirno modro i neprozirno ljubičasto i zeleno staklo

tehnike: *millefiori*

dimenzije visina 4,4 cm; promjer 17 cm

inventarni broj: ATM 1350

³⁹⁹ Tomorad 2003, 68; Ratković-Bukovčan 2004, 71; Tomorad 2017, 67

⁴⁰⁰ Lukšić 1987, 444; Tomorad 2003, 68; Ratković-Bukovčan 2004, 75; Tomorad 2017, 68

⁴⁰¹ Lukšić 1987, 444; Tomorad 2003, 68; Ratković-Bukovčan 2004, 78; Tomorad 2017, 68

16. Zdjelica⁴⁰²

datacija: I. st.

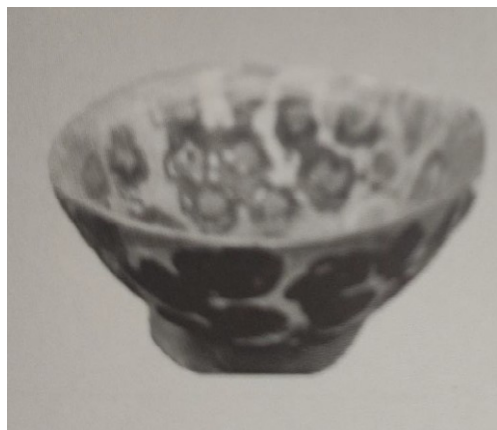
materijal: prozirno mutno i neprozirno
crveno staklo

tehnike: *millefiori*

dimenzije: visina 2,5 cm; promjer

otvora 7,5 cm

inventarni broj: ATM 1773

17. Tanjurić⁴⁰³

datacija: I. st.

materijal: prozirno mutno i neprozirno
tamnosmeđe tonirano i mliječno
staklo

tehnike: tiještenje u kalup, prevlačenje
i *millefiori*

dimenzije: visina 1,5 cm; promjer

12,5 cm

inventarni broj: ATM 1347

18. Šalica⁴⁰⁴

datacija: I. st.

materijal: prozirno modro i neprozirno
mliječno staklo

tehnike: *millefiori* uz upotrebu
reljefnog kaluka

dimenzije: visina 5,7 cm; promjer

otvora 9,5 cm

inventarni broj: ATM 1767

⁴⁰² Lukšić 1987, 444; Tomorad 2003, 68; Ratković-Bukovčan 2004, 78; Tomorad 2017, 68

⁴⁰³ Lukšić 1987, 444; Tomorad 2003, 68; Ratković-Bukovčan 2004, 76; Tomorad 2017, 68

⁴⁰⁴ Lukšić 1987, 444; Tomorad 2003, 69; Ratković-Bukovčan 2004, 76; Tomorad 2017, 68

19. Dvoručna vaza⁴⁰⁵

datacija: I. st.

materijal: mliječno i modro staklo

tehnike: *millefiori*

dimenzije: visina 9,5 cm; širina 12,7 cm; promjer otvora 9,8 cm

inventarni broj: ATM 1766

20. Vrčić⁴⁰⁶

datacija: I. st.

materijal: mutno, modroljubičasto, crvenosmeđe i neprozirno žuto staklo

tehnike: omatanje oko zemljane

jezgre; "prevučeno staklo"

dimenzije: visina 9 cm; širina 7,5 cm;

promjer otvora 4 cm

inventarni broj: ATM 1344

21. Fragmenti posuda (450 komada)⁴⁰⁷

datacija: I.-II. st.

materijal: raznobojno staklo

tehnike: *millefiori*

dimenzije: visina 1-3 cm; dužina 1,4 cm; debljina 0,1-0,3 cm

inventarni broj: ATM 1695

⁴⁰⁵ Lukšić 1987, 444; Tomorad 2003, 69; Ratković-Bukovčan 2004, 77; Tomorad 2017, 68

⁴⁰⁶ Lukšić 1987, 444; Tomorad 2003, 68; Ratković-Bukovčan 2004, 79; Tomorad 2017, 68

⁴⁰⁷ Lukšić 1987, 445; Tomorad 2003, 69; Ratković-Bukovčan 2004, 77; Tomorad 2017, 68

22. Bočica⁴⁰⁸

datacija: III.-IV. st.

materijal: prozirno, mutno, bezbojno
staklo; irizacija

tehnike: puhanje u reljefno obrađen
kalup

dimenzije: visina 9,8 cm; širina 7,8
cm; promjer otvora 3,7 cm

inventarni broj: ATM 1348

23. Vrčić⁴⁰⁹

datacija: IV. st. (?)

materijal: prozirno, mutno staklo i
neprozirno crveno, modro, žuto, plavo
i mliječno staklo; aplicirana
dekoracija

tehnike: puhanje

dimenzije: visina 10,9 cm; širina 9
cm; promjer otvora 4,7 cm

inventarni broj: ATM 1346

ISTOK

24. Vrč⁴¹⁰

datacija: kasno brončano doba

materijal: terakota

dimenzije: ø

inventarni broj: ATM 226

⁴⁰⁸ Tomorad 2003, 69; Ratković-Bukovčan 2004, 81; Tomorad 2017, 68

⁴⁰⁹ Tomorad 2003, 68; Ratković-Bukovčan 2004, 80; Tomorad 2017, 68

⁴¹⁰ Čukman Nikolić 2014, 95

IRAN

25. Riton⁴¹¹

datacija: X.-VIII. st. pr. Kr.

materijal: terakota

dimenzije: ø

inventarni broj: ATM 216

MALA AZIJA

26. Balzamarij⁴¹²

datacija: III.-II. st. pr. Kr. (helenizam)

materijal: terakota

dimenzije: ø

inventarni broj: ATM 217

27. Balzamarij⁴¹³

datacija: III.-II. st. pr. Kr. (helenizam)

materijal: terakota

dimenzije: ø

inventarni broj: ATM 219

⁴¹¹ Čukman Nikolić 2014, 96; Lukšić 2016, 77

⁴¹² Čukman Nikolić 2014, 95-96

⁴¹³ Čukman Nikolić 2014, 95; Lukšić 2016, 79

10.6. Popis slika

Slika 1.

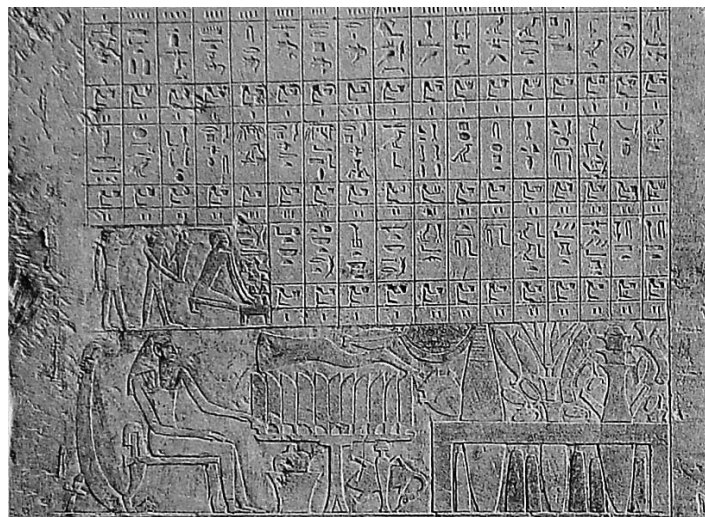
Slika 2.

Slika 3.

Slika 4.

Slika 5.

Slika 6.

Slika 7.

Slika 8.

Slika 9.

Slika 10.

Slika 11.

Slika 12.

Slika 13.

Slika 14.

